

**LOZAN KONFERANSI'NIN
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE
YANSIMALARI**

Mehmet Şah ÖZCAN

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Tarih Anabilim Dalı
T.C. Tarihi Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Eskişehir
2011**

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mehmet Şah Özcan tarafından hazırlanan “Lozan Konferansı’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Yansımaları” başlıklı bu çalışma 24/2/2011 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Tarih Anabilim / T.C Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYHAN

Üye Yrd. Doç. Dr. Fahri YETİM

Üye Yrd. Doç. Dr. Mehmet ERŞAN

Üye Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÖNDER

Üye Doç. Dr. Munarrem DAYANÇ

ONAY

1 /2011

Prof. Dr. F. Münevver YILANCI

Enstitü Müdürü

ÖZET**LOZAN KONFERANSI'NIN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NE
YANSIMALARI****ÖZCAN, Mehmet Şah****Yüksek Lisans-2011****Tarih Anabilim Dalı****T.C. Tarihi Bilim Dalı****Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Mesut ERŞAN

Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla neticelendiren yeni Türkiye Devleti, nihai barışa ulaşmak ve müstakil bir devlet olarak varlığını tüm dünyaya tasdik ettirmek amacıyla Lozan Konferansı'na iştirak etmiştir.

20 Kasım 1922 tarihinde başlayıp, tarafların zihniyet farkından kaynaklanan uyuşmazlıklar sebebiyle, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğrayan Konferans, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açık ve gizli oturumlarında düzenli olarak ele alınmıştır.

Bu oturumlarda genel olarak, Türk davasının ne pahasına olursa olsun kazanılacağı vurgulanmış; Müttefik zihniyetine duyulan kin ve nefret dile getirilmiştir. Konferans çözümsüzlük içine girdikçe, muhalif mebuslar Hükümet'i ve Lozan Heyeti'ni yoğun şekilde eleştirmişlerdir.

Barış kararının mevcut olan Meclis'ten çıkmayacağına anlaşılması üzerine; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin feshedilmesine ve yeni bir meclis oluşturmak için seçimlere gidilmesine karar verilmiştir.

Kesinti süresi boyunca taraf devletler, Konferans'ın yeniden toplanabilmesi amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Bu çabaların sonucunda Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden faaliyete geçmiştir.

PDF Eraser Free

Meclis feshedilerek muhalif baskısının bertaraf edilmesi, Türk Heyeti'ne ve Türk Hükümeti'ne, yeni dönem müzakerelerinde daha rahat hareket etme imkânını vermiştir.

Çetin müzakerelerin geçtiği ve Hükümet ile Türk Delegasyonu'nun arasındaki görüş ayrılıklarının daha da belirginleştiği bu dönem sonunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

23 Ağustos 1923 tarihinde İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanan bu anlaşma neticesinde; Türk Milli Mücadelesi son bulmuş, Misak-ı Milli hedefleri büyük oranda elde edilmiş ve bağımsız Türkiye Devleti, dünya devletleri arasında hak ettiği yeri almıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Misak-ı Milli, Lozan Konferansı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Lozan Barış Antlaşması.

ABSTRACT**REFLECTIONS OF LAUSANNE CONFERENCE FOR TURKISH GRAND
NATIONAL ASSEMBLY****ÖZCAN, Mehmet Şah****Post Graduate – 2011****Department of History****Field of History of T.R.****Advisor:** Assistant Prof. Dr. Mesut ERŞAN

New Turkish Government which ended the Turkish War of Independence participated in Lausanne Conference in order to reach final peace and have the entire world approve its presence as an Independent government.

Turkish Grand National Assembly discussed Conference which started on November 20, 1922 and ended on February 4, 1923 due to the disagreements arising from mentality difference among the parties in open and secret sessions regularly.

Generally, it was emphasized that Turkish case would be won at all costs; and grudge and hatred felt against the ally mentality were put into words in these sessions. When any solution was reached in Conference, opposing representatives criticized Government and Committee of Conference intensively.

As it was understood that peace decision wasn't issued in current Assembly, it was decided to terminate Turkish Grand National Assembly and call an election to constitute a new assembly.

During the interrupted period, Contracting States attempted to re-group the Conference. As a result of these efforts, Lausanne Conference was put into force on April 23, 1923.

PDF Eraser Free

At the end of the term in which warm debates was experienced and difference of opinion between Government and Turkish Delegation became evident, Treaty of Lausanne was signed on July 24, 1923.

As a result of this treaty approved by second Turkish Grand National Assembly on August 23, 1923; Turkish National Struggle ended, targets of National Pact were reached at a great rate and independent Turkish Government took the place it deserved among the world states.

Key Words: National Struggle, National Pact, Lausanne Conference, Turkish Grand National Assembly, Peace Treaty of Lausanne.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
EKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN GÜNDEME GELMESİ VE TÜRK TARAFININ HAZIRLIKLARI

1.1. BARIŞ KONFERANSININ T.B.M.M. GÜNDEMİNE GELMESİ.....	15
1.2. TÜRKİYE'NİN LOZAN KONFERANSI'NA DAVET EDİLMESİ: TÜRK TARAFININ TEMSİL EDİLME SORUNU.....	17
1.3. TÜRK TARAFININ KONFERANS HAZIRLIKLARI.....	20
1.3.1. Saltanatın Kaldırılması.....	20
1.3.2. Türk Heyeti'nin Oluşturulması.....	28
1.3.3. Türk Heyeti'nin Takip Edeceği Siyasetin Belirlenmesi.....	35

2. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİ

2.1. LOZAN KONFERANSI'NIN AÇILIŞINDAN ÖNCE MEYDANA GELEN GELİŞMELER.....	46
2.1.1. Açılış Tarihinin Ertelenmesi Ve İsmet Paşa'nın Temasları.....	46
2.1.2. Müttelik Devletlerin Birlik Oluşturma Gayretleri.....	47
2.2. LOZAN KONFERANSI'NIN AÇILIŞI VE İLK OTURUM.....	49
2.3. LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİ'NDE ELE ALINAN ÖNEMLİ KONULAR.....	52

2.3.1. Trakya Sorunu.....	52
2.3.2. Musul Sorunu.....	58
2.3.3. Boğazlar Sorunu.....	68
2.3.4. Azınlıklar Sorunu.....	74
2.3.5. Kapitülasyonlar Sorun.....	80
2.3.6. Mali Ve İktisadi Sorunlar.....	84
2.4. KONFERANS'IN BİRİNCİ DÖNEMİ'NDE T.B.M.M.'NİN TUTUMU.....	84

3. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN ARA DÖNEMİ

3.1. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASINDAN ÖNCE YAŞANAN GELİŞMELER	91
3.1.1. Konferans'ın Dağılmasından Önce Yaşanan Gelişmeler.....	91
3.1.2. Tarafların Uzlaşma Çabaları: Müttefik Ve Türk Projeleri.....	98
3.2. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASI.....	100
3.3. KONFERANS'IN DAĞILMASINDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	101
3.3.1. Konferans'ın Dağılmasından Sonra Tarafların Tutumu.....	101
3.3.2. Türk Heyeti'nin Yurda Dönüşü Ve T.B.M.M.'deki Lozan Görüşmeleri.....	106
3.3.3. Tarafların, Lozan Konferansı'nın Yeniden Toplanması Amacıyla Yaptıkları Girişimler.....	128
3.3.4. Lozan Konferansı'nın İkinci Dönemi Öncesinde Türk Tarafının Hazırlıkları.....	130

4. BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

4.1. LOZAN KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ'NİN AÇILIŞI.....	135

4.2. LOZAN KONFERANSI'NİN İKİNCİ DÖNEMİ'NDE ELE ALINAN ÖNEMLİ SORUNLAR.....	136
4.2.1. Sınırlarla İlgili Sorunlar.....	137
4.2.2. Yunanistan'dan İstenen Savaş Tazminatı Sorunu.....	138
4.2.3. Adli Kapitülasyonlar Sorunu.....	142
4.2.4. Osmanlı Genel Borcu Meselesi.....	144
4.2.5. İmtiyazlar Meselesi.....	146
4.2.6. Türk Topraklarının Tahliyesi Meselesi.....	148
4.3. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI VE T.B.M.M. TARAFINDAN ONAYLANMASI.....	149
SONUÇ.....	156
KAYNAKÇA.....	160
EKLER.....	168

EKLER LİSTESİ

- Ek 1:** Hariciye Vekili ve Türk Temsilci Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün Türk Temsilci Heyeti'ne dağıttığı kendi imzasını taşıyan fotoğraf.....169
- Ek 2:** Türk Temsilci Heyeti azalarından Rıza Nur Bey.....170
- Ek 3:** Türk Temsilci Heyeti azalarından Hasan Bey.....171
- Ek 4:** Lozan Konferansı'nın Birinci Dönemi'nde görev alan Türk Heyeti.....172
- Ek 5:** Lozan Konferansı'nın İkinci Dönemi'nde görevlendirilen delege heyeti, müşavir, kâtip, matbuat heyeti, subay ve muhafız erlere ait isim listesi.....173
- Ek 6:** T.B.M.M.'den seçilenler hariç Lozan Konferanslarında bulunan müşavir ve mütehassısların isim listesi.....174
- Ek 7:** Türk Delegeleri Lozan Barış Antlaşması'nın imza törenine giderken çekilmiş bir fotoğraf.....175
- Ek 8:** İsmet Paşa'nın Lozan Barış Antlaşması'nı imzalama anı.....176
- Ek 9:** *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasını "Bayram içinde bayram" ifadesiyle okuyucularına duyuruyor.....177
- Ek 10:** *Vakit Gazetesi*, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasını "Anavatanın dokuz senelik yas bağı bugün çözülüyor" ifadesiyle okuyucularına duyuruyor.....178
- Ek 11:** 10 Ağustos 1923. Lozan'dan dönen Türk Heyeti İstanbul'da törenlerle karşılanıyor.....179
- Ek 12:** 25 Temmuz 1923. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sebebiyle Eskişehir'de yapılan kutlamalar.....180
- Ek 13:** Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu ve Lozan Antlaşması'na göre Türkiye Cumhuriyeti.....181

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.D.	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.Ş.	: Anonim Şirketi
bkz.	: Bakınız
c.	: Celse
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.	: Devre
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
Genkur.	: Genelkurmay
haz.	: Hazırlayan
i.	: İnikat
k.	: Kısım
K.	: Kitap
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.	: Takım
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M.G.C.Z.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
T.B.M.M.Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
vd.	: Ve Diğerleri

ÖNSÖZ

Türkiye Halkı'nın dünya üzerindeki yegane temsilcisi olan T.B.M.M., Türk Milli Mücadelesi'nin askeri ve siyasi evrelerinde, kendisine bahşedilen aziz vazifenin sorumluluk ve bilinci altında hareket etmiş; istiklali uğrunda her türlü fedakarlığa göğüs geren Türk Milleti'nin haklı davasını, en iyi şekilde müdafaa ederek bu davanın kazanılmasını sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin üzerinde en fazla çalışma ve tartışma yapılmış konularından birisi olan “Lozan” sürecinin daha iyi aydınlatılabilmesi için, T.B.M.M.'nin bu süreç dâhilindeki tutumunun da etraflıca incelenmesi gerekmektedir.

Bu gerekliliğe binaen, “Lozan Konferansı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Yansımaları” adlı çalışmada; Lozan Konferansı'nın gündeme gelmesiyle başlayıp, Türk topraklarının işgalci kuvvetlerce tahliye edilmesiyle neticelenen süreçte meydana gelen olgular, bu olguların T.B.M.M.'deki akisleri de ele alınarak, ayrıntılı bir biçimde sunulmaya çalışılmıştır.

Dört bölümden meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde; barış konferansının gündeme gelmesinden, Lozan Konferansı'nın Birinci Dönemi'nin başlamasına kadar geçen süre zarfında meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Konferans'ın gecikmesine değinilmiş; Lozan Konferansı'nın Birinci Döneminde görüşülen önemli sorunlar ve T.B.M.M.'nin bu dönemdeki tutumu incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; Konferans'ın dağılmasından önceki gelişmeler açıklanmış; Konferans'ın dağılmasından, yeniden açılışına kadar devam eden ara süreçte meydana gelen olaylar irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde; Konferans'ın yeniden açılışına ve yeni dönemde müzakere edilen başlıca konulara değinilmiş; Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanarak, T.B.M.M. tarafından onaylanmasıyla süre gelen süreç aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışma meydana getirilirken; *T.B.M.M. Zabıt Cerideleri* ve *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları* başta olmak üzere; *Salâhi Sonyel'in "Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II"* adlı eseri, Seha L. Meray'ın "*Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*" adlı eseri ve Bilâl N. Şimşir'in "*Lozan Telgrafları I ve Lozan Telgrafları II*" adlı eseri, Ali Naci Karacan'ın "*Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*" adlı eseri ve İsmet Paşa'nın anılarının yer aldığı "*İsmet İnönü: Hatıralar*" adlı eser temel kaynak olarak kullanılmış; ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Nutuk*" adlı başyapıtından ve Lozan sürecine dahil olmuş şahısların anılarının yer aldığı eserlerden de yer yer faydalanılmıştır.

İnkılâp tarihi ve dış politika konularını ele alan kitaplardan, makale ve bildiri den de çokça yararlanılarak hazırlanan çalışmada; bütün bu kaynaklara ilave olarak *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Vakit Gazeteleri*'nin muhtelif sayılarından ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden temin edilen belgelerden de istifade edilmiştir.

Çalışmanın; "Lozan" olgusunun, bugünün ve geleceğin kuşaklarınca, daha iyi anlaşılmasına yönelik çabalara bir nebze olsun katkıda bulunması umulmaktadır.

Bu çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren, ilgi ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mesut ERŞAN'a; Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü idarecilerine ve tüm hocalarıma; arkadaşlarıma; maddi ve manevi olarak her zaman yanımda bulunan aileme ve tüm sevdiklerime, bu vesile ile şükran ve minnet duygularımı arz eder, teşekkür ederim.

Mehmet Şah ÖZCAN

Eskişehir, 2011.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya savaşına katılmakla kendi sonunu da hazırlamıştır. İmparatorluğun savaş sonunda dağılacağını öngören işgalci Müttefik Devletler, Türk topraklarından kendilerine düşecek hisseyi kapma derdine düşmüşler bu sebeple savaşın ilk evrelerinden itibaren kendi aralarında gizli anlaşmalar¹ yoluyla bir takım paylaşım planları yapmışlardır.²

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı boyunca, Müttefiklerle çarpıştığı 10 cepheden sadece Irak ve Filistin cephelerinde mağlup olmasına rağmen, ordusunun savaş gücünü kaybetmesinin ve A.B.D. Cumhurbaşkanı Wilson'un yayınladığı barış prensiplerinin³12'nci maddesinin⁴ tesirleriyle, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni⁵ imzalayarak savaştan çekilmiştir.

¹ Rusya, 4 Mart 1915 tarihli notasıyla; Fransa ve İngiltere'den İstanbul'u; Boğaziçi'nin, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın Batı Kıyılarını; Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya'yı; Marmara Denizi'ndeki Adaları; Gökçeada ve Bozcaada'yı; İzmit Körfezi üzerinde Boğaziçi ve Sakarya nehirleri arasında saptanacak toprakları istemiştir. Karşılık olarak; müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Orta Doğu topraklarındaki hakları ile İskenderun Körfezi ve Toroslar'a kadar Çukurova Bölgesi üzerindeki haklarını tanımıştır. Müttefikler, 26 Nisan 1915 tarihli "Londra Antlaşması"yla İtalya'nın da savaşa katılması sağlamışlardır. İtalya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın imzaladığı bu anlaşmaya göre İtalya, Anadolu'dan ez az müttefikleri kadar pay alacaktır, On iki Ada İtalya'nın olacaktır ve İtalya Trablusgarp ve Bingazi üzerinde bazı haklar elde edebilecektir. Ocak 1916'da Osmanlı Asya'sının paylaşılması amacıyla İngiltere adına Mark Sykes, Fransa adına General Picot'un başlattığı görüşmeler sonunda iki ülke arasında taslak halinde anlaşmaya varılmıştır. Bu taslağa Mart 1916 da Rusya tarafından *Petrograd Protokolü*'yle onay verilmesi neticesinde son şeklini alan "Sykes-Picot Antlaşması" 10-23 Ekim 1916 tarihlerinde imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre: Trabzon'un batısında belirlenecek bir noktaya kadar olan bölgenin Van ve Bitlis'in güneyine doğru Muş, Siirt, Fırat, Cezire-i Ömer ve Ameriye'ye kadar uzanan yerler Rusya'ya verilmiştir. Aladağ, Kayseri, Akdağ-Yıldızdağ, Zara, Eğin, Harput'la sınırlanan araziyle Kilikya, Suriye ve "Musul" Fransa'ya; Hayfa, Akka, Irak ve Fransa'ya verilen bölgenin güneyi İngiltere'ye; Filistin uluslar arası idareye tahsis edilmiştir. Bu gizli Anlaşma İtalya'nın tepkisine yol açmış, sonuçta İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 21 Nisan 1917 de "*Saint Jean de Maurienne Antlaşması*" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; Sykes-Picot Antlaşması'nı kabul etmek şartıyla, Mersin hariç, Antalya, Konya, Aydın ve İzmit bölgeleri İtalya'ya verilmiştir. Bu antlaşmanın geçerli olması için, Rusya tarafından da kabul edilmesi gerekiyordu. Rusya, Bolşevik İhtilali nedeniyle savaştan çekilmiş ve geçici hükümet iktidardan düşünceye kadar bu anlaşmayı onaylamamıştır. (Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.491-496; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 -1995)*, C.1-2, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 127; Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.40, Kasım 2007, s.653-654; Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1981, s.49-52; Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, İstanbul 2007, s. 27-29; Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, s.276-278.)

² Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.23, C.VIII, Mart 1992, s.382.

³ A.B.D. Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson I.Dünya Savaşı sonrasında yapılacak barışın esaslarını 8 Ocak 1918 'de yayınladığı 14 maddelik barış prensipleriyle açıklamıştır. Şevket Süreyya Aydemir bu

Gerek mütarekenin hükümlerine, gerekse Wilson ilkelerine aykırı olmasına rağmen, Müttefik Devletler bu antlaşmanın muhtelif maddelerini işlerine geldiği gibi yorumlamış ve Anadolu'da yer yer işgallere başlamışlardır⁶.

Mağlup devletlere imzalatılacak olan barış anlaşmalarının koşullarını belirlemek için 18 Ocak 1919 da Paris Barış Konferansı toplanmıştır. İngiltere; İtalya'nın, Batı Karadeniz ve Ege sahillerine yerleşerek, Doğu Akdeniz ve Boğazlar üzerindeki İngiliz çıkarlarını zedelemesinden korkmuş; bu sebeple, Konferans'ta Fransa'nın desteğini de almak suretiyle, İzmir ve çevresinin Yunanlılara verilmesini sağlamıştır. Bundan güç alan Yunan Ordusu'nun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmasıyla, Anadolu'nun resmen işgaline başlanmıştır.

Mustafa Kemal bu dönemde, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için birçok yasal girişimde bulunmuştur. Osmanlı idaresinin aymaz tavrı neticesinde İstanbul'dan umudunu keserek Anadolu'ya geçme kararını almış ve merkezi Samsun'da bulunan Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne atanması sonucunda Anadolu'ya geçme imkânını bulmuştur.⁷

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, Milli Mücadele hareketini Anadolu'da tertipleme işine girişmiş ve ilk olarak 21 - 22 Haziran 1919' da

prensipleri şu şekilde özetlemiştir: “ a) Şahsi hâkimiyete dayanan idarenin kaldırılması, b) Her yerde demokratik anayasaların kabul edilmesi, c) Milletlerin serbestçe kendi mukadderatlarına hâkim olabilmeleri, d) Milletler arası anlaşmazlıkları barış yolu ile çözecek bir Milletler Cemiyetinin kurulması, e) Silahların azaltılması”. (Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.328.) Ayrıca bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.137-139; Uçarol, a.g.e., s.508-509.

⁴ Wilson prensiplerinin Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı 12. maddesi şöyledir: “ Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanmalıdır. Fakat bugün Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milletlerin de, mutlak güvenlik içinde varlıklarının ve zahmetsizce gelişmelerinin kefalet altına alınması lazımdır. Çanakkale Boğazı milletlerarası garanti altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerine açık olmalıdır”. (Aydemir, *Tek Adam*, C.1, s.328-329) Ayrıca bkz. *Türk İstiklal Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)*, C.1, Gnkur. Basımevi, Ankara 1999, s.31.

⁵ Mondros Mütarekesi metni için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1977, s.1-5.

⁶ Bırakışmanın maddeleri yorum farklarını ortaya çıkarabilecek nitelikteydi. Bağlaşıklar da bundan azami şekilde istifade ederek Anadolu topraklarını istila etmek niyetindeydiler. Bırakışmanın meşhur 7. maddesi ise işgallerin en büyük dayanağıydı. Bu maddeye göre: “Müttefikler; kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaktı”.(Uçarol, a.g.e., s.506.)

⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2008, s.332-333.

Amasya Genelgesi yayımlanmıştır.⁸

Genelgede vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklalinin beraberce korunmasından bahsedilmiştir. İstanbul'daki yönetimin görevini yerine getiremediği belirtilerek Milli Mücadele'nin ancak halkın kendi iradesiyle kazanılabileceği fikri dile getirilmiştir. Milletin haklarının her türlü denetim ve etkiden uzak milli bir heyet tarafından savunulup tüm dünyaya ilan edilmesinin gereği gözler önüne serilmiş buna binaen heyetin tespiti için Sivas'ta milli bir kongre oluşturulması kararlaştırılmıştır.⁹ Milli Mücadele'nin bitimine kadar uğraşılacak işlerin ilk programı hazırlanmıştır.¹⁰

Amasya genelgesi yayınlandığı dönemde Erzurum'da Ermeni tehlikesine karşı doğu illerinin ortaklaşa savunulmasını hedefleyen bölgesel bir kongre yapılması kararlaştırılmıştı. Kongreye Mustafa Kemal de, Kazım Karabekir Paşa'nın davetiyle, iştirak etmişti.

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleşen Erzurum Kongresi¹¹ bölgesel nitelikli bir kongre olmasına karşın ulusal nitelikli kararlar almıştır. Kongre'de ulusal kurtuluş millete dayandırılmış, vatanın bütünlüğü savunulmuş, her türlü dış tutsaklık reddedilmiştir. Ayrıca, Doğu Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirilmiş, Kuvayı Milliye'nin yönünü belirleyecek olan Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur.¹²

Erzurum Kongresi'nin esaslarını genişleterek aynen kabul eden¹³ ulusal nitelikli Sivas Kongresi ile (4-11 Eylül 1919) Milli Mücadelenin halka yüklenmesine yönelik çabalar onaylanmak istenmiştir.¹⁴ Kongre; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i

⁸ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s.129; 140-141.

⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976, s.425-426.

¹⁰ *Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi*, haz: Refik Turan vd., Okutman Yayıncılık, Ankara 2009, s.92.

¹¹ Erzurum Kongresi Beyannamesi için bkz. Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.227-229.

¹² Hüsnü Merdanoğlu, *Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Milliye*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2006, s.156.

¹³ Mediha Akarşan, *Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk*, Arıon Yayınevi, İstanbul 1995, s.51.

¹⁴ *Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi*, s.95. Sivas Kongresi'nin orijinal beyannamesi için bkz. Birsal Ersel, "Sivas'ın Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi Ve Sivas Kongresi", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2003, s.57-58.

Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş¹⁵, Heyet-i Temsiliye' nin yetkilerini arttırmıştır. Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu Kuvayı Milliye Kumandanlığı'na tayin ederek aynı zamanda yürütme yetkisine sahip olduğunu göstermiştir.¹⁶

Milletin yekvücut halinde birlikteliğini cihana ilan eden Sivas Kongresi'ni takip eden süreçte, sadrazamlıktan istifa eden Damat Ferit Paşa'nın yerine, Kemalistlere arka çıkmasa da onlara açıkça karşı da durmayan Ali Rıza Paşa geçmiştir¹⁷. Temsil Heyeti'nin başarılarından güç alan İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında bir takım protokoller imzalanmıştır. Bu protokollere göre; İstanbul Hükümeti Temsil Heyeti'ni tanımış, Sivas Kongresi'nde alınan karar neticesinde Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nın toplanmasını ve Heyeti Temsiliye ile iyi geçinmesini kabul etmiştir.¹⁸ Osmanlı Meclis-i Mebusânı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmış, aralarında Rauf Bey'in de bulunduğu birçok Anadolu milliyetçisi bu mecliste yer almıştır.¹⁹

Osmanlı Meclis-i Mebusânı, zaman zaman kendisinin ve İstanbul hükümetinin meşruluğunu savunarak Ankara'nın ülke genelindeki otoritesini zayıflatmışsa da; 28 Ocak 1920 tarihinde, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarını temel alıp, Misak-ı Milli bildirisini oluşturmakla ülkeye önemli bir fayda sağlamıştır.²⁰

Türk Milli Mücadelesi'nin ve Dış Politikası'nın ilkelerini ortaya koyup onlara yön verecek Misak-ı Milli'nin hükümleri²¹ şunlardır:

“1-Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşik olduğu* 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada* düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin (o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemenliği altında idi) geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları karara oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı çizgisi içinde, din* soy ve amaç birliği bakımından birbirine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun*

¹⁵ Merdanoğlu, a.g.e., s.165.

¹⁶ Eroğlu, a.g.e., s.103.

¹⁷ Lewis, a.g.e., s.337.

¹⁸ Akarşlan, a.g.e., s.52.

¹⁹ Lewis, a.g.e., s.337-338.

²⁰ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.208,209.

²¹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.15-16; Misak-ı Milli metni için ayrıca bkz. Nihat Erim, “ Türkiye Cumhuriyetinin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları ”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1952, Cilt.9, S.1-2, s.2-3; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, s. 10-11.

yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, birbirinden ayırlamayacak bir bütündür.

2- Halkı» ilk serbest kaldıkları zaman halkın oylarıyla anavatana katılmış olan üç il (Evliye-i Selâse yani Kars, Ardahan ve Batum Livaları) için gerekirse yeniden serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz

3- Türkiye ile yapılacak barışa değin ertelenen Batı Trakya'nın hukuksal durumunun belirlenmesi de» halkın özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.

4- İslâm Halifeliğinin ve Yüce Saltanatın merkezi ve Osmanlı Hükümetinin başkenti olan İstanbul kenti ile Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile» Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaret ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte, öteki bütün ilgili devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

5-Müttefik Devletler ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da özdeş haklardan yararlanması umudu ile bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır.

6-Ulusal ve ekonomik gelişmemize olanak bulunması ve daha çağdaş biçimde düzenli bir yönetimle işlerin yürütmesini başarmak için» her devlet gibi» bizim de» gelişme sebeplerimizin sağlanmasında, bütünüyle bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmamız ana ilkesi varlık ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal vb. alanlarda gelişmemizi önleyici sınırlamalara (kapitülasyonlar) karşıyız. Saptanacak borçlarımızın ödenmesi koşulları da bu ilkelere aykırı olmayacaktır”.

Misak-ı Milli'nin ilanı, İstanbul'un 16 Mart 1920'de müttefikler tarafından resmen işgaline sebep olmuştur. Aralarında Rauf Bey'in de bulunduğu milliyetçi şahsiyetler tutuklanarak Malta'ya sürgüne yollanmış; işgal üzerine kendini fesheden Osmanlı Meclis-i Mebusânı, müttefiklerin baskılarına dayanamayan Padişah tarafından kapatılmıştır. Tüm bu gelişmeler, Anadolu insanının Milli Mücadele'yi daha fazla sahiplenmesini sağlamıştır.

Mustafa Kemal, ülkenin kurtuluşu için İstanbul'dan tamamen umudunu kestiğinden, 19 Mart 1920'de yayımladığı genelgede Ankara²²'de milli bir meclisin kurulmasının gerekliliğini belirtmiştir

²² Yönetim merkezi olarak neden Ankara'nın seçildiği hakkında bilgi almak için bkz Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.187-197; Refik Turan vd., *a.g.e.*, s.101.

Bernard Lewis'in ifadesiyle: "Anadolu'nun tepe üzerine kurulu bu küçük şehri artık milli direnişin merkez karargâhı ve fiilen Türk bağımsızlık hareketinin başkentiydi"²³.

Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı genelgeye göre, Meclisi oluşturacak Mebuslar, zümre farkı gözetilmeksizin ilmi ve manevi yönden yüksek karakterli kişiler arasından, her şehirden beş kişi olmak şartıyla, demokratik yöntemlerle seçilecek ve on beş gün içinde Ankara'da hazır bulunacaklardır²⁴.

Tüm zorluklara rağmen 23 Nisan 1920'de faaliyete geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi milli ve demokratik bir meclis olup, dönemin olağanüstü şartlarından dolayı yasama-yürütme ve yargı erklerini kendi tekeline almıştır. Memleket dâhilinde otoritesini sağlamlaştırmak için Vatana İhanet Kanununu kabul etmiş, İstiklal Mahkemeleri'ni kurmuş; İstanbul Hükümeti'nin varlığını yok sayarak memleket adına aldığı her kararı geçersiz saymış böylece ülke ve dünya kamuoyuna vatanın mukadderatında tek yetkili merci olduğunu açıkça beyan etmiştir.

T.B.M.M. Hükümeti'nin kurulup, ulusal devletin temellerinin atılmaya başlandığı dönemde işgalcilerle Doğu ve Güney Cepheleri'nde mücadele edilirken, yeni düzene karşı oluşan iç ve dış tepkiler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

İç tepkiler çeşitli ayaklanmalar ve propagandalarla baş göstermiş, milletin ve ordunun direnç ve azmini yok etmeye yönelik bu çabaların bertaraf edilmesi T.B.M.M. otoritesini daha da sağlamlaştırmış, buna karşılık söz edilen mesele için birçok imkânını feda eden ordu ve hükümetin düşmana asıl darbeyi vurması gecikmiştir.

Dış tepki olarak ise İşgal Devletleri'nin faaliyetleri vuku bulmuştur. Osmanlı Hükümetine imzalatılacak bir anlaşmanın Kurtuluş Savaşı'nı sona erdireceğine inanan Müttefikler, bu amaçla 24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda hazırladıkları anlaşma taslağını 10 Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması adıyla Osmanlı Delegeleri'ne imzalatmışlardır. Böylece, Mondros Mütarekesi ile fiilen ortadan kaldırılan Osmanlı İmparatorluğu, hukuken de ortadan kaldırılmak istenmiştir.²⁵

²³ Lewis, *a.g.e.*, s.339.

²⁴ Ateş, *a.g.e.*, s.217-218.

²⁵Yavuz Ercan, " Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları ", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, Sayı.25, 1981, s. 47-48.

Dünya barışı adına utanç abidesi sayabileceğimiz Sevr Anlaşması, Türk Milleti için hiçbir önem arz etmemiştir. Osmanlı Padişahı ve İslam Halifesi Mehmet Vahdettin ile Sadrazamı Damat Ferit Paşa'nın Sevr'i onaylamasına rağmen T.B.M.M bu anlaşmayı geçersiz kabul ettiğini tüm cihana bildirmiş, onay veren herkesi vatan haini ilan etmiş ve Sevr uygulanmayarak tarihe karışmıştır.

Mondros ve Mudanya Mütarekeleri arası dönemde Türk Milleti'nin silahlı mücadelesi iki evre halinde gerçekleşmiştir.

Türk toprakları, 1921 yılının başlarında Batı Cephesi'nde düzenli ordu kuruluncaya kadar milli ve mahalli kuvvetler tarafından savunulmuştur. Ortak bir ad ile " Kuvayı Milliye " dediğimiz bu kuvvetler özellikle Fransızlara karşı Güney Cephesi'nde Urfa, Maraş, Antep ve Adana savunmalarında düşmanı hezimetle uğratmış; Doğu Cephesi'nde ise Ermeniler mağlup edilerek, 3 Aralık 1920'de, T.B.M.M'nin ulusal alanda ilk askeri ve siyasi başarısı olan, " Gümrü Antlaşması " imzalanmıştır. Bu sayede Doğu Cephesi büyük ölçüde kapanmış, cephedeki askerler asıl mücadelelerin geçeceği Batı Cephesi'ne aktarılmıştır.

Batı Cephesi'nde ise; düzenli Türk ordusunun kurulmasıyla birlikte, Sevr hayalleri gerçekleştirmekte ısrarlı olan İngilizlerin desteğini arkasına alarak taarruza geçen Yunan orduları I. İnönü (6-10 Ocak 1921) Ve II. İnönü (23 Mart- 1 Nisan 1921) muharebelerinde durdurulmuştur. T.B.M.M' ye güç katıp, milletin kurtuluş azmini körükleyen bu zaferler Yunanlıların saldırganlığını daha da arttırmış, Türk ordusu Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonucu Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştır.

Düşmanı yurttan atma inancını kaybetmeyen T.B.M.M, 5 Ağustos 1921' de Mustafa Kemal'e üç ay süreyle tüm yetkilerini devredip, Başkumandanlık unvanını vermiştir. Bu devrede Tekâlif-i Milliye emirleriyle ordu halk desteğiyle güçlendirilmiş ayrıca Doğu ve Güney cephesindeki askeri birliklerin tümüne yakını Batı Cephesine sevk edilmiştir. Yunan Ordusunun 14 Ağustos 1921'de başlattığı ileri harekâtın 23 Ağustos'ta taarruza dönüşmesi sonucunda Sakarya Meydan Muharebeleri başlamış, Türk ordusu 22 gün 22 gece süren muharebeyi 13 Eylül 1921'de zaferiyle sonuçlandırmıştır.

Türk Orduları'nın 18. yüzyılın başlarından itibaren içine girdiği geri çekilme sürecini tersine çeviren bu zafer, T.B.M.M. Hükümeti'nin iç ve dış siyasette elini güçlendirip, Türk Milleti'nin bağımsızlık azminin tüm dünyaya kabul ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. 13 Ekim 1921' de Sovyetler Birliği'yle imzalanan Kars Antlaşması ile Türkiye'nin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la sınırları; 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile ön barış niteliğinde imzalanan Ankara Antlaşması'yla da Suriye ile sınırı (Hatay hariç) çizilmiştir²⁶.

Zafer sonucu Türk Hükümeti ve Müttefikler bir takım barış yolları aramaya çalışmışlardır. Müttefiklerin Sevr taslağını bir takım ödünler vermek suretiyle kabul ettirme çabalarına aldanmayan T.B.M.M Hükümeti, Anadolu'yu düşman gölgesinden kurtarmak için İngiliz desteğini kaybeden Yunan kuvvetlerine nihai darbeyi vurmak maksadıyla 26 Ağustos 1922 günü taarruza geçmiş, 30 Ağustos'ta düşman bozguna uğratılmıştır.

Bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri, İzmir istikametine doğru kaçmaya başlamış, bu arada birçok köy ve kasabayı ateşe vermiştir. Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'i düşman elinden kurtarmış, 18 Eylül'de Anadolu'da savaş tutsakları dışında Yunan askeri kalmamıştır²⁷.

Anadolu düşmandan temizlendikten sonra, sıra Misakı Milli hedeflerine ulaşılması için Trakya'nın ve İstanbul'un da kurtarılmasına gelmiştir.

Türk orduları İzmir'i ve Bursa'yı kurtardıktan sonra, bazı ordu birlikleri İzmit ve Çanakkale'de bulunan İngiliz kuvvetleriyle karşılaşmıştır. İstanbul ve Doğu Trakya'nın kurtarılmasının tek şartı İngiliz kuvvetlerini aşmaktı ama bu yeni bir savaşa sebebiyet verebilirdi. Çünkü İngilizler de Boğazları ve Doğu Trakya'yı bırakmak niyetinde değildi. İngiltere'nin bu tavrı Fransa ve İtalya'yı endişeye sürüklüyordu. İngiltere iki müttefikinin Boğazlar yöresindeki tarafsız bölgenin ön cephesindeki kuvvetlerini geri çekmesiyle ayrıca dominyonlarından da beklediği desteği alamadığından, Boğazlarda Türklerle tek başına kalmıştır. Türk tarafı Doğu

²⁶ Adı geçen antlaşmalar için bkz. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, s.87-89; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, K.1, C.2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.210-211; 221,222; Soysal, *a.g.e.*, s.39-60.; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Örgün Yayınlar, İstanbul 1981, s.657-678.

²⁷ Tuncer Baykara, *Milli Mücadele*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 98.

Trakya'nın hemen boşaltılmasını isterken, İngiltere'nin buna karşı çıkması sonucu bölgede bir Türk- İngiliz savaşının olma ihtimali belirmiştir.²⁸

Müttefikler sorunun savaşarak değil, barışçı yollarla halli için çeşitli diplomatik faaliyetlerde bulunmayı tercih etmiştir. Bunu temin için görevlendirilen Fransa'nın İstanbul temsilcisi General Pelle ile Ankara Antlaşması'nı imzalayan Franklin Bouillon İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşmüşlerdir.²⁹

General Pele; Türk ordularının Müttefiklerce tarafsız bölge sayılan Boğazlardan çekilmesini teklif etmiştir. Mustafa Kemal bu teklife cevabında; Milli Hükümet'in Türk topraklarında tarafsız bölge kabul etmediğini vurgulayarak, Trakya teslim edilmedikçe Türk ordularının ilerleyişinin durmayacağını belirtmiştir.³⁰

Franklin Bouillon ise 28 Eylülde 1922'de Mustafa Kemal'le görüşmüş ve Müttefik Hariciye Vekilleri'nin 23 Eylül 1922 tarihli notasını³¹ sunmuştur.³²

Bu notaya karşılık 30 Eylül 1922'de Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in imzası ile verilen cevabi notada Müttefiklerin taahhütleri karşısında Türk birliklerinin de İstanbul ve Çanakkale'ye ilerlemesinin durdurulduğuna değinilmiştir. Ayrıca, Trakya'nın derhal boşaltılması şartıyla ateşkes görüşmeleri için 3 Ekim'de Mudanya'da toplanılacağı beyan edilmiştir.³³

²⁸ Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılâp Tarihi (1919-1938)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s.177; *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, ed: M. Derviş Kılınçkaya, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s.216; İnan, *a.g.e.*, s.93; Roderic H. Davison, " Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti ", çev: Mine Erol, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981, s.102.

²⁹ İnan, *a.g.e.*, s.94.

³⁰ Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964, s.101.

³¹ Müttefikler bu nota ile barış müzakereleri devam ettiği sürece kendilerince geçici olarak tarafsız ilan edilen bölgeye Ankara Hükümeti'nin asker göndermemesi şartıyla, Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etmeye yönelik arzusunu olumlu karşıladıklarını bildirmişlerdir. Konferans sırasında bu sınırların Türkiye'ye verilmesine yardım edeceklerini belirterek buna karşılık Türk Hükümeti'nden de; barışın sağlanması için bazı bölgelerin askersiz hale dönüştürülmesini, Marmara Denizi'nin, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının Milletler Cemiyeti kararları çerçevesinde serbestliğinin sağlanmasını, irki ve dini ekalliyetler için barış antlaşmasında önlemler alınmasını istemişlerdir. Müttefikler ayrıca, barış anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle İstanbul'daki kıtalarını geri çekeceklerini taahhüt etmişler, konferans başlamadan önce Yunan kuvvetlerinin kendilerince çizilecek sınırın gerisine çekileceğini belirterek, mütareke için Mudanya ya da İzmit'te toplanılmasını uygun görmüşlerdir. (Altuğ, *a.g.e.*, s.178.)

³² *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, T.C. Gnkur. Basımevi, Ankara 1969, s.44-45.

³³ *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, haz: E. Semih Yalçın vd., Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s.235.

3 Ekim 1922, saat 15.00 da başlayan Mudanya Konferansı'na; T.B.M.M. Hükümeti adına Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiliz Hükümeti adına Müttefik İşgal Orduları ve İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington, İtalya Hükümeti adına General Monbelli Duvilio, Fransa Hükümeti adına Fransız Kuvvetleri Komutanı General Charpy katılmışlardır³⁴.

Yunan Delegeteri Mazarakis ile Albay Sarıyanis ise konferansa katılmayıp, Mudanya açıklarında bir gemide sonucu bekleyip³⁵, mütareke şartlarını olduğu gibi kabul etmişlerdir.

Mudanya Konferansı'nda görüşülen başlıca konular; Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetlerince boşaltılıp Türkiye'ye verilmesi ile daimi barışa kadar İstanbul'un ve Boğaz'ların statüsünün belirlenmesiydi³⁶

Çetin görüşmeler neticesinde 11 Ekim 1922' de imzalanan Mudanya Mütarekesi Türk-Yunan savaşını sona erdirmişti. Antlaşma hükümleri şunlardır: Ateşkes durumu 14-15 Ekim gecesini yürürlüğe girecektir. Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin gerisine çekileceği hattı Ege Denizi'nin girişinden Trakya ve Bulgaristan sınırının kesiştiği yere kadar Meriç'in sol kıyısı oluşturacaktır. Barışın teminine kadar, karışıklıkları önlemek amacıyla Karaağaç ile birlikte Meriç'in sağ kıyısı müttefiklerce işgal edilecektir. Edirne ve çevresine ulaşımı sağlayacak demiryolu hattının güvenliği T.B.M.M. Hükümeti, Müttefikler ve Yunanistan'ca oluşturulacak ortak komisyon tarafından sağlanacaktır. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Doğu Trakya on beş gün içinde boşaltılacak, boşaltmayı takiben otuz gün içinde Yunan memurları yönetimi müttefikler aracılığıyla Türk Hükümetine devredecek, bölgedeki Türk kuvvetleri sekiz bin jandarmayla sınırlı olacaktır. Ateşkesin imzasıyla Boğazlar ve İstanbul Türk idaresine teslim olacak; bölgedeki Müttefik kuvvetleri sayıları artırılmamak şartıyla kalabilecek; Türk Hükümeti barış sağlanana kadar Doğu Trakya'da ordu meydana getirmeyecektir³⁷.

³⁴ *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, s.53,85.

³⁵ *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, s.236; *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.217.

³⁶ *Tarih IV: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, s.121-122; Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.1, İzmir 1984, s.349.

³⁷ Soysal, *a.g.e.*, s.61-66; İnan, *a.g.e.*, s.100; Altuğ, *a.g.e.*, s.176-180; Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975, s.123-125.

Mudanya Mütarekesi ile Milli Mücadele'nin birçok zaferle süregelmiş askeri safhası son bulmuş, Misakı Milli'nin topraksal hedeflerine ulaşılmış ve T.B.M.M. bu diplomatik zafer sonucunda Müttefik Devletlerce resmen tanınmıştır. Türkiye Devleti, Mütareke'den çıkar karar neticesinde nihai barışın temin edilmesi için yapılacak sulh konferansına Müttefik Devletlerle eşit şartlar altında katılım imkânına sahip olmuştur.

Müttefik Devletler, T.B.M.M. hükümetini tanımış olmakla beraber, şahsi menfaatlerini temin edebilmek için bir takım girişimlerde bulunmuşlar, İstanbul'da mevcut olan Osmanlı Hükümetini de T.B.M.M. Hükümetiyle birlikte barış konferansına davet etmişlerdir.

Müttefiklerin bu hareketi, Türk Devleti'nin Konferans'ta temsil edilme sorununu ortaya çıkarmış; saltanatın kaldırılması neticesinde İstanbul Hükümeti'nin tarihe karışmasıyla bu sorun halledilmiş; T.B.M.M. Hükümeti, Türk Milleti ve Türk Devleti'nin tek temsilcisi olarak Konferansa katılmıştır.

Konferans başlamadan önce Türk tarafını meşgul eden konulardan biri de, Konferans'ta ülke ve milleti temsil edecek olan Türk Temsilci Heyeti'nin belirlenmesi meselesiydi.

Heyet'in belirlenmesindeki en temel husus; bağımsız yaşamak uğruna tarihte emsali görülmemiş fedakârlıklar gösteren Türk Milleti'nin Misak-ı Milli programı çerçevesinde belirlenmiş haklı davasını Konferans süresince hiçbir taviz vermeden savunacak şahısların iş başına getirilmesiydi.

Özelikle Türk Heyeti'ne başkanlık edecek zatın tespit edilmesi, ülke siyasetini meşgul eden en temel meselelerden biriydi.

Heyet başkanlığı için öne sürülen, diplomasi alanında tecrübeli birçok şahıs olmasına rağmen; Mustafa Kemal Paşa bu görev için, diplomatik alanda hiçbir tecrübesi olmamasına rağmen, Kurtuluş Savaşı boyunca cepheden cepheye mücadele verdiği ve Türk davasına olan inancından ve kendisine olan bağlılığından asla şüphe etmediği yakın dostu ve silah arkadaşı İsmet Paşa'yı seçmiştir.

İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği Türk Temsilci Heyeti'nin diğer üyeliklerine ise; Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey ve İktisat Vekili Sabıkı Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey seçilmişlerdir.

13 Kasım 1923'te İsviçre'nin Lozan kentinde toplanması planlanan barış konferansı, Müttefik Devletlerin iç siyasetlerindeki gelişmeler ve bu devletlerin birlik halinde Konferans'a katılmaya yönelik teşebbüsler neticesinde, bir haftalık gecikmeyle 20 Kasım 1923'te faaliyete geçilebilmiştir.

Lozan Konferansı, sadece Yunanistan'la hesaplaşmak ve savaşa son veren bir barışı imzalamak esaslarına dayanmamış; Birinci Dünya Savaşıyla beraber ortaya çıkan “ Şark Meselesi” ne çözüm bulma arayışları Konferans'ın temel problemini teşkil etmiştir.³⁸

Müttefik devletler Konferans boyunca, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olma sıfatıyla hareket etmişler; asırlar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde etmiş oldukları ayrıcalıkları yeni Türk Devleti'ne de kabul ettirmenin peşine düşmüşlerdir.

Türk Devleti ise; Kurtuluş Savaşı'nın muzaffer ülkesi namıyla Konferans'a iştirak etmiş, haklı davasını tüm dünyaya kabul ettirmeye ve dünya barışının gerçekleşmesi yönünde gösterdiği gayreti tüm dünyaya bir kez daha ispat etmeye çalışmış; vatan toprakları dâhilinde diğer memleketler gibi hür ve bağımsız yaşamak arzusundan ödün vermeyerek, Türk Milleti'nin esaret zincirlerini kırmak arzusuyla hareket etmiştir.

Taraflar arasındaki bu anlayış farkları sebebiyle zorlu bir mücadele halinde geçen Lozan Konferansı 4 Şubat 1922 tarihinde kesintiye uğramıştır.

Mudanya Mütarekesi'nin şartları Lozan Konferansı'nın sonuna kadar geçerli olduğundan ve Konferans'ın son bulması halinde Mütareke'nin vasfını yitirip yeniden savaş durumunun ortaya çıkacağından dolayı; Heyetler bu kesinti sürecini resmen ilan etmemişler ve Konferans'a tatil verildi görüşü altında memleketlerine dönmüşlerdir.

³⁸ Eroğlu, *a.g.e.*, s.159-160.

Konferans'ın kesinti sürecine girmesi, taraf ülkelerin iç siyasetlerine büyük etki etmiş, iki buçuk ay süren Lozan müzakereleri ilgili devletlerin meclislerinde tartışılmış ve ileriki aşamalarda izlenecek siyasetler belirlenmeye çalışılmıştır.

Lozan Konferansı, Türk Heyeti'nin yurda dönmesiyle birlikte, 27 Şubat-6 Mart tarihleri arasında T.B.M.M.'nin gizli oturumlarında yoğun tartışmalar eşliğinde görüşülmüş; görüşmeler sonunda T.B.M.M., Türk Temsil Heyeti'ne ve mevcut Hükümet'e güven oyu vermiş ve bu iki kurumun ileriki safhalarda izlemek istediği siyaseti desteklemiştir.

Nihai barışın gerçekleşeceğine dair umudunu hiçbir zaman kaybetmeyen Türk Devleti, kesinti süresi boyunca bir takım hazırlıklar yapmış; barış görüşmelerinin yeniden başlaması halinde Türk tarafının daha güçlü bir şekilde müzakerelere iştirak etmesi için bir takım teşebbüslerde bulunmuştur.

Üç aya yakın devam eden kesinti sürecinde devletler şahsi isteklerinden bir takım fedakârlıklar yapmış; barış görüşmelerinin yeniden başlamasına yönelik karşılıklı çabalar olumlu sonuç vermiş ve Lozan Konferansı 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden faaliyete geçmiştir.

Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi de çetin görüşmelere sahne olmuş; bu görüşmeler neticesinde taraflar arası uzlaşma sağlanmış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Anlaşması, 11 Ağustos'ta faaliyete geçen İkinci Dönem T.B.M.M.'si tarafından, ancak 23 Ağustos 1923'te onaylanabilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın T.B.M.M. tarafından onaylanmasından hemen sonra, işgal güçlerinin Türkiye'den tahliyesine başlanmış ve 2 Ekim 1923'te Türk toprakları Müttefik Devletlerce tamamen tahliye edilmiştir.

Kanaatimizce; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nin üzerinde en fazla çalışma ve tartışma yapılmış konularından birisi olan "Lozan" sürecinin daha iyi aydınlatılabilmesi için, T.B.M.M.'nin bu süreç dâhilindeki tutumunun da etraflıca incelenmesi gerekmektedir.

PDF Eraser Free

Bu gerekliliğe binaen, “Lozan Konferansı’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Yansımaları” adlı çalışmada; Lozan Konferansı’nın gündeme gelmesiyle başlayıp, Türk topraklarının işgalci kuvvetlerce tahliye edilmesiyle neticelenen süreçte meydana gelen olgular, bu olguların T.B.M.M.’deki akisleri de ele alınarak, ayrıntılı bir biçimde sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın; “Lozan” olgusunun, bugünün ve geleceğin kuşaklarınca, daha iyi anlaşılmasına yönelik çabalara bir nebze olsun katkıda bulunması umulmaktadır.

1. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN GÜNDEME GELMESİ VE TÜRK TARAFININ HAZIRLIKLARI

1.1. BARIŞ KONFERANSI'NIN T.B.M.M. GÜNDEMİNE GELMESİ

Barış konferansı, T.B.M.M gündemine ilk defa, Mudanya Mütarekesi'nin imzasını takiben 16 Ekim 1922 tarihinde (henüz konferansın toplanma yeri ve tarihi belli olmamışken), “İkinci Grup”³⁹ a mensup Malatya Mebusu Sıtkı Bey ve arkadaşlarının sunduğu 15 imzalı önerge ile gelmiştir.

³⁹ Lozan Konferansı iki evreden oluşmuştur. 20 Kasım 1922 de başlayıp 4 Şubat 1923' de sona eren ilk evrede, ülke yönetiminin merkez üssü “ Birinci Meclis” diye de anılan Birinci Yasama Dönemi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Birinci Meclis; Anadolu'dan demokratik yollarla seçilmiş şahıslardan ve kapanan son Osmanlı Meclisi'nin eski azalarından meydana gelmiştir. Mebuslar, sosyo-kültürel ve düşünsel farklılıklarına rağmen, ortak bir hedef doğrultusunda Meclis çatısı altında birleşmişlerdir. Bu amaç Misak-ı Milli ile belirlenmiş esaslar dâhilinde bağımsız yaşamaktır. Emperyalizme karşı fikir birliği içinde olan mebuslar, bir süre sonra, gerek farklılıklarının gerekse ülke ve dünya genelindeki fikir akımlarının etkisiyle, bir takım siyasal gruplaşmalar meydana getirerek iç siyasete yön vermeye çalışmışlardır. Halkçılık kavramının, Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla iç politikaya etken kılınmasını takiben Meclis içi ayrılıklar daha da belirginleşmiş ve devrimci kararların alınması imkânsız hale gelmiştir. Bu duruma daha fazla seyirci kalamayan Mustafa Kemal, grupları denetim altına almak ve ülkenin geleceği için ihtiyaç duyulan yasaların Meclisten kolayca çıkmasını sağlamak maksadıyla, reformist Mebusları tek çatı altında toplamak suretiyle, ihtilaleci ruhun ve ulusal birlikteliğin Meclisteki sembolü olacak bir çoğunluk grubunu kurmayı hedeflemiş ve 10 Mayıs 1921 tarihinde T.B.M.M.'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur. “ Birinci Grup” diye de anılan bu grubun kurulmasıyla birlikte; kendilerinin de aynı davaya hizmet ettiğini savunan fakat bu gruba alınmayan Mebuslar, 1921 sonlarında örgütlendiği tahmin edilen İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmuşlardır. “İkinci Grup”, Meclisin tüm erkleri elinde bulunduran niteliğine yandaş olmakla beraber, her türlü kişisel hegemonyayı önlemeyi amaç edinmiş ve faaliyetlerini Mustafa Kemal'in şahsına ve icraatlarına muhalif olma şeklinde yürütmüştür. Mustafa Kemal'in ve İcra Vekilleri Heyeti'nin icraatlarına muhaliflikleriyle ün yapmış olan İkinci Grup, Lozan Konferansı sürecinde de faaliyetlerine yoğun şekilde devam etmiş, İcra Vekilleri Heyeti'ne ve Türk Temsilci Heyeti'ne karşı ağır eleştiriler yöneltilip, onları Misak-ı Milli'den ödün vermekle suçlamışlardır. İkinci Grup'a rağmen Meclis'ten bir sulh kararının çıkamayacağını anlaşılmaması üzerine, 1923 seçimlerinde grubun hiçbir üyesi Meclis üyeliğine aday gösterilmemiş ve grubun faaliyetleri sona ermiştir. (İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s.92-152; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, s.236-248; İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.100-106; Rıdvan Akın, *T.B.M.M Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.53-65; Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.109-137; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s.529-539; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.339-375.)

Mebuslar bu önergelerinde; memleketin ve milletin kaderine yön verecek barış konferansına katılacak Türk temsilcilerinin ve onlara verilecek talimatların tespiti için gizli oturum talep etmişlerdir.⁴⁰

Sıtkı Bey ve arkadaşlarının önerisi üzerine 18 Ekim 1922 tarihli gizli oturumda mesele üzerine müzakereler başlamıştır⁴¹.

İlk sözü alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey⁴²; konuşmasının başında Avrupalılarla olan anlaşmazlıklara kısaca değinmiş, memleketin içinde bulunduğu kötü hali özetlemiştir. Sözlerinin devamında; Türk Milleti'nin daima savaşta kazanıp, masa başında kaybettiğini söyleyerek, bunun sebebini; Türk Milleti'nin, kendi ülkesi hakkında Avrupalılar kadar düşünüp kafa yormamamıza bağlamıştır. Hükümetin hazırlıklarından haberdar olmadığını belirttikten Avni Bey; konferansta gündeme gelmesi muhtemel öncelikli konuların kapitülasyonlar, bağımsızlık meselesi, milli sınırlar ve mali konular olduğunu söylemiş, Türk Milleti'nin haklı davasının bu konular çerçevesinde en iyi şekilde savunulmasını ve Temsilci Heyetinin de buna göre titizlikle seçilmesini istemiştir.

Cebelibereket Mebusu İhsan Bey; Lozan Konferansı'na gidecek heyetin, Avrupa'nın en usta politika ve siyaset adamlarına karşı mücadele vereceğini, bu zatlara baş edebilmek ve Türk'ün haklı davasını en iyi şekilde savunabilmek için temsilcilerin özenle hatta insafsızca tetkik edilerek seçilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴³

Menteşe Mebusu Tevfik Rüştü Bey; Türk Heyetinin niteliği ve izlemesi gereken siyaset hakkındaki görüşlerini şu ifadelerle belirtmiştir:

"...Heyeti Murahhasa Meclis ve milletin hulâsai ifadesi olmaya çalışmalı ve şahsi kudretleri de birbirimizde gördüğümüz noksanları adedle ikmâl etmek zaruretini kabul etmeliyiz. ...Efendiler biz, değil mücadelemizin muvaffakiyetle tetevvüc ettiği bugünlerde, daha evvelki günlerde bile, Misakı millimizden ve hiçbir şeyden bir zerre fedakârlığı düşünmek değil, ağzımıza bile almadık ve onları düşünecek mevkiye bulunmadık ve bugün hiç düşünemeyiz ve düşünürsek günah olur, ma'siyet olur.

⁴⁰ Sıtkı Bey ve arkadaşları tarafından verilen önerge için bkz. *T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları*, C.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 972.

⁴¹ 18 Ekim 1923 tarihli gizli oturumda yapılan müzakereler için bkz. *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.121, c.3, s. 972-977.

⁴² *T.B.M.M G.C.Z.*, C. 3, s. 973-974. Hüseyin Avni Bey'in hayatı ve siyasi kişiliği hakkında geniş bilgi almak için ayrıca bkz. Muammer Çelik, *Hüseyin Avni Ulaş*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1996.

⁴³ *T.B.M.M G.C.Z.*, C.3, s. 974-975.

*Şu halde: Bizim konferansta mevzuubahis olacak mesailimizi tahmin etmek okadar zor olmasa gerekir.*⁴⁴

Mebusların görüşlerini bildirmelerinden sonra söz alan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Bey⁴⁵, Türkiye'nin en iyi nitelikli ve en seri barışa ancak kendi topraklarında yapılacak bir konferansla ulaşabileceği yönündeki kanaatini dile getirdikten sonra; İstanbul işgal altında olduğundan dolayı bunun mümkün olmaması durumunda ise Türk Temsilci Heyeti'nin bu koşullar dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini bildirmiştir.

Türk Milleti'nin benimsediği barış şartlarının Misak-ı Milli'de açıkça belirlendiğini ve asla taviz verilmeyecek bu ilkelerin Erzurum Kongresi'nden itibaren başlayan süreç içerisinde gerek İstanbul'daki Osmanlı Meclisi ve gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tüm dünyaya bildirildiğini söyleyen Rauf Bey; o gün için üzerinde etraflıca tartışılacak bir durum olmadığından, konuyla ilgili müzakerelerin, konferans çağrısı yapıp toplantı yeri belli olduktan sonra, Temsilci Heyeti'nin seçileceği ve Heyet için ödenek talep edileceği oturum sırasında yapılmasının daha uygun olacağını arz etmiştir.

Rauf Bey'in bu önerisi oturumu yöneten Meclis İkinci Reisi Dr. Adnan Beyefendi tarafından oya sunulmuş ve kabulü üzerine gizli oturuma son verilmiştir⁴⁶.

Meclisteki görüşmelerden anlıyoruz ki; Türk tarihindeki acı tecrübeler Mebuslar üzerinde derin izler bırakmıştır. Mebuslar, vatanın ve milletin kaderinin belirleneceği barış konferansında, Türk Milleti'nin Misak-ı Milli ile sabit olan haklı davasının en iyi şekilde temsil edilip tüm dünyaya kabul ettirilmesi konusunda büyük hassasiyet göstermişlerdir. Bu yüzden özellikle, temsilcilerin titizlikle seçilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır.

1.2. TÜRKİYE'NİN LOZAN KONFERANSI'NA DAVET EDİLMESİ: TÜRK TARAFININ TEMSİL EDİLME SORUNU

⁴⁴ T.B.M.M G.C.Z., C.3, s. 976.

⁴⁵ Rauf Bey'in beyanatı için bkz. T.B.M.M G.C.Z., C.3, s.977.

⁴⁶ T.B.M.M G.C.Z., C.3, s.977.

Müttefik Devletler (İngiltere, Fransa, İtalya), 27 Ekim 1922 tarihli notaları aracılığı ile T.B.M.M Hükümeti'ni ve diğer devletleri barış konferansına davet etmişlerdir.⁴⁷

Müttefikler bu notalarında, doğudaki savaşa son verecek barış konferansının 13 Kasım tarihinde Lozan'da toplanmasını, delegelerin tam yetkiye sahip iki kişiden ibaret olmasını istiyorlardı.

T.B.M.M Hükümeti, henüz Mudanya'da görüşmeler sürerken, Müttefik Devletlere gönderdiği 4 Ekim 1922 tarihli notada nihai barış için yapılacak konferansın 20 Ekimde İzmir'de toplanmasını, ayrıca Boğazlar ile ilgili meselenin halli için Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da konferansa iştirak etmesini teklif ediyordu.⁴⁸ Konferans İzmir'de toplanırsa T.B.M.M hükümeti müzakerelerin seyrini daha iyi tahlil edip, elde edilen zaferlerin masa başı oyunlara kurban gitmemesi için gerekli müdahaleleri yapabilecekti.⁴⁹

Müttefikler, özellikle İngiltere bu teklife sıcak bakmamıştır. Çünkü İzmir'in konferansa ev sahipliği yapması, bu şehri baştanbaşa yıkmış olan Yunan tarafını Konferans'ta temsil edecek eski Başbakan Venizelos'u incitebilirdi, ayrıca Türk tarafı, kendi ülkesinde yapılacak bir konferansa başkanlık etmek isteyebilir buda onlara bir ayrıcalık yaratabilirdi⁵⁰

⁴⁷ T.B.M.M. Z.C., D.1, C.24, s.221.

⁴⁸ 14 Ekim 1922 tarihli nota için bkz. T.B.M.M. G.C.Z., C.3, s.860-861.

⁴⁹ Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed: M. Derviş Kılınçkaya, Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s.219-220.

⁵⁰Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.205. Türkiye Konferans yeri için İzmir'i teklif ettiğinde, Lord Curzon'un bu teklife karşı sunduğu "Venizelos incinebilir" savı, meselenin ciddiyetiyle bağdaşmayacak kadar basit bir mahiyet taşımaktadır. Hâlbuki İzmir'in, Müttefiklerce, Konferans mekânı olarak arzu edilmemesinin başlıca sebebi; Konferans görüşmeleri başlamadan üstünlüğü Türk tarafına vermemek arzusudur. Kanımızca diğer bir sebep ise, Türk Temsilci Heyeti'ni, yönetim merkezinde olabildiğince uzakta tutarak, Heyet'in, Türk Hükümeti ile olan görüş alışverişini sınırlandırmaya çalışmaktır. Bilindiği üzere, Konferans boyunca Türk Tarafı'nın karşılıklı irtibatı telgraflar aracılığı ile sağlanmıştır. Bu telgraflar incelendiğinde, telgrafların taraflara iletilmesinde birçok güçlük yaşandığı anlaşılmaktadır. (Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat – Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.) Bu güçlükler T.B.M.M.'nin muhtelif oturumlarında gündeme getirilmiştir. (T.B.M.M. G.C.Z., C.3, s.1146,1159.) Ayrıca, Konferans'ın ilerleyen safhalarında Müttefik Devletler baskı ve ısrarlarını öyle arttırmışlardı ki, T.B.M.M.'de, Türkiye'ye ait telgrafların Müttefiklerce açılıp okunduğuna dair şüpheler dile getirilmişti. (T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1254.) İngiliz İstihbarat Teşkilatı'nın faaliyetleri incelendiğinde bu kuşkunun yersiz olmadığı anlaşılmaktadır. Milli Mücadele dönemi boyunca oldukça faal olan İngiliz İstihbaratı, Lozan Görüşmeleri süresince sayısız teşebbüslerde bulunmuş ve

Müttefiklerce, tarafsız niteliğinden dolayı teklif edilmiş gibi görünse de; Rum ve Ermeni propagandaları Lozan şehrini Türk karşıtlığının merkezi haline getirmişti. Türk tarafı ise istiklallerine düşkün İsviçrelilerin desteğini alacaklarına inandıklarından ve davalarının meşruluğundan emin olduklarından dolayı Konferans'ın Lozan'da toplanmasına itiraz etmemiş ve 30 Ekimde Müttefiklere verdikleri cevapta Lozan Konferansı'na katılmayı kabul ettiğini bildirmiştir.⁵¹

Müttefik Devletler, 27 Ekim tarihli notalarıyla T.B.M.M hükümetini konferansa çağırırken “Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti” ibaresini kullanıyorlardı. Müttefiklerin amacı, Ankara'daki T.B.M.M Hükümeti'ni ve İstanbul Hükümeti'ni ayrı ayrı konferansa çağırarak, ülkede yönetsel bir keşmekeş meydana getirmektir.

Ulu Önder'in Nutuk'unda belirttiği gibi “ *İtilaf devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet tanımak istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa davet ediyordu.*”⁵²

Prof. Dr. Suna Kili'nin İstanbul Hükümeti'nin de konferansa davet edilmesi hakkındaki tespiti şöyledir: “*Anlaşıklara göre bu barış konferansında büyük sorunlar görüşülmeyecek, Sevr Antlaşmasının bazı maddelerinde düzeltmeler yapılacaktır. Sevr Antlaşması Osmanlı hükümetiyle imzalandığına göre, bu anlaşmanın düzeltileceği konferansa bu hükümetin çağırılması doğal bir durumdur.*”⁵³

Oysaki T.B.M.M 20 Ocak 1921 tarihinde kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile vatan ve milletin tek temsilcisinin kendisi olduğunu ve ülke adına her türlü kararı (şariat hükümlerinin uygulanması; kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, kaldırması; savaş ilanı, anlaşma ve barış imzası vs.) yalnız kendisinin vereceğini tüm dünyaya ilan etmiştir.⁵⁴

hatta T.B.M.M.'nin gizli oturumlarını dahi İngiliz birimlerine rapor etmiştir. (İngiliz İstihbaratı'nın, Türk Milli Mücadelesi boyunca gerçekleştirdiği eylemler için bkz. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.)

⁵¹ M. Cemil Birsnel, *Lozan*, C.2, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.2-3; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl “Lozan (1922-1923)”*, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s.4.

⁵² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.463.

⁵³ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1995, s.157.

⁵⁴ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun başlıca maddeleri ve tarihçesi için bkz. Atatürk, *Nutuk*, s.382-385.

İsmet Paşa, cephe görevinin sona erip Hariciye Vekili olarak Meclise katılması dolayısıyla yaptığı konuşmada⁵⁵; barış konferansı için T.B.M.M' nin hâkim bulunduğu topraklarda başka heyetlerin de davet edilmesinin, T.B.M.M'nin konferansa katılmasına engel teşkil edeceğini ve Mudanya Mütarekesi'ni de geçersiz kılacağını bildirmiştir⁵⁶. İsmet Paşa konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir: *"...Ecnebi bir kuvvet tahtı işgalinde ve tahtı hükmünde bulunan bir yerden Türkiye Mümessili olarak bir heyet çıkarmaya teşebbüs etmek Mudanya Konferansı ile husule gelen vaziyeti askeriyeyi ihlâl eder. Mudanya Konferansında bizimle Türkiye Mümessili olarak müzakere cereyan etmiştir. Akdettiğimiz Mütarekenamenin bütün mahiyeti Türkiye ve hududuna şâmilidir. Vaziyeti hukukiye, vaziyeti resmîyemiz bu tarzda kabul olunmuştur. Bunun haricinde bir mâna ifade eden havadis, doğru olamayacaktır"*⁵⁷.

Türk tarafının temsili sorunu, saltanatın T.B.M.M. tarafından kaldırılmasıyla hallolunabilmiştir.

1.3. TÜRK TARAFININ KONFERANS HAZIRLIKLARI

Barış Konferansı'nın yeri ve tarihi belli olduktan sonra Türk tarafı bazı hazırlıklar içine girmiştir. İlk önce, ülke idaresindeki ikilik saltanatın kaldırılmasıyla giderilmiş; daha sonra ise, Konferansta ülkeyi temsil edecek heyet ve heyete verilecek talimatlar belirlenmiştir.

1.3.1. Saltanatın Kaldırılması

Türk Milleti istiklâl mücadelesini saltanat makamı sayesinde değil, ona rağmen kazanmıştır.

Milli Mücadelenin bütün aşamalarına köstek olan İstanbul idaresi, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, hiçbir payları olmamasına rağmen bu başarıya ortak olmaktan da çekinmemişlerdir.

⁵⁵ İsmet Paşa'nın beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.251-254.

⁵⁶ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.253.

⁵⁷ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.254.

Sadrazam Tevfik Paşa, oğlu aracılığıyla T.B.M.M.'nin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey'e yollayıp, Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmasını istediği 17 Ekim 1922 tarihli telgrafında;⁵⁸ kazanılan zaferin Ankara ve İstanbul arasındaki anlaşmazlıkları kaldırarak milli birliği sağladığını savunmuştur. Tevfik Paşa, Müttefiklerin barış konferansına Ankara ve İstanbul Hükümetlerini beraberce davet edeceklerini bildirerek; Konferansta gündeme gelecek sorunların önceden iki hükümetçe müzakere edilmesini ve milletin hukukunun bu yolla savunulmasını istemiştir. Bunun için ise duruma vakıf güvenilen bir zatın gizli talimatlarla İstanbul'a gönderilmesini talep etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'ya cevaben, ona iletmek üzere Hamit Bey'e yolladığı 18 Ekim 1922 tarihli telgrafında⁵⁹; T.B.M.M Hükümeti'nin Türk Devleti aleyhinde her türlü teşebbüse karşı gerekli tedbirleri düşündüğünü belirterek, Türkiye'nin geleceğine hâkim ve bundan sorumlu olanın T.B.M.M Hükümeti olduğunu vurgulamıştır. Bu gerçekler karşısında hukuk dışı ve geçersiz oldukları Büyük Meclis'çe defalarca ifade edilen tüm heyetlerin ve onların üyelerinin devlet siyasetini bulandırmaktan vazgeçmemelerinin büyük sorumluluğa neden olacağına dikkat çekmiştir.

27 Ekim tarihli Müttefik notasından cesaret alan Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922 tarihli telgrafında⁶⁰ bu kez doğrudan T.B.M.M'ye başvurmaktan çekinmemiştir. Tevfik Paşa ve arkadaşları bu telgrafta konferansa iki hükümetinde katılmasının gereğine değinerek, Babıâli adına bu teklifi kabul etmemenin devletin altı yüzyılı aşkın ve bütün İslam âlemini ilgilendiren tarihini sönmeye mahkûm etmek manasına geleceğini, Büyük Millet Meclisi'nin katılmamasının ise tüm dünyanın arzuladığı barışı sonuçsuz bırakacağını savunmuştur.

⁵⁸ Tevfik Paşa'nın telgrafi için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Vesikalar)*, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, Vesika No:260, s.1236-1237; *T.B.M.M Z.C.*, D.1, C.24, s.269.

⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafi için bkz. Atatürk, *Nutuk (Vesikalar)*, Vesika No:261, s.1237; *T.B.M.M Z.C.*, D.1, C.24, s.269-270.

⁶⁰ Tevfik Paşa'nın T.B.M.M 'ye gönderdiği telgraf için bkz. *T.B.M.M Z.C.*, D.1, C.24, s.270.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Nutuk'unda belirttiği gibi; “ *Tevfik Paşa ve arkadaşları kazanılan başarının elde edilmesine hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir* „⁶¹

Tevfik Paşa'nın bu telgrafına T.B.M.M büyük hassasiyet göstermiştir. Ülke siyasetine hâkim olan tutum saltanat ve hilafetin muhafazasını diliyordu⁶² ama İstanbul Hükümeti'nin son cüretkârlığı fikirleri değiştirmiştir.

Prof. Dr. Bülent Tanör bu değişimi şu ifadelerle tahlil etmiştir: ” *Ankara'da görünürde hiç de devrimci rüzgârlar esmezken, havayı değiştiren Tevfik paşa'nın tehyazısı oldu. ...Lozan'da temsil işi, birden bir iktidar sorunu, anayasal sorun haline geliverdi. Kurtuluşun başkentinde, zaferi ve iktidarı kapturmamak duygusu yükseliverdi.* ”⁶³

T.B.M.M'nin 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda, saltanat ve hilafet meselesi üzerine, birçok konuşmacı söz alarak saltanatın kaldırılması yönünde görüşlerini bildirmiştir.⁶⁴ Bazı önemli şahsiyetlerin konuyla alakalı beyanatları şöyledir:

Nafia Vekili Fevzi Bey: “*...Hâkimiyetin bugün tamamiyle millette olduğunu Büyük Millet Meclisi her suretle efkârı umumiyei cihana göstermiştir. Çünkü muharebelerin neticesinde tecelli etti ki; bugün Babîâli milletin aleyhine olan Sevr Muahedesini kabul etmekle kendisini artık böyle bir sulh konferansında milleti temsil etmek hakkından tamamiyle iskat etmiştir. Ve bütün millet bu fikirdedir. Efendiler; Makamı Hilâfet tahtı esarettedir. Ve esarete olduğu için onu ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir. Bütün âlemi Islâmın noktai nazarı da hep Büyük Millet Meclisine gelen telgraflarla müeyyettir. Yoksa o hak şahsiyette değil, Meclisin mânevîyetindedir.*

⁶¹ Atatürk, *Nutuk*, s.466.

⁶² Mustafa Kemal Paşa, vatan ve milletin istikbali için saltanatlık müessesinin kaldırılmasını elzem görüyordu; lakin ülke siyaseti bunun açıkça söylenmesine engel teşkil ediyor, mesele zamana bırakılıyordu. Muhaliflerin Meclis çevrelerinde, “saltanatı kaldıracaklar” şeklinde propagandalar yapması, monarşi taraftarlarını kaygılandırıyor. Mustafa Kemal'in, saltanat ve hilafet hakkındaki gerçek düşüncelerini öğrenmek isteyen Rauf Bey; Paşa'yı, Refet Paşa'nın Keçiören'deki evine akşam yemeğine davet ediyordu. O gece, Paşa için nabız yoklama fırsatı oluyordu. Rauf Bey, saltanat ve hilafete olan derinden bağlılığını dile getiriyor, bu iki makama dokunulmayacağına dair Meclise ve millete güven verilmesini istiyordu. Refet Paşa da onunla aynı fikirleri taşıyor, yemeğin diğer davetlisi Ali Fuat Paşa ise fikir beyan etmiyordu. Mustafa Kemal Paşa ise endişelerin gereksiz olduğunu söyleyerek adı geçen zatların gönlüne su serpiyor hatta Rauf Bey'in ısrarı üzerine ertesi gün aynı görüşünü meclis kürsüsünden beyan ediyordu. Bu durum Rauf Bey'in muhaliflerce takdir edilmesine sebep oluyordu. (Atatürk, *Nutuk*, s.463-464.)

⁶³ Bülent Tanör, *Kuruluş Üzerine 10 Konferansı (Türkiye:1920 Sonraları)*, Der Yayınları, İstanbul 1996, s.21.

⁶⁴ Tevfik Paşa'nın T.B.M.M'ye yolladığı telgraf üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ve hilafet meselesi hakkında yapılan tartışmalar için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C. 24, i.129, c.3, s.269-298.

Bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin Saltanatını tanıyor”⁶⁵.

Dr. Rıza Nur Bey: “...Şimdiye kadar İtilâf Devletleri Türkiye’de iki hükümet mevcut olduğu kanaatinde bulunuyorlar. Ve asıl meselei esasıye de bu oluyor. Eskiden beri notalar veriyor ve onda iki hükümete hitab ediyorlar. Konferans oluyor. iki hükümeti davet ediyorlar. Nitekim bu defa da aynı tarika sülük etmişlerdir ve bunda tabii düşmanlarımızın menfaati vardır. Bundan bittabi birçok istifadeler ümit ediyorlar ki, bu tarika tevessül ediyorlar. Onun için bugün Türk Milletine ve bu Devlete düşen vazife, bu meseleyi halletmektir. Burada bir Hükümet mi var, iki Hükümet mi var? Bunu âleme göstermelidir. Esasen Ankara’da Türk Milleti bundan üç sene evvel içtima ettiği vakitte ve Büyük Millet Meclisini topladığı vakitte kararını vermiştir ki; hâkimiyet, milletindir ve Türkiye Hükümeti buradadır. Binaenaleyh, o eski Osmanlı imparatorluğu münkariz olmuştur, efendiler. Yerine dinç ve millî bir Türkiye Devleti doğmuştur ve bütün hâkimiyet ondadır. Binaenaleyh, İstanbul’da hâkimiyete sahip bir hükümet yoktur. Vakia orada biz hükümetiz, diye iddia eden bir heyet vardır. Fakat Hükümet olmak için lâzım gelen vesait, evsaf ve mezayanm hiçbirisine hukukan mâlik değildir. Bir defa kendisini müdafaa edemez. Elinde bir kuvveti yoktur. Kendisini besliyemez ve ecnebiler elinde esir bulunuyor.”⁶⁶

Kâzım Karabekir Paşa: “...Eğer bu herifler bizim şanlı milletimizin şanlı Sulh Heyeti ile Avrupa’da görünecek olursa cihan efkârı umumiyesine; işte Türkiye denilen iki kuvvet mevcuttur. Aralarında ittifak yoktur. Şeklini vereceklerdir. ...Bu kadar felâketli günler geçirdikten sonra, onların telgraflarının hâlâ bir kâbus gibi millet üzerine çöken bu zulümlerini, sessiz sadasız bırakmamalı, onların hiç olduğunu bütün âlemi Islama göstermeli ve katiyen sulh mahalline bunların ayaklarını attırmamıza çalışmalıyız.”⁶⁷

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey: “...Bu telgrafla memleketimiz arasında ve âlemi İslâm arasında yanlış fikirler neşrine çalışıyorlar. (Yapamazlar sadaları)Ve hiç şüphesiz muvaffak olamayacaklardır. ...Cihanı İslâm da, İslâm’ın hakiki muhafızlarının Türk milleti, Türk halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu def’ati a anlamıştır. Ankara, heyeti mümessilleriyle dünyaya da anlatmıştır. Onun için İstanbul’daki idarei mahalliye halinde içtima eden heyet ve bütün cihan bilmelidir ki, İslâm ve Türk milleti esir olmayacaktır, İslâm ve Türkiye halkı iğfal edilemeyecektir, islâm ve Türkiye halkı istiklâlini almıştır, kimseye vermemiştir ve vermiyecektir. (Sürekli alkışlar) İcabederse, efendiler, her türlü vesait müracaat edecek ve kısa zamanda istihsal etmiş olduğu istiklâlini bir kere daha cihana ispat ve tasdik ettirecektir.”⁶⁸

⁶⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.276-277.

⁶⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.278.

⁶⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.280.

⁶⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.285-286.

Ali Fuat Paşa: “...Mücadelei Milliyeye başladığımız tarihten bugüne kadar bizim iki düşmanımız vardı. Biri hariçten geliyordu. Diğeri de İstanbul'dan doğuyordu. İstanbul'dan maksadım Padişah, Saray ve Babıâli'dir. ...Ve görüyordunuz ki, cephedeki süngülerimiz gayet katı bir zafer istihsal ettiği halde bile hâlâ İstanbul entrikası nihayet bulmuyor. Binaenaleyh bu meselenin bence ifade edilecek zamanı gelmiştir. ...Önümüzde bir Sulh Konferansı vardır. Daima ikilik ihdas ediliyor. Binaenaleyh benzeniz o kanaatteyim ki; düşmanların sonucusu da bugün halledilmelidir”⁶⁹

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey: “...Bu telgraftı yazan zevat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı altı asırlık bir hüviyeti tarihiyesi olan Babıâliyi koymak istiyorlar. ... Bu zihniyet şunu da ifade etmek istiyor ki: Millet hâkimiyetini eline aldıktan ve bilcümle mehalike karşı bu hâkimiyeti istimal ederek istiklâlini kazandıktan sonra hâsıl ettiği bu muazzam Hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini, bu zevat henüz meşru bir Hükümet olarak tanımamaktadır ve kendilerinde bu meşru ve Millî Hükümetin mukarreratını kontrol etmek, daha doğrusu onlara emir vermek, nüfuz etmek salâhiyetini görüyorlar. ... Her ne vakit millet gözünü açmış, intibah etmiş, kendi istiklâline vaziyet etmek istemiş ise, daima bu. Babıâli zihniyeti, saray zihniyeti ona sed çekmiştir. Ve daima kendi vücutlarını, kendi akıl ve zekâlarını bu millet için doğrudan doğruya zaruri ve farz gibi bir şey telâkki etmişlerdir. Ve halkı felâkette sürüklemişlerdir. ... Efendiler milletin aklı başına gelmiştir, millet intibah etmiştir. ... Bunu, bir daha âleme karşı ispat ve ilân etmek ve Babıâli gibi ve saray gibi birtakım teşkilâtın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin katiyen berî olduğunu ve bunların mâdum ve menfur birtakım teşkilâtın ibaret olduğunu ilân etmek lâzım olduğu kanaatindeyim. ...Çünkü: Bunu ilân etmeyecek olursanız efendiler; bu teklifi yaptıran yalnız Babıâli zihniyetini taşıyan adamlar değildir. Loyd Corc zihniyetini taşıyan adamların teşvikiyle olmuştur. ...Binaenaleyh haricî düşmanlarımız, bizi ızzar etmek gayesiyle bunları musallat etmişlerdir. Eğer buna bir sed çekmez ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hiçbir heyetin söz söylemeye hakkı olmadığını âleme şedit bir surette ilân etmeyecek olursanız, elbette; düşmanlarımız bizi sulh masasında zayıf düşürmeye çalışacaklardır. Bu itibarla vazifei vataniye olarak Millet Meclisi bu müşaverelerini, bu akidesini' ilân etmeli ve artık bu entrikalara sed çekilmiş olduğunu âleme bildirmelidir.”⁷⁰

Hariciye Vekili İsmet Paşa: “...Türkiye'nin Sulh Konferansına ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi mümessilini göndereceğini ve Türkiye mümessili olarak başka yerlerden mümessil gelecek olursa, onların iştirakini bizim iştirakimize mâni addedeceğimizi ve Mudanya Konferansı ahkâmının da, bu suretle muhtel olacağını ifade eyledik. ...Eğer Türkiye'nin mümessili olarak başka heyetler aranır ve bu yüzden sulh teahhur ederse, davet edenlerle bilâhak kendilerini muhatap görenler sulhu tehir etmiş olurlar. ... Bu teşebbüsle muntakai meşguleden kendisini mümessil göstermeye teşebbüs edenler kendilerini millet muvacehesinde, ağır bir mesuliyete mâruz kalmışlardır.

⁶⁹ T.B.M.M Z.C., D.1, C.24, s.286.

⁷⁰ T.B.M.M Z.C., D.1, C.24, s.286-288.

Millete sulhun tavik ve işkâli teşebbüsünün birtakım yeni nifak arıyanlar tarafından alındığım ilân edeceğiz. Bütün millet ve bütün hakikati idrak edenler, bizimle beraber olacaktır.”⁷¹

Meclis’te müzakereler devam ettiği sırada, altında Dr. Rıza Nur Bey ile aralarında Mustafa Kemal Paşa’nın da bulunduğu 80 arkadaşının imzasını taşıyan önerge⁷² de gündeme gelmiştir.

Önergede: Osmanlı İmparatorluğunun otokrasi sistemiyle beraber tarihe karışıp, yerine Türkiye Devleti namıyla, milli sınırlar dâhilinde Osmanlı İmparatorluğu’nun tek varisi olan, genç ve dinamik Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kurulduğundan söz ediliyordu. Ayrıca Teşkilat-ı Esasiye kanunuyla hükümler hakkı millete verildiğinden padişahlık makamının tarihe karıştığı ve İstanbul’da meşru bir hükümet bulunmamasından dolayı İstanbul ve civarının da Büyük Millet Meclisi’ne ait olduğu savunuluyordu.

Saltanatın kaldırılmasına yönelik bu önerge oylamaya sunulmasına rağmen karar için yeterli çoğunluk sağlanamamış ve oylama bir sonraki toplantıya ertelenmişti. 31 Ekim tarihinde Müdafaa-i Hukuk Grubu toplandığından Meclis toplanmamış⁷³, saltanat ve hilafet konuları 1 Kasım 1922 günü yeniden Meclis gündemine alınmıştır.

Hilafet konusu, Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının verdiği önergede sonuçlandırılmamıştı.⁷⁴ Bunun üzerine 1 Kasım tarihli oturumda⁷⁵ önergenin 6. maddesinin düzenlenmesi yolunda yeni bir önerge verildi.⁷⁶

Önergede: Osmanlı Hanedanı’na yani Türk Milleti’ne ait olup gücünü Türk Devleti’nden alan Halifelik makamına, T.B.M.M Hükümetince, Osmanlı Hanedanı’nın ilmen ve ahlaken en iyi nitelikli kişisinin seçileceği ve bu makamın yabancıların esaretinden kurtarılacağı belirtiliyordu.⁷⁷

⁷¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.290-291.

⁷² Adı geçen önerge için bkz. T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.292-293.

⁷³ Atatürk, Nutuk s.467.

⁷⁴ Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılâp Tarihi (1919-1938)*, Çağlayan Kitabevi, s.184.

⁷⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, i.130, s.299-316.

⁷⁶ Rıza Nur ve arkadaşlarının imzasını taşıyan önerge için bkz. T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.304.

⁷⁷ *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 1 Kasım 1922 tarihli sayısında; “*Dün Müdafaa-i Hukuk Grubundaki karar, altıncı madde olarak ilave olundu*” yazmıştır. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Kasım 1922, No:649, s.1.)

Muhallifler ise boş durmuyor, verdikleri karşı önergede; yeni halifenin seçilmesini takip eden süreçte, bu makama daha sonra “evlâdiyet usulüyle” atama yapılmasını teklif ediyorlardı⁷⁸.

Prof. Dr. Yılmaz Altuğ’un tespit ettiği gibi: “Veraset yolu ile Halifelik öngören bu öneri saltanatın geri dönmesine sebep olabilirdi”⁷⁹

Müzakerelerin uzaması üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, uzun soluklu konuşmasında, Saltanat ve Hilafet makamlarının birbirinden ayrılabilceğini savunan tezini, Türk ve İslam tarihinden birçok olaya da dayanarak açıklamıştır.⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatı üzerine; meselenin Kanunu Esasi, Adliye ve Şer’iye encümenlerinden oluşan ortak bir komisyonca çözümüne karar verilmiştir⁸¹.

Şer’iye komisyonundaki hocaların halifelik ve saltanatın ayrılmayacağına dair görüş bildirmeleri üzerine; Mustafa Kemal Paşa duruma el koymuş, yaptığı açıklamalarla ortak komisyonu ikna etmiş ve mesele halledilmiştir⁸².

Başkanlığını Kırşehirli Müfit Hoca’nın yaptığı komisyonun hazırladığı iki maddelik mazbata⁸³, T.B.M.M’nin sabaha karşı saat 3’te başlayan ikinci oturumda⁸⁴ gündeme alınmış ve oylamaya sunulmuştur.⁸⁵ Neticede; saltanat kaldırılmış, halifelik ise muhafaza edilmiştir. Oturuma reislik yapan Meclis İkinci Reisi Adnan

⁷⁸ Muhalliflerin önerisi için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.304-305.

⁷⁹ Altuğ, *a.g.e.*, s.184.

⁸⁰ Atatürk, *Nutuk*, s.467. Mustafa Kemal Paşa’nın konuşma metni için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24., s.305-311; Atatürk, *Nutuk (Vesikalar)*, Vesika No:264, s.1239-1251. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasına değinirken ; “*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri en belîğ bir ifade, en derin bir vukuf ile Türk ve İslam tarihinden, hilafet ve saltanat makamatından bahis bir nutuk irade buyurdular*” ifadesini kullanmıştır. (*Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Kasım 1922, No:650, s.1.)

⁸¹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.312.

⁸² Atatürk, *Nutuk*, s.468.

⁸³ Mazbata iki maddeden oluşuyordu: Birinci maddede; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile, Türk Milleti’nin egemenlik ve hükümlerlik haklarının T.B.M.M’ den başka, milli iradeye dayanmayan, hiçbir kuvvet ve heyet tarafından temsil edilemeyeceğinin belirtilmesi sebebiyle; Misak-ı Milli sınırları içinde T.B.M.M Hükümeti’nden başka hükümet tanınmayacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple; İstanbul Hükümetinin 16 Mart 1336’dan itibaren (İstanbul’un işgal edilip Meclis-i Mebusan’ın kendini dağıtma kararı aldığı 18 Mart 1920 günü) sonsuza kadar tarihe karıştığı beyan edilmiştir. İkinci maddede ise; Türkiye Devleti’nin Hilafet’in dayanağı olduğu belirtilerek; Hilafet’in Osmanlı Hanedan’ına ait olduğu ve bu makama T.B.M.M tarafından Hanedan’ın ilmen ve ahlaken en iyi nitelikli üyesinin atanacağı belirtilmiştir. (*T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24., s.314.)

⁸⁴ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.313-316.

⁸⁵ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24., s.315.

Bey'in kararın oybirliğiyle alındığına dair söylemine itiraz eden Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, kendisinin bu karara muhalif olduğunu dolayısıyla kararın oybirliğiyle değil oyçokluğuyla alındığını iddia etmiştir⁸⁶.

Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey 1 Kasım gününün milli bayram ilan edilmesini; Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey ise, alınan kararın dualarla ve top atışlarıyla kutlanmasını talep etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, gerek bu gecenin Hazreti Peygamber'in doğumuna denk gelmesi gerekse Millet'in istiklalinin bugün onaylanması dolayısıyla; iki olayın da hürmetine binaen bu gece ve ertesi günün bayram ilan edilerek, bu mutlu gecenin kutlanmasını teklif etmiştir.⁸⁷

Hâkimiyet-i Milliye ve Vakit Gazeteleri saltanat ve hilafet makamları hakkında alınan kararları ve yapılan kutlamaları okuyucularına şu şekilde beyan etmişlerdir: “ *Dün Meclisimiz ittifak-ı ârâ ile kararını verdi: Türkiye halkı İstanbuldaki şekli hükümeti ebediyen tarihe müntakil addetmiştir. Hilafet, Hânedân-ı Âl-i Osmana aiddir, halifelğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşad ve aslah olanı intihab olunur.* ”⁸⁸; “ *Türkiye Büyük Millet Meclisi evvelki gün akdettiği tarihi bir ictima' da saltanatın def' ine ve hilafete Hânedân-ı Âl-i Osmanın ilmen ve ahlaken erşad ve aslah olanının intihabına ittifak-ı ârâ ile karar verilmiştir. Türkiye devleti makam-ı hilafetin istinadgâhudur. ...Büyük Millet Meclisi 2 Teşrin-i Sâni ve gecesinin bayram akdedilmesini karar vermiş ve belîğ bir dua ile celseye hitam verilmiştir .Meclis'in tarihi mukarrerâtı yüzbir pare top endahtı ile ilan edilmiş ve halk ve kıtaat-ı askeriye fener alayları tertip etmiştir. Ankara büyük bir sevinç içindedir. Herkes yekdiğerini tebrik ediyor.* ”⁸⁹

Saltanatın 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmasıyla, İstanbul Hükümeti tarihe karışmış, baskılara dayanamayan Tevfik Paşa Hükümeti istifa etmiş, Padişah Vahdettin İngiltere'ye sığınarak memleketi terk etmiştir. Müttefiklerin Türkiye

⁸⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.315.

⁸⁷ Mebusların teklifleri için bkz. T.B.M.M.Z.C., D.1,C.24., s.315. Her fırsatta padişahlığa ve saltanata bağlılığını dile getiren Rauf Bey'in, daha sonraları saltanat aleyhine tavır alması dikkate şayandır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'unda bu meseleye değinirken şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bana, padişah'a bağlılığı borç bildiğinden, saltanat makamı yerine başka nitelikte bir makamın getirilmesine çalışmanın felakete ve büyük acılara yol açacağını söylemiş olan Rauf bey benim yeni kararımı öğrendikten sonra ve hele kararımın desteklenmesi ve saltanatın kaldırılması için Meclis'te bir konuşma yapmasını teklif etmem karşısında, ne düşündüğünü bile söylemeden boyun eğmiştir. Bu tutum ve davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey eski inanç ve görüşlerini değiştirmiş miydi? Yoksa bu görüşlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde kesin bir yargıya varmak güçtür.*” (Atatürk, Nutuk, s.465.)

⁸⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Kasım 1922, No:650, s.1.

⁸⁹ *Vakit*, 3 Kasım 1922, No:1757, s.1.

Devleti'nin idaresinde ikilik yaratma planı suya düşmüştür. T.B.M.M. Hükümeti vatanın tek temsilcisi olarak Lozan Konferansı'na katılma imkânını bulmuştur.

Temsil işi böylelikle halledildikten sonra sıra Lozan Konferansı'nda Türk Devleti'ni temsil edecek heyetin belirlenmesine gelmiştir.

1.3.2. Türk Heyeti'nin Oluşturulması

Barış Konferansı'nın yer ve tarihinin belli olmasından sonra Ülke ve Meclis gündemini meşgul eden sorunlardan biri de Konferansta Türk Devleti'ni temsil edecek Heyetin meydana getirilmesiydi.

Meclis özellikle, temsilcileri belirleme hakkının kimde olduğu konusunda büyük tartışmalara ev sahipliği yapmıştır. Hükümet bu yetkinin kendisinde olduğunu savunurken, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Hükümet' e karşı amansız muhaliflikleriyle nam salmış İkinci Grup üyesi Mebuslar bu yetkinin Milli İrade'nin tecellisi olan T.B.M.M' ye ait olduğunu savunmuşlardır.

Dönemin gazetelerinde, temsilcilerin İcra Vekilleri Heyeti tarafından milletin iradesiyle seçildiğine dair haberlerin çıkması muhalif grubun tepkisine sebep olmuş, mesele Meclis'in 2 Kasım 1922 tarihli gizli oturumuna⁹⁰ yansıtılmıştır. Oturumun toplanma amacı Konferans için ayrılacak ödeneğin belirlenmesiydi ama tartışmalar özellikle yetki meselesi üzerinde devam etmiştir. Ayrıca, temsilcilerin niteliği ve heyetin çalışma şekli üzerine de görüşler dile getirilmiştir.

İlk sözü alan Mersin Mebusu Selahattin Bey : “ *Efendim gönderilecek murahhaslar kimin murahhaslarıdır? Kimin namına gidiyorlar ve kim gönderiyor?* ”⁹¹ diyerek tartışmaların ilk kıvılcımını ateşlemiştir.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Sivas Mebusu Hüseyin Rauf Beyin, bu soruya karşılık; “ *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve onun Heyeti Vekilesinin... Yani Hükümet olarak gerek harice ve gerekse dâhile karşı malum olan Büyük Millet meclisimizin emniyet ve itimadını haiz*

⁹⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.131, c.2-3, s.980-1006.

⁹¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.980.

*Hükümetiniz namına*⁹² cevabını vermesi üzerine tartışmalar alevlenmiş, birçok mebus beyanatta bulunmuştur.

Selahattin Bey; T.B.M.M tarafından göreve getirilen İcra Vekilleri Heyeti'nin, barış konferansında memleketin kaderini temsil edecek heyetin belirlenmesi ve atanmasında, Meclisin onay ve güveni alınmaksızın hareket etmesinin kabul görmez bir tutum olduğunu bildirmiş; Meclis içinden, onu en iyi şekilde temsil edecek bir heyetin seçilmesini teklif etmiştir.⁹³

Selahattin Bey, temsilcilerin belirlenmesi meselesinde İcra Vekilleri Heyeti'nin takındığı tavrı şu sözlerle eleştirmiştir: “... *En adil mesailde, buna nazaran on beşinci dereceden aşağı olan mesail Meclise arz olunup müzakere edilirken, bu kadar azim bir mesele hakkında Meclisi Âlinin evvelce vukubulan arzusu üzerine dahi nihayet tayin mahiyetinde bir kâğıtla Heyeti Vekilenin buraya gelmesi hakikaten hudut ve vazifeleri haricinde ve anlamadığımız bir tasavvur ve bir zehaba kail olduklarını gösteriyor*”.⁹⁴

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, Temsilci Heyeti'ni atama yetkisinin yalnızca milli iradeyle, milletin Mebuslarından oluşan T.B.M.M. tarafından verilebileceğini; aksi halde milli iradeden bahsetmenin imkânsız olduğunu ve bunun millet namına kabul olunamayacağını belirtmiştir,⁹⁵

Hakkı Hami Bey, milli iradenin niteliği ve Türk Delegationları'nın belirlenmesi konusundaki fikirlerini şöyle ifade etmiştir: “...*İrade-i milliye beyefendiler: Heyeti - Celilenizce mutlak ve mutlak karara iktiran etmiş olan şeydir. Yoksa herhangi bir zatın imzası irade-i milliyedir dersek efendiler, bu eski saltanatın devamından başka bir şey değildir. ...Yıkığımız şeklin diğerine inkılâbından başka bir şey değildir. ...Heyeti Vekile kendiliğinden her hangi bir zata müşirlik tevcih edemez ve Meclis Reisi de Meclise arzetmeksizin onu mucibince irade ettim mahiyetinde bir şey yapamaz. ...Bu meclis ve bu millet bundan sonra emrivakiler karşısında bulunarak hukukunu gaib etmeyi ve böyle emrivakileri kabul etmez.*”⁹⁶

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey' e göre; barış konferansında, büyük fedakârlıklar sonucunda zafere ulaşmış ve istiklalini en iyi şekilde müdafaa etmiş olan Türk Milleti'ni temsil edecek heyetin seçilmesi ve ona yetki verilmesi

⁹² T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.980.

⁹³ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.981;988-990.

⁹⁴ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.988.

⁹⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.982-983.

⁹⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.982-983.

hükümranlık hakkıdır. Aksi yönde bir kanun çıkarılmadıkça, T.B.M.M. bu hakkı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla ve saltanatın kaldırılmasıyla kendi eline almıştır. Ayrıca temsilciler; Meclisin, dolayısıyla halkın güvenini almış kişiler olmalı ve Meclis oylamasıyla seçilmelidirler. Aksi halde milli irade yok demektir.⁹⁷

İzmit Mebusu Sırrı Bey, konferansta Türk Milleti'nin yedi asırlık geçmişinin mevzubahis olacağını, milleti temsil edip haklarını savunacak heyetin, milletin Mebuslarının reyine danışılmaksızın, hükümet tarafından seçilmesinin noksanlık ve zafiyet olduğunu belirttikten sonra hükümetin bu konuda tüm sorumluluğu üzerine almasını istemiş; kendi namına, belirtilen heyete onay vermediğini sözlerine eklemiştir.⁹⁸

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise, İcra Vekilleri Heyeti'ni kabine tarzında siyaset yapmakla suçlayarak, bu heyete ait yetkilerin sınırlarının belirtilmemesinin, T.B.M.M.'nin bütün yetkilerini kullanma hakkının kendilerine verildiği manasına gelmeyeceğini; Meclisin, her istenildiği zaman, görevlerini yapmaktan menedilemeyeceğini belirtmiştir.⁹⁹

Temsilci Heyeti'nin belirlenmesi işinin Meclise ait olduğuna dair fikirlerini, *"...Meclis bu davayı kavramıştır. İçinden heyeti murahhasasını tefrik eder. Bu, teamüle takyit kabul etmez, bu bir içtihaddır. Üç senelik davasını, hayatını son takip edeceği gâyeyi bizzat yapar. Buna kimse itiraz edemez ve bunun hakkında şakki şefe olamaz. Bu da, yine ârayı umumiye ile tecelli edecek bir şeydir."*¹⁰⁰ Diyerek dile getirmiştir.

Eleştirilere cevap veren Rauf Bey, heyetin bugüne kadar süregeldiği şekilde İcra Vekilleri Heyeti tarafından seçilip, mezuniyetleri için Meclise danışıldığını belirtmiş ve *"...Sulh heyeti murahhasasının gitmesi behemahal sulh akdi veyahut harbin idamesi demek değildir. Onlar yine Meclisi Âlinizin kararı nihaiyesiyle olacaktır. ...Meclisi Âlinizden veçhe almak kararı nihaisine gelince; Heyeti vekile veçhesini Meclisi Âlinizden almıştır. O da en sarih ve en şâmil manasiyle Misakı Millidir. ...Yani Veçhe sizdedir, veçheyi siz verirsiniz. Biz ancak ve ancak o veçhe dairesinde hareket ederiz. Ondan başka bir şey yapmayız. Noksan yaparsak mazur görürsünüz veya tahtie edersiniz. ...Efendiler, murahhaslara verilen mezuniyetnameler irade-i milliyeye iktiran etmez ve ettirilemez ve ettirilemez. İradei mülkiyeye iktirane den şey, dün de bir kere daha teyyüd*

⁹⁷ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.984-986.

⁹⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.990- 991.

⁹⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.992-993.

¹⁰⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.993.

ettiği vechile, katidir. Hâlbuki bizim, murahhaslara verdiğimiz salâhiyetler Hükümetimizin mesuliyeti tahtındadır ve her zaman Meclisi millinizce müzakere ve reddedilecek bir mahiyettedir. ...Salâhiyetnamelere vazülimza olan zat heyeti Vekile Reisi ve Hariciye Vekilidir. Binaenaleyh mesele yoktur.” Diyerek; İcra Vekilleri Heyeti’nin görevleri dâhilinde hareket ettiğini savunmuştur.¹⁰¹

Konya Mebusu Vehbi Efendi’nin “ *...İnsanlara nispetle gâyet ehemmiyetsiz olan paraya müsaadeyi bu Meclisten isterken gayet kıymetli olan bu insanları, neden bu Meclisten istemiyorlar?”* eleştirisine; Rauf Bey; “*...Malumu âlileri para için müracattan maksadımız, parayı harcayacağız. Muvafakat ederseniz harcayacağız. Fakat İnsanları harcamayacağız. (Bravo sadaları) Biz insanları harcayacağımız zaman da ayrıca da ayrıca Meclisten harb ilânı için de rey almak lâzımdır.* ”¹⁰² İfadesiyle cevap vermiştir.

Kütahya Mebusu Ragıp Bey, Temsilciler Heyeti’nin Hükümet tarafından seçilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.¹⁰³

Menteşe Mebusu Tefik Rüştü Bey, heyetin seçilmesi işinin hükümet görevi; heyete yetki verme, heyetin üye sayısına ilave etme ve heyeti görevden alma işinin ise Meclisin görevi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ‘in, askeri alanda zaferler kazanan Meclisin, siyasi alanda da zafer kazanması için konferansta tüm mebuslarca temsil edilmesi görüşüne¹⁰⁵ karşılık; Mehmet Şükrü Bey (Karahisarı Sahib) “*...Hepimiz söyler ve efkârımızı beyan etmiş olursak, hepimiz gitmiş oluruz.* ”¹⁰⁶ Diyerek karşılık vermiştir.

Hakkı Hami Bey, Türk Temsilci Heyeti’nin adet ve ihtisas olarak güçlendirilmesi savunarak; Türk Devleti’nin konferansta mücadele edeceği devletlerin müttefik bir devlet halinde hareket edeceğinden ve her devletin ikişer temsilci göndereceğinden hareketle Türk Heyeti’nin on dört kişi ile mücadele etmek zorunda kalacağını belirtmiştir. Bunun kabul edilmez olduğunu savunan Hakkı Hami Bey, yedi kişilik bir heyetin Türk Temsilci Heyeti’ne yardımcı nitelikte konferansta hazır bulunmasını isterken; özellikle memleketin maliyesiyle ilgili ve ihtisas sahibi

¹⁰¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.981, 984.

¹⁰² T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.994

¹⁰³ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.995

¹⁰⁴ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.987, 988

¹⁰⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.981

¹⁰⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.982

birkaç kişinin, hiçbir masraftan kaçınılmaksızın ülke dâhili veya haricinden bulunarak heyete eklenmesini talep etmiştir.¹⁰⁷

Selahattin Bey de Hakkı Hami Bey gibi düşünmektedir. Ona göre de bütün cihana karşı mücadele edecek Türk Heyeti'nin, özellikle iktisadi konular olmak üzere Konferans boyunca ele alınacak tüm meselelerde yardıma ihtiyaç duyabilir. Bu sebeple, yeterli bilgi sahibi kişiler kendilerine yardımcı olmalıdır¹⁰⁸.

Selahattin Bey görüşlerini “ *...Meclisi Âli intihabını yapsın, heyeti Murahhasanın miktarı fazla olsun. Bir veya kaç kişi ise Hükümetin lüzum gösterdiği zevat; müzakereye memur olsun, salâhiyette aynı olsun. Diğerleri vezaif, yani muamelei lâzimeyi ifa etsin. Heyeti Mütehasısayı teşkil edecek zevat ise Hükümetle birlikte intihap edilsin.*”¹⁰⁹ Diyerek özetlemiştir

İzmit Mebusu Sırrı Bey, temsilcilerin etrafında yine meclisten atanmış bir heyet bulunmasının gerekliliğini belirterek¹¹⁰, Türk Delegeleri'nde olması gereken nitelikler ile ilgili düşüncelerini şu ifadelerle açıklamıştır: “ *...Orada ecnebi Murahhaslarıyla karşı karşıya gelip, mükâleme edecek zat, Mustafa Kemal Paşa kadar selis, Abdülkadir Kemali kadar vakur, Mazhar Müfit kadar veciz, Hamdullah Suphi kadar sehhar söz söylemek kudretini haiz olmalıdır. Sözü anlamakta ve tefhim etmekte gayet seri bulunmak iktiza eder.*”¹¹¹

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Hakkı Hami Bey'in görüşlerine katılmadığını belirterek heyetin dışarıdan değil meclis içinden, dava ile yetişmiş kişiler arasından seçilmesinin zaruretine değişmiş; para sorun edilmeden, gerekli sayıda ve en iyi nitelikte bir heyetin oluşturulmasını istemiştir.¹¹²

Konya Mebusu Vehbi Efendi; Heyete verilecek ödeneğin; milletin ve memleketin şan ve şerefini en iyi şekilde temsilini sağlayacak miktarda olması yönünde arzusunu belirtmiş; altı adet askerin heyete iştirak edeceği yolunda duyularına istinaden “ *...Orada muharebe mi edeceğiz, harp plânı mı çizeceğiz.*” Diyerek eleştiride bulunmuştur.¹¹³

¹⁰⁷ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.981; 983- 984.

¹⁰⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.988

¹⁰⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.989.

¹¹⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.989.

¹¹¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.990.

¹¹² T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.993-994.

¹¹³ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.994.

Rauf Bey bu eleştiriyeye, “...Bu askerler, harbetmek, kılınc çekmek için gitmiyorlar, ...Evrakı mühimmeyi buraya getirip götürmek için kuryelik yapacaklardır ve onun için Reisin itimat ettiği ve bu işleri kuvvetle itimat ile çeviklikle yapacak insanlar olmalıdır. Onun için konmuştur.” İfadesiyle cevap vermiştir.¹¹⁴

Hariciye Vekili Edirne Mebusu İsmet Paşa, Türk Temsilci Heyeti'nin ve Danışman Heyeti'nin niteliklerinin nasıl olacağını şu sözlerle dile getirmiştir:

“ ...Bizim bir heyeti murahasamız olacak. Bu heyeti murahasamızın meselemizi, tamamiyle kavramış, mevzu bahis olan her meseleyi ariz ve amik tetebbü ettikten sonra bir karar ittihazına muktedir ve ondan sonra mevzu bahis olan bütün mesailde tevhidi mesai ve tevhidi efkâr edecek ve aslâ aralarında ihtilâfi efkâr olmayacak ve bütün dünyaya sızdırmayacak bir heyet lazımdır. Tevhidi efkâr edecek ve muhafazai efkâr ederek çalışacak olan bu heyet asgari addede olmalıdır. Ne kadar asgari olursa tevhidi efkâr edecek ve ittihazı karar o nispette mümkün olur. Yalnız bu kadar mühim mesail; iki üç murahasın reyine tevdi olunamaz ve iki üç murahas Türkiye devletine müteallik bütün mesaili bütün teferruatı ile iddiayı malumat edemez. Bunu da bir heyeti müşavereye bırakıyor. Heyeti müşaverenin mütehassıs ve muktedir ve kâfi adede olması tabidir. O halde asgari adette bir heyeti murahhasa vardır. Sonra bir de ihtiyaca kâfi adette bir heyeti müşavere vardır ”.¹¹⁵

İsmet Paşa, bir mevzu üzerinde karar verilirken; ihtisas sahibi danışmanların görüşlerinin alınacağını ve son kararın bu suretle verileceğini; temsilciler ve danışmanlar arasında başka bir heyetin bulunmasının temsilcilerin mesuliyetini zayıflatacağını, en doğru kararların alınması için temsilcilerin en ağır mesuliyete sahip olması gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁶.

Konuşmaların yeterliliğine karar verildikten sonra mebusların önermeleri okunmuştur.

Mehmet Şükrü Bey, Süleyman Sırrı Bey, Selahattin Bey, Süleyman Necati Bey verdikleri önermelerde temsilcilerin meclis tarafından seçilmesini teklif ederken; Yasin Bey ise hükümet önerisinin aynen kabulünü istemiştir¹¹⁷. Yapılan oylama sonucu 121 kabul, 61 ret ve 8 çekimsiz oy ile Türk Temsilci Heyeti'nin hükümetçe seçilmesine karar verilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.994.

¹¹⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.998.

¹¹⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.999-1000.

¹¹⁷ Önergeler için bkz. T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1001.

¹¹⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1003.

Heyeti seçme yetkisiyle alakalı sorun bu şekilde hallolduktan sonra, heyete verilecek ödenek konusu gündeme alınmış ve sonuç olarak Lozan Heyeti'ne toplam 150 bin lira ödenek verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁹

Lozan Konferansına iştirak edecek Türk Temsilci Heyeti'nin kimlerden oluşacağına dair hükümet tezkeresi 3 Kasım 1922 tarihli birleşimin ikinci oturumda¹²⁰ T.B.M.M' ye sunulmuştur. Tezkerede; İcra Vekilleri Heyeti'nin 31 Ekim 1922 tarihli görüşmesinden çıkan karara göre: Türk Temsilci Heyeti'nin Başkanlığına Hariciye Vekili Edirne Mebusu Ferik İsmet Paşa'nın¹²¹, temsilciliklere; Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve İktisat Vekili Sabıkı Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey'lerin, danışmanlıklara ise; Adana Mebusu Zekâi, Saruhan Mebusu Celal, Diyarbakır Mebusu Zülfi ve Burdur Mebusu Veli Bey'lerin seçildiği belirtilmiştir.¹²²

¹¹⁹Ödenekte; Temsilci Heyeti Başkanı'na on, diğer temsilcilere sekiz, danışmanlara beş, mütercim ve kâtiplere üç, askerlere ise; ikişer İngiliz lirası yevmiye ve daha önce memuriyet sebebiyle Avrupa veya Rusya'ya gitmişlere ödenmemek şartıyla; Temsilci Heyeti Başkanı'na elli, diğer tüm görevlilere yirmişer İngiliz lirası kıyafet parası verilmiştir. (*T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1004; *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, i.131, c.4, s.321.)

¹²⁰ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, i.132, c.2, s.334-339.

¹²¹ O dönemde Lozan Heyeti'nin Başdelege'liği için birçok adayın ismi zikrediliyordu. En güçlü aday olarak Başvekil Rauf Bey görülüyordu fakat Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in başkanlığında bir heyetin başarılı olacağına inanmıyordu. Ayrıca, Rauf Bey Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Osmanlı Heyeti'ne de başkanlık etmişti ve batı hayranıydı. Aday gösterilen diğer bir şahıs da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'di fakat oda hastaydı ve Sovyet Rusya ile Moskova Anlaşması'nı imzalayan heyete başkanlık etmişti. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın konferansa müşavir olarak katılmasını teklif ediyordu; (Rauf Bey hatıralarında İsmet Paşa'yı baş delege olarak kendisinin teklif ettiğini söylemiştir.) lakin Mustafa Kemal'in aklından geçen, birlikte cepheden cepheye koşup zaferler kazandığı ve Mudanya Mütarekesi'ndeki üstün başarısını da takdir ettiği ayrıca şahsi sadakatinden emin olduğu İsmet Paşa'yı baş delege olarak Lozan Konferansı'na yollamaktı. İsmet Paşa'nın baş delege olması için önce Hariciye Vekili olması gerekiyordu. Bu sebepten dolayı, Mustafa Kemal Paşa zaten hasta olan Hariciye Vekili Yusuf Ziya Bey'in istifasını istedi. Yusuf Bey'in istifasını takiben İsmet Paşa bu göreve seçildi. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya, baş delege olacağı bildirildiğinde, İsmet Paşa bu görevi kabul etmek istememiş fakat daha sonra görev bilinci ve Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılığından dolayı bu görevi kabul etmiştir.(Atatürk, *Nutuk*, s.461-463.; Faruk Loloğlu, "Heyet Başkanı İsmet İnönü", *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, der: Max Schweizer, Phoenix Yayınları, Ankara 2005, s.60; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II*, s.294,295; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, K.1, C.2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.283; Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2001, s.298,299; İsmet Giritli, "Lozan Kahramanı: İnönü ", *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s.38-42; Roderic H. Davison, "Mondrostan Lozana Kadar Türk Siyaseti ", çev: Mine Erol, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, S.25, 1981, s.103,104; S.I.Aralov, *Gözleri Çeliktendi Atatürk'ün: Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları*, Ulus Yayınları, İstanbul 2006, s.255-256; 261-263; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.116.)

¹²² *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24., s.335.

Aynı gün yapılan oylamalarda; İsmet Paşa oybirliğiyle¹²³; Rıza Nur Bey 122 kabul, 54 ret, 13 çekimser; Hasan Bey ise 152 kabul, 30 ret, 6 çekimser oy ile görevlerine atanmışlardır¹²⁴.

Kendisine fazla sayıda ret oyu verilmesine kızan Rıza Nur Bey, yaptığı konuşmada; birkaç gün önce Sıhhiye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde kendisine güvenoyu veren Meclisin, şimdi temsilcilik mevzusundaki güven kaybını sorgulamıştır. Bunun üzerine söz alan Ziya Hurşit Bey; 70 Mebusun reddettiği Rıza Nur Bey'in memleketin temsilcisi olamayacağını savunmuştur¹²⁵.

Danışmanlıklar için yapılan oylamalarda: Celal Bey; 87 kabul, 61 ret, 15 çekimser, Zekâi Bey; 122 kabul, 32 ret, 8 çekimser, Zülfi Bey; 34 kabul, 27 ret, 7 çekimser, Veli Bey ise; 143 kabul, 22 ret ve 3 çekimser oy ile görevlerine atanmışlardır¹²⁶.

1.3.3. Türk Heyeti'nin Takip Edeceği Siyasetin Belirlenmesi

Türk Heyeti'nin belirlenmesinden sonra sıra heyete verilecek direktiflerin belirlenmesine gelmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3 Kasım 1922 tarihli birleşiminin üçüncü oturumunda¹²⁷, Hariciye Vekili İsmet Paşa, Heyet Başkanı olarak yaptığı ilk konuşmasında, Türk Heyeti'nin Lozan Konferansı'nda takip edeceği siyasetin esasları hakkında bilgiler vermiştir.

İsmet Paşa, heyetin Lozan'da Misak-ı Milli hedefleri doğrultusunda bir siyaset izleyeceğini : “...Heyeti Murahhasamızın Avrupa'da takip edeceği müddeiyatın hututu esasıyesi şimdiye kadar cihanca malûmdur. Bu, milletimizin öteden beri metalibi milliye yolunda takip eylediği hututtur ki Misakı Milli ile tavzih edilmiştir. Binaenaleyh Misakı Milli ve Heyeti Celilenizin siyasetimize esas olarak kabul ettiği muahedat bizim hattıhareketimizin esasını teşkil eder. Misakı Milli ile münakit muahedat dairesinde hukukumuzu müdafaa edeceğiz.”¹²⁸ Diyerek ifade etmiştir.

¹²³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.336.

¹²⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.337-338.

¹²⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.338.

¹²⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., s.339-340.

¹²⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, i.132, c.3, s.340-376.

¹²⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.340.

İsmet Paşa'nın bu konuşması üzerine söz alan birçok mebus, Türk Heyeti'nin konferansta izleyeceği siyaset hakkında, şahsi görüş ve isteklerini belirten beyanatlar vermişler; konferansta ele alınması muhtemel konular arasından kendilerince daha fazla önem arz edenleri hakkında T.B.M.M.'nin ve Temsilci Heyeti'nin dikkatini çekmeye çalışmışlardır.

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey; Lozan Konferansı'na gidecek heyetin o güne kadar var olmuş bütün temsil heyetlerinin en mesudu olduğunu, geçmişin tam aksine mağlup değil, galip ve güçlü bir devleti temsil edecek olan heyetin arkasında genç, dinamik, kuvvetli bir ordu, birbirine kenetlenmiş bir meclis ve millet bulunduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında; Türk Milleti'nin konferanstaki yegâne gayesinin Misak-ı Milli olduğunu, milli sınırlar dışında hiçbir Türk'ün bırakılmayacağını ve memleket dâhilinde yaşayan gayrimüslim tebaanın haklarının gözetileceğini belirtmiştir. Ayrıca, bu konunun Avrupa siyasetinin maşası olmasına asla izin verilmeyeceğini, hiçbir mali ve iktisadi kontrolün ve kapitülasyonun kabul edilemeyeceğini, Türk adaletinin Avrupa adaletinden üstün olduğunu ve adli meselelerde asla taviz verilmeden Türk hukukunun korunacağını, Türkiye hudutlarının Misak-ı Milli ile belirtilen şekilde çizileceğini ifade etmiştir. Ziya Hurşit Bey, tüm milletin ve meclisin İsmet Paşa'nın arkasında olduğunu ve vatani ilgilendiren konularda birlik olunmasının gerekliliğini sözlerine ekledikten sonra, milli meselelerin halli için vazifeye giden heyetin iyi nitelikli olmasına yönelik arzusunu ifade ederek konuşmasına son vermiştir.¹²⁹

İzmit Mebusu Sırrı Bey; Türk Heyeti'nin eğer arkasında tek amaç için birleşmiş bir meclis olduğunu hissederse, vazifelerini daha başarıyla gerçekleştireceğine dair kanaatini dile getirmiş ve çeşitli konularda tespitlerini açıklamıştır. Sevr tasarısının düşmanların hücum noktalarını gösteren mahiyetine dikkat çekerek Lozan'da izlenecek stratejinin buna göre belirlenmesi gerektiğini söylemiş, temsilcilerin en temel vazifesinin Türk Milleti'nin hâkim olduğu topraklar üzerinde bağımsız yaşama hakkının elde edilmesi olduğunu arz etmiştir¹³⁰.

¹²⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.340-342.

¹³⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.342-343.

Birçok mevzu hakkında temsilciler heyetinin dikkatini çekmeye çalışan Sırrı Bey, azınlıklar konusundaki görüşlerini, “...Onların bizim memleketimizdeki tebaası ne gibi salâhiyeti haiz ise bizim tebaamız da onların memleketinde öyle salâhiyeti haiz bulunacaktır.” sözleriyle açıklamıştır¹³¹.

Ayrıca, Türk Devleti’nin sınırlarının Misak-ı Milli ile belirlendiğini tespitle, Avrupa’nın milletler prensibine göre Türk sınırları dışında bırakılan halkın düşman esaretinden kurtarılmasını istemiştir¹³².

Güney sınırının çizilmesinde hem milliyet faktörünün hem de coğrafi faktörlerin bir arada değerlendirilmesinin ve Türk hâkimiyetinden ayrılan milletlerin kendi kaderlerine, Avrupa dayatmasıyla değil, şahsi rızalarıyla yön vermelerinin gerekliliğini gözler önüne sermiştir¹³³.

Aslen Anadolu’nun birer parçası olmalarına rağmen; Lozan Ahitnamesi (Ouchy Antlaşması olarak da adlandırılır) gereğince İtalya’nın elinde bulunan, Balkan Savaşı sonucunda ise Yunan’ın eline geçmiş olan Ege Adaları’nın ve Birinci Dünya Savaşı neticesinde İngiliz hâkimiyetinde kalan Kıbrıs’ın memleketin güvenliği açısından önemine dem vurarak buraların yeniden memleket sınırlarına katılmaları yönünde fikirlerini beyan etmiştir¹³⁴.

Avrupa’nın, Hilafet makamının Müslüman toplumlarla kurduğu bağı koparmaya çalıştığına dikkat çekerek, bu hususta çok dikkatli olunmasını ve Türk hâkimiyetinden çıkan İslam devletleriyle kurulacak ilişkilerde Avrupa müdahalesinin asla kabul edilmemesini temsilciler heyetinden özellikle rica etmiştir.¹³⁵

Lazistan Mebusu Osman Bey; borçlar ve tamirat konuları hakkında görüşlerini bildirdiği konuşmasına, savaşı Avrupa’nın çıkardığını, Türk Halkı’nın sadece varlığını müdafaa ettiğini ve bunda muvaffak olduğunu belirterek başlamıştır. Ülkenin harap durumundan mütevellit borçların yirmi sene ertelenmesi hususunda ısrarcı olunmasını teklif eden Osman Bey, ödemeler konusunda ülkeler arası para değerlerinin göz önünde bulundurulmaması durumunda büyük maddi zararlarla yüz

¹³¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.342.

¹³² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.343.

¹³³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.344.

¹³⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.344-345.

¹³⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.345-346.

yüze gelinebileceği tespitinde bulunduktan sonra; eski antlaşmaların eski hükümetlerle birlikte tarihe karıştığını ve Lozan Antlaşması'nın yeni Türkiye Devleti'nin prensipleri çerçevesinde hallolunabileceğini söylemiştir.¹³⁶

Konya Mebusu Vehbi Efendi, Sırrı Bey'in de bahsetmiş olduğu sınırlar dışında kalan Müslümanlarla ilişkiler hususunda ve adli hukuk ile borçlar konularında görüşlerini bildirmiştir.

Türk Milleti'nin halifeliğin hamisi olduğunu ve tüm Müslümanlara halifeliğin manevi bağlarıyla bağlı olduğunu, maneviyatı da maddi bağlarla kuvvetlendirmek gerektiğini belirten Vehbi Efendi, *“Bu irtibatı maddi de hilâfet tarafından onların hukukunun maddeten muhafazası, onların da maddeten hukuku hilâfeti tanınmasıyla olur. Bunun için onlar, ayıralım deseler de hiçbir zaman ayıramazlar. Hilâfetin onların üzerinde olan nezaretini kat'edemezler. Hiçbir sebep, kat'ı imkânını mümkün kılamaz ve olamaz.”* Diyerek konuya açıklık getirmiştir.¹³⁷

Vehbi Efendi'ye göre; Türk ve İslam Hukuku, azınlıklar ve gayrimüslimlerin adaletini her zaman müdafaa etmiştir. Hâl böyleyken, Avrupa'nın bu konuya müdahalesi ve kapitülasyon elde etmeye çalışması insanlık dışı ve kabul görmez bir siyasettir.¹³⁸

Yeni Türk Devleti'nin eskiye ait hiçbir borcu kabul etmemesini isteyen Vehbi Efendi, Yunan'ın verdiği zarara karşılık Temsil Heyeti'nin hiç olmazsa 500 milyon lira bir tazminatta direktmesinin gereğini vurgulamıştır.¹³⁹

Adana Mebusu Zamir Bey, Türk sınırı dışında kalmış yaklaşık 500 bine yakın Türk'ün yaşadığı bölgelerin milli sınırlar içine katılmaması durumunda kalıcı bir barışın sağlanamayacağını savunarak, bu konuda Türk Heyeti'nin hassas olmasını istemiştir.¹⁴⁰

Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey, azınlıklar ve ırki azınlıklar meselelerinin Türkiye'yi parçalamak ve Asya'yı yutmak isteyenlerin siyaseti

¹³⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.346-347.

¹³⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.348.

¹³⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.348

¹³⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.348.

¹⁴⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.349.

olduğuna dikkat çekerek¹⁴¹; Türk düşmanlarının, Türk topraklarında bir Türk- Kürt ayrılığı yaratmaya yönelik arzularına duyduğu tepkiyi şöyle dile getirmiştir:

“...Kürtlerin tarihî daima Türklerle beraberdir. ...Ne Türk Kürtsüz, ne Kürt Türksüz yaşayabilir. Bunlar o kadar birbirine girift olmuştur ki, hem kan suretiyle, hem tarih münasebetiyle, hem milliyet ve hem de din itibariyle tamamiyle yekvücutturlar. ...Binaenaleyh hulaseten Heyeti Murahhasanın nazarı dikkatine arz ederim ki, memleketimizde ırkı akalliyetler yoktur.”¹⁴²

Erzurum Mebusu Durak Bey’e göre; Türk Milleti’nin çektiği ıstırapların ve memleketin parçalanmasının sebebi sarayın ve saltanatın kötü idaresidir. Fakat Türk Milleti artık uyanmış, ölmediği ve ölmeyeceğini bütün dünyaya ispat etmiştir. Memlekette milli, iktisadi, mali kapitülasyonların tümü kaldırılmıştır ve artık hiçbir Türk ferdi kapitülasyon ve benzeri entrikalara boyun eğmeyecek, millet menfaatine aykırı hiçbir şey kabul edilmeyecektir. Temsilci heyetine düşen görev ise bu hassasiyetler doğrultusunda meseleyi başarıyla neticelendirmek, ulusal gayeleri temin etmektir.¹⁴³

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey; Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Türk topraklarının geleceği ve azınlıklar meselesi hakkında ki düşüncelerini beyan eden konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir: *“... Gayemiz, umdei esasiyemiz hür ve müstakil bir devlet teşkil etmekten, hür ve müstakil olarak muayyen milli hudutlar dâhilinde yaşamaktan ibarettir. ...Bendeniz Kürdođlu Kürdüm. Binaenaleyh bir Kürt Mebusu olmak sıfatıyla sizi temin ederim ki Kürtler hiçbir şey istemiyorlar. Yalnız büyük ağabeyleri olan Türklerin saadet ve selâmetlerini istiyorlar. ...Heyeti Murahhasamızdan rica ederim ki, akalliyetler mevzuubahsedildiği zaman Kürtlerin hiçbir mütalebesi olmadığım ve Kürtlerin kanaatine tercüman olarak buradan söylediklerimi söylesin ve iddia etsin. Binaenaleyh tekrar rica ederim ki, Suriye’de, o mevhum Suriye’de eterk ettiğimiz hudutları kurtarsınlar. Bu memleketin, bu vatanın eczası, en mühim parçası olan Kerkük’ü Süleymaniye’yi Musul’u unutmasınlar.”¹⁴⁴*

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey; Avrupa’nın Türk Milleti’ni parçalamak için azınlıklar meselesini kullandığını, düşmanların geçmişte dini azınlıklar konusunda

¹⁴¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.349.

¹⁴² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.349-350.

¹⁴³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.351.

¹⁴⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.352-353.

siyaset üretirken şimdilerde ise irki azınlıkları kullanma yoluna gittiğini belirterek bu konu üzerine temsilci heyetinin dikkatini çekmiştir¹⁴⁵.

Sevr taslağının iyice gözden geçirilip buna göre siyaset üretilmesini isteyen Hilmi Bey, Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması gereği, milli sınırlar dışında kalmış toprakların önemini arz ettikten sonra buraların yeniden Türk topraklarına katılması gereğini sözlerine eklemiş, İngilizlerin yayılmacı politikasından dem vurarak Boğazlar konusunda ki endişelerini dile getirmiştir.¹⁴⁶

Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey; Mondros Mütarekesi'nden beri, vatanın Güney sınırı haricinde kalan 500 bine yakın Türk'ün elim bir esaret hayatı çektiğini belirterek¹⁴⁷, "...Misakı Millinin hududu haricinde eğer Türk Milletinin mühim bir kısmı kalmak ihtimali olursa Şarkta sulh katiyen temin edilmiş olamaz."¹⁴⁸ Tespitinde bulunmuş; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarında beş altı hükümet meydana geldiğini, T.B.M.M Hükümeti'nin de bunlardan biri olduğunu belirttikten sonra¹⁴⁹, borçlar konusunda ki kesin yargısını " ...Biz hiçbir zaman eski imparatorluğun borcundan ana vaziyetinde mesul olamayız." Diyerek ifade etmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca milli sınırlar haricinde kalmış, millete ve hanedana ait mallara sahip çıkılmasını, bunların ya Türk hâkimiyetine teslim edilmesini ya da bedellerinin hesaplanıp borçtan düşülmesini istemiştir.¹⁵¹

Karahisarı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey; borçlar, tazminat, tamirat, azınlıklar, sınırlar, eski anlaşmalar ve vatana hıyanet konularında uzun bir konuşma yapmıştır. Yeni Türk Devleti'nin Duyun-u Umumiye'sinin olmadığını, Osmanlı İmparatorluğu'na ait borçların ödemesinde Misak-ı Milli sınırları dâhilindeki Türk Devleti'ne de bir borç düşerse bunun ödeneceğini belirtmiş¹⁵²; işgalcilerin ülkeye büyük zararlar verdiğini, bu yüzden tazminat ve tamirat meselelerinde ısrarcı olup zararlar karşı hak edilen miktarların temin edilmesini istemiştir¹⁵³.

¹⁴⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.354.

¹⁴⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.354-355.

¹⁴⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.355.

¹⁴⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.356.

¹⁴⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.356.

¹⁵⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.356.

¹⁵¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.355-357.

¹⁵² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.357-358.

¹⁵³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.358.

Türk topraklarında, Avrupalıların bahsettiği gibi bir ırkı azınlık sorununun olmadığını ifade eden Mehmet Şükrü Bey¹⁵⁴, dini azınlık sorununun mübadele yolu ile çözülmesinin gereğine de değinmiştir¹⁵⁵.

Güney sınırına ait meselenin Fransızlarla imzalanan antlaşmayla geçici olarak halledildiğini fakat bunun kalıcı bir mahiyette olmadığını belirten Mehmet Şükrü Bey, “...Fransızlar asırlardan beri dost geçindikleri ve dost olmak istedikleri Türklerle yaşamak ve dostluklarını idame ettirmek istiyorlarsa bu mesaili hak dairesinde yeniden mevzu bahis etmek ve hak dairesinde, adalet dairesinde halletmek lüzumuna onlar da bizim gibi kail olurlar.” Diyerek meselenin yeniden gözden geçirilmesinin gereğine değinmiş, bu sorununun hallinin barış için zaruri olduğunu sözlerine eklemiştir¹⁵⁶

Ayrıca, Müttefiklerin eski anlaşmalarla sağladıkları menfaatlerin kabul edilmeyeceğini¹⁵⁷ de bildirerek, düşmanla ittifak yapan hainlerin vatana getirilip Türk kanunları önünde hesap vermesini talep ederek konuşmasına son vermiştir.¹⁵⁸

Gaziantep Mebusu Yasin Bey; Türk Topraklarında azınlıklar sorununun kalmadığını, azınlıkların ülke dâhilinde, Türk Hukuku’na göre yaşayabileceklerini “...Ben Misakı Millînin hududunu tamamiyle elde ettikten ve onun üzerinde Mehmetçik’lerin süngülerini parlattırdıktan sonra efendiler akalliyet meselesi yoktur. Bu hudut dâhilinde, benim şeraitim dâhilinde, şu Meclisin emri altında yaşamak isteyenlerin burada yerleri vardır. Yaşamak istemiyenlerin buralarda yerleri yoktur. Bunları sevenler, bunları isteyenler alır götürür. Kucaklarına basabilirler.”¹⁵⁹ Diyerek ifade etmiştir.

Devletlerin ancak Misak-ı Milli prensipleri çerçevesinde Türkiye’nin zenginliklerinden faydalanabileceklerini belirtirken şu ifadeleri kullanmıştır: “...Memleketimiz hakikaten zengin, her deremizden gümüşler akar, her tepemizde altınlar parlar. Bütün menabii servetimize cihan göz dikmiştir. Cihan bu menabii servetimizden istifade etmek ister. Ancak bean şart ki, bu Misakı Millî ile temin ettiğim ve ona göstereceğim şerait altında buyurur ve o suretle o menabii servetimden istifade edebilir. Ve illâ şu şeraitle ve şu kapitülâsyanla şu menabiden istifade edeyim diyecek ve bizi bir kayıt altına koymaya icbar edecek bir hakikat, bir kuvvet, bir millet, bir Devlet tasavvur etmiyorum. ... Efendiler, buna, bu asırda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin bugün ihraz eylediği zaferler, hakikatler esasatı dâhilinde imkân görmüyorum. Çünkü onlar bize muhtaçtır,

¹⁵⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.358-359.

¹⁵⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.359.

¹⁵⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.359.

¹⁵⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.360.

¹⁵⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.360.

¹⁵⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.361.

biz onlara muhtaç değiliz. Onlar istifade etmek istiyorlarsa bizim şeraitimize inkiyadetmek suretiyle sulh esasını bize kabul ettirebilirler. ... Avrupa'nın Sulh Murahhaslarımıza karşı ileri sürecekleri her hangi bir mevad, Büyük Millet Meclisinin esasatı dairesinde kabul edilmesi lâzımgelen bu maddeye mütevakkıf olmalıdır."¹⁶⁰

Ankara Antlaşması'nın Misak-ı Milli ile taban tabana zıt olduğu iddia eden¹⁶¹ Yasin Bey, Güney sınırı haricinde kalmış Türk toprakları hakkındaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

"...Bundan Büyük Millet Meclisi de Heyeti Murahhasa da, hatta ordular da emin olsunlar ki, hakikaten ve hükmen şu külden – Büyük Millet Meclisi Hükümetinden – ayrılmayacak olan o ezcayı vatan; her hangi bir kuvvet karşısında, her hangi bir muahede karşısında mukavemet edecek, onları kıracak, tepeleyecek ve bunlar da Anavatan'a iltihak edeceklerdir."¹⁶²

Karahisarı Sahib Mebusu İsmail Şükrü Efendi; kapitülasyonların kısa bir tarihçesini verip, Avrupa'nın Türkiye hakkındaki siyasetini örneklendirdiği konuşmasının başında; Türk Milleti'nin savaşlarda galip gelse de gelmese de, hep sulh masasında kaybettiğine dikkat çekmiştir¹⁶³.

Büyük Millet Meclisi'nin hilafetin dayanağı olduğunu, hilafet haklarından vazgeçilmesinin mümkün olmayacağını söyleyerek, bu hakların Türk Heyeti tarafından müdafaa edilmesini isteyen¹⁶⁴ İsmail Şükrü Efendi; hiçbir kapitülasyonun ve hiçbir Avrupa müdahalesinin kabul görmeyeceğini belirterek konuşmasına son vermiştir.¹⁶⁵

Kütahya Mebusu Ragıp Bey; memleketin esaret altında kaldığı dönemlerde binlerce zavallı Türk sivilin Yunanlılar tarafından esir alınıp Atina'ya, Girit'e, Hanya¹⁶⁶ ve Resmo'ya¹⁶⁷ götürüldüğünü ve türlü eziyetlere maruz bırakıldıklarını

¹⁶⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.361.

¹⁶¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.361.

¹⁶² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.361.

¹⁶³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.362.

¹⁶⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.363.

¹⁶⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.363.

¹⁶⁶Girit Adası'nın idare merkezi olan Hanya Şehri, 1923 Bükreş Antlaşması gereğince Türk hâkimiyetinden çıkmış ve Yunanistan'a bağlanmıştır. (" Hanya", *Meydan-Larousse*, C.5, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971, s.598.)

¹⁶⁷Girit Adası'nın kuzeybatısında yer alan ve Bükreş Antlaşması'yla Yunanistan'a bağlanmış olan sancak merkezi şehirdir. (" Resmo ", *Meydan-Larousse*, C.10, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972, s.546.)

söyleyerek, bu insanlar serbest bırakılmadan Yunan Heyeti'yle müzakere edilmemesini teklif etmiştir.¹⁶⁸

Kırşehir Mebusu Müfit Efendi; Türk'ün haklı davasını kısaca özetleyerek başladığı konuşmasında; Avrupa'nın ırk kavramı üzerinden Türk Milleti hakkında nifak tohumları saçtığını fakat Türk vatanında ayrılık olmadığını, Türk Milleti'nin gayrimüslimlere kendi dindaşlarından da fazla hak verdiğini izah etmiştir¹⁶⁹.

Doğu Trakya meselesinin çözümünde Wilson İlkeleri gereğince halkın özgür oyuna gidilmesinin ve Türk yönetiminden ayrılan bölgelerin mevcudiyet şekilleri belirlenirken halkın Avrupa'nın siyasetine karşı bilinçlendirilip, özgürce oy kullanımının sağlanmasının gereğine dikkat çeken Müfit Efendi; Türk hâkimiyeti dışında kalan bölgelerdeki Müslümanların hak ve hukuklarının korunması hususunda da Avrupa'nın uyarılmasını istemiş; Türk Devleti'nde Ermeni meselesinin olmadığını vurgulayarak, bu konunun barışa dâhil olamayacağını savunmuştur.¹⁷⁰

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey; Türkiye'yi baştanbaşa yıkan, halka harp kurallarına aykırı her türlü vahşeti yapan Yunan ordusu kumandanlarının uluslar arası suçlu olduğunu belirterek, bunların en ağır şekilde cezalandırmalarını istemiş, aksi halde bir harp hukuku ve bir barıştan bahsetmenin imkânsız olduğunu söyledikten sonra; düşmanla ortak hareket eden vatan hainlerinin Türk mahkemelerince yargılanmasını ve suçluların affedilmesini talep etmiştir.¹⁷¹

Azınlıklar konusunda özellikle Çerkezlerin kullanılmak istendiğini fakat Türkler ve Çerkezlerin hep et tırnak gibi beraber hareket ettiğini açıklayan Hakkı Hami Bey, Çerkezlerin yalnız Yunan değil hiçbir Hıristiyan devletin himayesine girmeyeceğini iddia etmiş; dini azınlıklar bahane edilerek istenecek imtiyaz ve farklı muamele tekliflerinin kabul edilmeyeceğini belirterek, bu konunun antlaşmanın herhangi bir yerinde zikredilmemesini istemiştir.¹⁷²

Mebusların şahsi görüşlerini sözlü olarak belirtmelerinden sonra yazılı önergeler okunmuştur. Bu önergelerde, özellikle Güney sınırları dışında kalmış Türk

¹⁶⁸ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.363.

¹⁶⁹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.364-365.

¹⁷⁰ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.365-366.

¹⁷¹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.367.

¹⁷² *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.367-368.

topraklarının anavatana katılması yönündeki hassasiyetler dile getirilmiş bununla birlikte diğer sorunların çözümünde de Türk Heyeti'nin hassas ve ısrarcı olması talep edilmiştir¹⁷³.

Gerek sözlü gerekse yazılı ifadelerden anlaşılabilir ki; T.B.M.M. Mebusları, emperyalizm karşıtlığı konusunda vahdet temin etmişlerdir ve Lozan Konferansı esnasında, esaret zincirlerini kendi elleriyle koparmış olan, Türk Milleti'nin haklı davasının Misak-ı Milli prensipleri dâhilinde savunulup sonuca bağlanması yönünde son derece hassastırlar. Bu sebeple; birçok Mebus, belirli konular üzerine Meclisin dikkatini çekmiş ve Türk Temsilci Heyeti'nin izleyeceği siyaset hakkında taleplerini dile getirmiştir. Misak-ı Milli ilkeleriyle birebir örtüşen bu talepler; İcra Vekilleri Heyeti'nce hazırlanıp, Lozan Heyeti'ne verilen 14 maddelik talimatnameye en iyi biçimde yansıtılmıştır. Bilâl N. Şimşir, Türk Heyeti'ne verilen direktifleri şöyle belirtmiştir¹⁷⁴:

“ 1. Doğu sınırı: “ Ermeni Yurdu ” söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir. 2. Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek, konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa Hükümetten talimat alınacak. 3. Suriye sınırı: Bu sınırın düzenlenmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Re'si İbn Hani'den başlayarak harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat Yolu, Derizor, Çöl, Nihayet Musul vilâyeti güney sınırına ulaşacak. 4. Adalar: Duruma göre davranılacak, kıyılarına pek yakın olan adalar ülkemize katılacak, olmazsa Ankara'dan sorulacak. 5. Trakya sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacak. 6. Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi (yani plebisit istenecek). 7. Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse önceden Ankara'ya bilgi verilecek. 8. Kapitülasyonlar: Kabul edilemez, görüşmeleri kesmek gerekirse gereken yapılır. 9. Azınlıklar: Esas mübadeledir. 10. Osmanlı Borçları: Bizden ayrılan ülkelere paylaştırılacak, Yunanistan'dan alınacak tamirat bedeline mahsup edilecek, olmazsa 20 yıl ertelenecek. Duyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacak, zorluk çıkarsa (Ankara'dan) sorulacak. 11. Ordu ve donanmaya sınırlama konması söz konusu olamaz. 12. Yabancı kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar. 13. Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesi geçerlidir. 14. İslâm cemaat ve vakıfların hakları, eski anlaşmalara göre sağlanacaktır. ”

Talimatların açığa çıkardığı gerçek şudur ki; Türk Hükümeti, egemenlik haklarıyla doğrudan alakalı “ Ermeni Yurdu” ve “ Kapitülasyon” meselelerinde

¹⁷³ Yazılı önergeler için bkz. T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, s.369-376.

¹⁷⁴ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.XIV.

PDF Eraser Free

gayet net ve katı bir tavır takınmıştır. İsmet Paşa' ya bu iki mevzuda, Ankara'ya başvurmadan görüşmeleri derhal sonlandırma yetkisi dahi verilmiştir.

Hükümetten gerekli talimatları alan Türk Heyeti, 4 Kasım'da Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiş; 8 Kasım'da da İstanbul'dan Lozan'a geçmek üzere Sirkeci Garı'ndan merasimlerle uğurlanmıştır.¹⁷⁵

¹⁷⁵ İsmet İnönü: *Hatıralar*, C.2, der: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.48-49.

2. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİ

2.1. LOZAN KONFERANSI'NIN AÇILIŞINDAN ÖNCE MEYDANA GELEN GELİŞMELER

13 Kasım'da açılacağı bildirilen Konferans, Müttefiklerin Konferans öncesi kendi aralarında uzlaşmaya varmak istemeleri sebebiyle bir hafta geç açılmış; İsmet Paşa, bu durumundan faydalanmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

2.1.1 Açılış Tarihinin Ertelenmesi Ve İsmet Paşa'nın Temasları

8 Kasım'da İstanbul'dan hareket eden Türk Heyeti, 11 Kasım'da Lozan'a varmıştır. Lozan'a ayak bastığında karşısında muhatap bulamayan Türk Heyeti'ne, Konferans'ın bir hafta geç başlayacağını burada haber verilmiştir. Gecikmenin kendisine daha önce haber verilmemesine hiddetlenen İsmet Paşa, Müttefiklere telgraf aracılığıyla nota¹⁷⁶ göndermiş, notasında gecikmeden dolayı hesap sorarak; Konferansın daha fazla ertelenmesi halinde önüne geçilemez sonuçların doğabileceğini ve bunu engellemek için sadece Türkiye'nin göstereceği iyi niyetin yeterli olamayacağını belirtmiştir. Bununla da yetinmeyen İsmet Paşa, düzenlediği basın toplantısında; Türk Milleti'nin barış yanlısı olduğunu dile getirmiş, Avrupa'da Türkler aleyhine yürütülen propagandaların¹⁷⁷ haksız olduğu ifade etmiş ve gecikmeden dolayı Müttefikleri eleştirerek şikâyetlerini bildirmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ İsmet Paşa, Müttefik Devletlerin Hariciye Vekilleri'ne gönderdiği notanın suretini 14 Kasım 1922 tarihi telgrafıyla Rauf Bey'e göndermiştir. Rauf Bey'de 15 Kasım 1922 tarihli T.B.M.M. oturumunda bu notayı mebuslara birebir beyan etmiş ve bu nota'nın; Türk milletinin barışa yönelik arzusunun ve özgür yaşama isteğinin kanıtı olduğunu ifade etmiştir. (*T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.523.)

¹⁷⁷ Rauf Bey, 29 Kasım 1922 tarihi Meclis oturumunda, uzun süredir Avrupa'nın muhtelif bölgelerinde, özellikle de Amerika'da yürütülen Türkiye aleyhtarı çirkin ve gerçek dışı propagandaların, Lozan Konferansı'nın gündeme gelmesiyle artış gösterdiğini belirterek; Amerika ve Fransız kamuoyunu Türk Milleti aleyhine kışkırtmayı amaçlayan bu propagandaların; Türk Hükümeti'nin gayrimüslimleri zor kullanarak memleketten çıkarmaya başladığına, Türk Ulusu'nun Hıristiyanlık aleyhine tavrı aldığına, Müslüman ve Türk olanlar haricinde kimsenin Türk yurdunda yaşamasına izin verilmeyeceğine, Amerikan okullarının ve yetimhanelerinin kapatılacağına ve Fransız

Basın Toplantısından sonra, Fransız Konsolosu'yla görüşen İsmet Paşa, konsolosun daveti üzerine Paris'e geçmiştir.

15 Kasım'da Fransız Başvekili Raymond Poincare ile görüşen İsmet Paşa, Türk Milleti'nin Misak-ı Milli ilkelerinden taviz vermeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Birçok konuda uzlaşmacı tavır sergilen Fransız vekil, kapitülasyonların (özellikle adli kapitülasyon) eski anlaşmalar gereği devam etmesi gereğini savunmuş; İsmet Paşa ise, bunun barışa engel olacağını savunarak kapitülasyonların kaldırılacağını net olarak ifade etmiştir. Buna karşılık Poincare, bu mesele yüzünden barışın geri kalmaması gerektiğini bildirerek; kapitülasyonların tamamen kaldırılmayıp, iki tarafı da memnun edecek bir şekilde sokulabileceğini savunmuştur. Poincare ile görüşmesi münakaşa halinde sürmüş olan İsmet Paşa, daha sonra gazetecileri Crillon Oteli'nde kabul etmiş, birçok mevzu üzerinde beyanatta bulunup Türk Milleti'nin sulh arzusunu ifade etmiştir. Aynı gün Franklin Boullion ve Fransız Harbiye Vekili Painleve ile de görüşen Paşa; Paris'te birkaç gün daha kaldıktan sonra Lozan'a dönmüş ve burada İtalyan diktatörü Mussolini ile de bir araya gelerek sulh hakkında fikirlerini öğrenmiştir. Bu görüşmede Mussolini; net fikir beyan etmemekle beraber, sulh yanlısı olduğu izlenimini vermiş, birçok konuda da İsmet Paşa'yı teyit etmesine rağmen, Adalar konusunu halledilmiş bir mesele addederek, bölge üzerindeki hâkimiyetlerinden yana net bir tavır almıştır.¹⁷⁹

2.1.2. Müttefik Devletlerin Birlik Oluşturma Gayretleri

Konferansın gecikmesinin görünürdeki sebebi İsviçre ve Lozan'da süre gelen seçimler gibi gösterilse de, asıl gerekçe Müttefiklerin, İngiltere'nin teşvikiyle, Türkiye'ye karşı ortak cephe oluşturma gayretiydi. İngiliz Hariciye Vekili ve İngiltere'nin Lozan Konferansı'ndaki Baş delegesi olan Lord Curzon, konferansa

okullarının da aynı muameleye maruz bırakılacağına yönelik iddialara dayandırıldığını ifade etmiş ve yaptığı açıklamalarla bu iddiaların gerçeklerle bağdaşmadığını gözler önüne sermiştir. (*T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.25, s.115-117.)

¹⁷⁸ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s.56-56,59; *İsmet İnönü: Hatıralar*, C.2, der: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.50; *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24, s.523.

¹⁷⁹ *İsmet İnönü: Hatıralar*, s.51-59; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.105-106, Belge No:5.

gelmeden önce, Türkiye ile görüşülecek sulhun esasları hakkında İtalya ve Fransa ile ortak bir fikir üzerinde anlaşmayı istemiş, Paris'te yapılan görüşmeler sırasında taraflar arası uzlaşmanın sağlanması geciktüğinden, Lozan Konferansı da 1 hafta tehirlenmiş durumda kalmıştır.¹⁸⁰

Dönemin basınından, Müttefiklerin ortak cephe esasına göre hareket ettiklerini öğrenen Mebuslar, meseleyi T.B.M.M gündemine getirmişlerdir.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 22 Kasım 1922 tarihli sual tahririnde: aralarında Poincare gibi, Türkiye'nin hak ve hukukunu tanımış, Türk Milleti'nin yalnız istiklali için savaştığına ve hakkı temin edilmedikçe mücadelesini sonlandırmayacağına inanmış, usta bir siyaset adamı bulunmasına rağmen oluşan bu birlikteliğin hangi esaslara dayandığı ve Türkiye'nin davasını nasıl etkileyeceğini konusunda Hariciye Vekâleti'nden bilgi istemiştir.¹⁸¹

Bu mesele hakkında 29 Kasım 1922 tarihli Meclis oturumunda bilgi veren Rauf Bey; Müttefiklerin, Birinci Dünya Savaşı sonunda birlikte hareket etmeyi kararlaştırdıklarını ve ayrıca yaptıkları bir anlaşma ile tek başlarına barış yapmamayı kabul ettiklerini belirterek, bu sebeple Türkiye ile yapılacak barış söz konusu olunca da devletlerin ortak hareket ettiklerini ifade etmiştir. Rauf Bey'in bu açıklaması üzerine söz alan Karahisarı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey; Ankara Antlaşması'na gönderme yaparak, Fransızların Türkiye ile diğer devletlerden ayrı bir barış yaptığını savunmuştur. Rauf Bey ise bu görüşe katılmayarak; Ankara Antlaşması'nın kesin bir barış değil, bırakışma niteliğinde olduğunu belirtmiş ve barış yolunda Fransız Milleti'nden, Hükümeti'nden ve konferans delegelerinden umudun kesilmemesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁸²

Bu beyanat üzerine söz alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey; İngiliz siyasetini eleştirmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

"...İngiliz siyasileri, daha doğru bir tâbirle «Gladstone» mektebinin bugünkü şakirtleri, hâlâ Lloyd George'ların müzmaratını, hâlâ kanlı emellerini kullanıyorlar. Ve İngiliz siyasetini eğri büğrü yollarla kanlı, muzlim hedefe sevk ediyorlar. Yükselen sadayı insaniyete kulaklarını kapamış ve dünkü Osmanlılarla bugünkü genç Türkiye'yi birbirinden fark edemeyecek bir âmâyı basarla ve

¹⁸⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1169.

¹⁸¹ Yusuf Ziya Bey'in sual tahriri için bkz. T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.119.

¹⁸² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.119.

ağızlarında bomba olarak Lozan Konferansı kapısında bulunuyorlar. Ve bu şekilde konferans akdediyorlar. Lord Curzon'lar muttasıl, Türkiye'ye karşı alınacak müttehit cepheden bahsede ede Lozan'a geliyorlar. İstiyorlar ki muzmarratlarını, kanlı emellerini, büyük Fransız Milletine ve asırlarca istiklâli için kan döken İtalyanlara da telkih etsinler. İstiyorlar ki, insanlığı, kalpleri insanlıkla çarpan siyasileri ve yine insani emellerle meşbu olarak ilk defa Lozan Konferansına koşan Türkiye murahhaslarına karşı müttehit bir cephe halinde çıkarsınlar. Bendenizin zannımca İngiliz siyaset çehresi budur. Ve zannedersem Lozan Konferansında İngiliz siyaseti siyah bir örtü ile mesturdur. Muhterem arkadaşlar; bu çehre, bu kanlı çehre karşısında yapılacak bir şey var ki: Bütün beşeriyete, beşeriyetin munsif ve hakperest evlâtlarına bağırarak ve haykırmak lâzımdır. ...Onlar bilmelidir ki onların sadası karşısında saraya tutulmuş gibi titreyen bir Osmanlı Hükümeti yoktur. (Bravo »adaları) Hakkını, hukukunu anyan ve yalnız beşeriyeti adalet esasları üzerinde yaşatmak isteyen genç, dinç, zinde bir Türkiye vardır. ...Ümidedelim ve itimadedelim. ki, Fransa İhtilâli Kebirinden ilham alan ve asırlarca istiklâli için kan döken İtalyanların ahfadı; hükümetlerinin siyasetlerinin bu muzlim ahvale tevcihini kabul etmeyeceklerdir. Binaenaleyh efendiler; her halde insani emellerle meşbu olarak sulh konferansına giden Türkiye murahhasları elleri boş dönmemelidir. Elleri boş dönecek olursa bütün cihan, bütün beşeriyet ve bütün medeniyet yeniden bir kan akıbetine atılacak, yeniden bütün beşeriyeti müşterek kanlı akıbet içinde boğulacaktır. Asya'nın her tarafında yüksелеcek kan, duman, ateş tufanları volkanları; bütün beşeriyeti, beşeriyeti mazlumeyi, beşeriyeti zâlimeyi yeniden kana boy ayacaktır. Çünkü Türkiye'nin sulh için yalvaran murahhasları eli boş olarak dönecek olursa, Avrupa siyasilerinin imzalarıyla mümzi Avrupa milleti namına bir senet getirecektir ki; o senedin münderecatı; Bütün beşeriyet yekdiğerini boğsun, mesuliyeti biz kabul ederiz» den ibaret olacaktır. O vakit bizzarure ve bittabi bütün Şark ve bütün Şark'ın müttehit milletleri kıyam edecek ve bizzarure beşeriyet, yekdiğerini kanında boğmak âkibetine doğru gidecektir. Bunu âlemi insaniyete işittirmek, bunu beşeriyete işittirmek bizim için bugün bir borç, bir vazifedir. Beşeriyetin âtisi için bu sadayı işitmek kâfidir”¹⁸³

İngilizlerin siyasetleri neticesinde Müttefik Devletler, Konferans müddetince neredeyse bütün meselelerde ortak hareket ederek şahsi menfaatlerini temin etmeye çalışmışlardır.

2.2. LOZAN KONFERANS'NIN AÇILIŞI VE İLK OTURUM

Lozan Konferansı'nın açılış toplantısı, Lozan'da, 20 Kasım 1922 günü saat 15.30'da Montbenon Gazinosu'nda yapılmıştır.¹⁸⁴

¹⁸³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.119-120.

¹⁸⁴ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.1, C.1, K.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.1.

Konferans'a Türkiye, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı katılmış; Boğazlarla ilgili konular tartışıldığında Sovyet Rusya; Boğazlar ve Batı Trakya konuları tartışıldığında Bulgaristan; kapitülasyonlar ve bir takım borçlar tartışıldığında Portekiz ve Belçika konferansa iştirak etmişlerdir. A.B.D ise, Türkiye'deki politik, ekonomik ve siyasi çıkarlarını muhafaza etmek maksadıyla, Konferans'ta gözlemci olarak bulunmayı tercih etmiştir.¹⁸⁵

Konferans, İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab'ın barışa yönelik temennilerini belirttiği konuşmasıyla başlamıştır.¹⁸⁶

M. Haab'dan sonra söz alan İngiltere Başdelege'si Lord Curzon, böylesi bir konferansın ilk kez İsviçre gibi tarafsız bir ülke toprağında gerçekleştiğini ve burada var olan şartların barışı kolaylaştıracağına değinerek misafirperverliğinden dolayı İsviçre'ye teşekkür etmiş; İngiliz Heyeti'nin barışın temin edilmesi için elinden gelen bütün gayreti göstereceğini ifade etmiştir.¹⁸⁷

Curzon'dan sonra kürsüye gelen İsmet Paşa; Türk Ulusu'nun, savaşa son vermek amacıyla, Wilson ilkelerine inanarak Mondros Mütarekesi'ni imzaladığını fakat barışın nimetlerinden hiçbir zaman faydalanamaması neticesinde, pek çok acılara katlanarak bağımsızlığını temin ettiğini belirtmiş; Türk topraklarının maruz kaldığı haksız işgallere de değindikten sonra, Türkiye'nin barış arzusunu ve nasıl bir barış istediğini açıkça ortaya koymuş ve Konferans dolayısıyla İsviçre'ye teşekkür ederek konuşmasını tamamlamıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s.128; Çağrı Erhan, "Lozan'ın Genel Çerçevesi", *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.13; Mustafa Akbulut, "Türk-Amerikan İlişkileri: 1923-1938 ve Sonrası Sorunlar ve Beklentiler", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi: Bildiriler, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, C.2*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.961. Konferans'ta hazır bulunan delegeler ve ayrıca hazır bulunan yetkililer için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.5-6.

¹⁸⁶ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.1-3.

¹⁸⁷ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.3.

¹⁸⁸ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.3-4. Türk Heyeti'ne, M. Haab'ın konuşmasına Lozan Konferansı adına heyetlerden birinin cevap verebileceği söylenmiş, İsmet Paşa bu durumda kendisinin de bir konuşma yapacağını belirtmiştir. Daha sonra kendisiyle Müttefikler adına temasa geçen Fransızların, İsmet Paşa'ya Haab'ın konuşmasından sonra başka beyanat olmayacağını bildirmelerine rağmen, İsmet Paşa aldığı duyumlardan Lord Curzon'un da bir konuşma yapmasının planlandığını öğrenmiştir. Kendisinin de konuşma yapacağını, konferansın yapılacağı gün Fransız Poincare'ye bilmesi üzerine, Poincare İsmet Paşa'nın okuyacağı nutku görmek ve bunun üzerinde düzeltmeler yapmak ve Paşa'yı fikrinden vazgeçirmek istemiştir. Poincare'nin telkinlerine aldırış etmeyen İsmet Paşa, nutkunda bazı

Lord Curzon ve İsmet Paşa'nın konuşmalarından sonra tekrar söz alan M.Haab, iki delegeye de beyanatlarından ötürü teşekkür etmiş ve Konferans'ın ertesi gün saat 11'de, Ouchy Şatosu'nda tekrar toplanacağını bildirip oturuma son vermiştir.¹⁸⁹

Lozan Konferansı'nın 21 Kasım 1922 tarihli ilk oturumda, Konferans'ın "Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı" olarak adlandırılması kararlaştırılmış ve Konferans içtüzüğü tartışılmıştır.¹⁹⁰

Konferans içtüzüğünün beşinci maddesine göre; Konferans'a davet eden ülkelerden (İngiltere, Fransa, İtalya) her birinin bir temsilcisinin başkanlığını yapacağı üç komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.

"Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu" adını taşıyan Birinci Komisyon'a İngiltere Başdelegesi Lord Curzon; "Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu" adını taşıyan İkinci Komisyon'a İtalya Başdelegesi Marki Garroni; "Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu" adını alan Üçüncü Komisyon'a ise, Fransa Başdelegesi Barrere başkanlık edecekti. Anlaşılacağı üzere, Müttefikler kendileri için daha fazla önem arz eden konuların görüşüleceği komisyonların başkanlıklarını üstlenmişlerdir.

Konferans'ta tarafların eşitliğini savunan İsmet Paşa, üstünlüğü Müttefik tarafına vermemek için içtüzük çalışmaları boyunca da uğraşmasına rağmen, teşebbüsleri desteksiz kalmıştır.¹⁹¹ İchtüzüğün belirlenmesiyle birlikte; Konferans'ın, çetin görüşmelerin meydana geleceği, ilk evresi de başlamıştır.

küçük değişiklikler yapmış ve Curzon'un konuşması bittikten sonra, şaşkın bakışlar arasında kürsüye çıkarak kendi nutkunu okumuştur. Konferans'ta bulunanlar İsmet paşa'nın bu hareketini, aslen asker olup diploması kaidelerini bilmemesine bağlamışlardır. İsmet Paşa, bu konuşmayı yapmakla, Müttefiklerin kendilerini Birinci Dünya Savaşı'nın " mağlup" Türkiye'sinin temsilcileri olarak görmemeleri gerektiğini; Milli Mücadele'nin " galip" Türkiye'sinin temsilcilerinin bu konferansta " eşitlik prensibi" çerçevesinde temsil edileceğini vurgulamak istemiştir. İç Tüzük çalışmaları yapılırken de bu stratejisine uygun hareket etmiştir. (*İsmet İnönü: Hatıralar* s.59-60; Meray, *a.g.e.*, T.1,C.1, K.1, s.X. (İsmet İnönü'nün önsözü, 30 Eylül 1969)) Ali Fuat Paşa, İsmet Paşa'nın bu konuşmasının, Türkler'in barışı zarara uğrattığına yönelik, propagandalara delil olarak gösterildiği kanısındadır. (Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s.274.)

¹⁸⁹ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.4.

¹⁹⁰ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.5-18.

¹⁹¹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.304.

2.3. LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİ'NDE ELE ALINAN ÖNEMLİ SORUNLAR

Lozan Konferansı'nın müzakereleri başlayınca, Konferans kaderine etki edecek ve üzerinde çetin görüşmelerin süreceği belli başlı konular da netlik kazanmıştır. Taraflar arasında derin ayrılıklar yaratan bu konular: sınırlarla ilgili olan Trakya ve Musul Sorunları, Boğazlar Sorunu, Azınlıklar Sorunu, Kapitülasyonlar Sorunu ile Mali ve İktisadi Sorunlardır.

2.3.1. Trakya Sorunu

Trakya Sorunu, Lozan Konferansı'nın 22 Kasım 1922 tarihli oturumuyla beraber gündeme gelmiş ve İngiliz Baş Delegatesi Lord Curzon'un başkanlık ettiği Birinci Komisyon'da halledilmeye çalışılmıştır.

22 Kasım'daki ilk oturumda söz alan İsmet Paşa; Doğu Trakya sınırının 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması¹⁹² ile belirlenen sınırlar olmasını savunmuş, Batı Trakya'nın kaderinin ise yapılacak halkoylaması sonucu belirlenmesini istemiştir. Ayrıca, Müttefiklerin, 24 Eylül 1922 tarihli notalarıyla ve Mudanya Mütarekesiyle, Meriç'in sol kıyısında bulunan Edirne'yi de kapsamak şartıyla Doğu Trakya'yı Türkiye'ye vermeyi kabul ettiklerini belirterek; Edirne Türkiye'ye verildiyse, şehrin emniyetini sağlamak için onu İstanbul'a bağlayan demiryolu hattının Kuleli Burgaz- Mustafa Paşa yönündeki toprak parçasının da Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ifade etmiş; Edirne istasyonu ve Karaağaç'ın da Türk sınırlarına

¹⁹² İkinci Balkan Savaşı'nın sonunda Bulgaristan ile imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'na göre; Edirne'den İstanbul sınırına kadar tüm Doğu Trakya toprakları Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmış; Gümülcüne, Dedeağaç, Sofulu ve İşkeçe yörelerini kapsayan Batı sınırı ise Bulgaristan'a bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile birlik kuran Osmanlı İmparatorluğu, Almanların teşvikiyle, Bulgaristan'ı kendi saflarına çekmek için bu devletle 6 Eylül 1915'te Osmanlı-Bulgar sınırını düzenleyen bir anlaşma yapmıştır. Antlaşmaya göre; Karaağaç ile Meriç'in sol kıyısında ki iki kilometre genişliğindeki, Edirne'nin güneyinden Marmara Denizine kadar uzanan ve Dimetoka'yı da içine alan, hat Bulgarlara verilmiştir. Bulgaristan Birinci Dünya savaşı sonucu imzaladığı 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Antlaşması gereğince; Gümülcüne ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a bırakmıştır. (N. Yücel Mutlu, *Lozan'da Mübâdele Ve Memlekette Türk Nüfusunun Arttırılması*, Ankara 2005, s.100-102; Rifat Uçarol, *SiyasiTarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.498, 511.)

katılmasını isteyerek, Türkiye'nin Meriç'in batısında talep ettiği topraklarda yaşayan halkın büyük oranda Türk'lerden meydana geldiğini sözlerine eklemiştir¹⁹³.

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Yunan Delegesi Veniselos, savaşın sorumluluğunu kabul etmemiş, çatışmaları Türkiye'nin başlattığını, Yunanistan'ın daima Müttefiklerin talimatları doğrultusunda hareket ettiğini savunmuştur¹⁹⁴. Veniselos'a göre; Batı Trakya'nın mukadderatı Neuilly Antlaşmasıyla çizilmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin bu bölgelerle alakası olamaz¹⁹⁵; Türklerin talep ettiği Karaağaç ve Dimetoka'yı içine alan bölgede ve Batı Trakya'nın genelinde Rum nüfusu çoğunluktadır.¹⁹⁶

Sırp Delegesi Nintchitch Doğu Trakya için 1913 sınırını değil, Meriç sınırını onayladıklarını belirtmiş; Meriç'in Türkiye'nin güvenliği için en iyi bir doğal sınır olduğunu ve Batı Trakya'da yapılması istenen halk oylamasının Balkanlar'da yeni karışıklıklar meydana getireceğini savunmuş, Türk tekliflerinin kabul edilmez olduğunu ileri sürmüş ve Türk- Bulgar sınırı boyunca askersizleştirilmiş bir bölge meydana getirilmesini teklif etmiştir. Sırp Delegesi Duca'da Meriç'in en iyi sınır olduğunu savunmuş; Batı Trakya'da halk oylaması fikrine karşı çıkmış; Meriç'in sağ kıyısının güvenliği konusunda askersiz bir bölge oluşturulması fikrine iştirak etmiştir.¹⁹⁷

Bulgar Delegesi Stamboulisky, milli ve ekonomik gelişimlerini sağlamak için kendilerine Ege Denizi'nde bir mahrec (çıkış yeri) verilmesini istemiş; Batı Trakya'nın Müttefiklerin emrinde kalmasını ve Müttefiklerin bölgede, bu bölgenin tarafsızlığını temin edecek, bir rejim kurmasını talep etmiştir.¹⁹⁸

Lord Curzon; Türkiye'nin 1913'da Bulgaristan'a kendi isteğiyle toprak verdiğini belirttiikten sonra; Meriç'in Doğu Trakya için sınır olacağını, çünkü

¹⁹³ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.20; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl " Lozan (1922-1923) "*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.16-17.

¹⁹⁴ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.21.

¹⁹⁵ Sonyel, *a.g.e.*, s.304.

¹⁹⁶ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.24.

¹⁹⁷ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.26.

¹⁹⁸ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.30.

Türkiye'nin daha önceki notalarında¹⁹⁹ daima Edirne ve Meriç'ten söz ettiğini ifade etmiştir. Curzon Müttefiklerin ortaklaşa hareket ettiğini belirterek; Edirne'nin Kuzeyinden bir noktadan başlayarak Meriç'in iki yakasında, Meriç boyunca uzanacak, 20-30 kilometrelik bir mıntıkanın askersizleştirmesini; Cismimustafapaşa, Dedeğaç demiryolunun milletler arası bir idareyle işletilmesini ve Batı Trakya'nın Yunanistan'a verilmesini savunmuştur.²⁰⁰

İsmet Paşa, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği 22 Kasım 1922 tarihli telgrafında Trakya meselesinin seyri hakkında şunları söylüyordu:²⁰¹ "...Karaağaç'ın kurtarılması kabil olacağını zanediyorum. Fakat 913 hududunu kurtarmak ve Garbi Trakya'da re'y-i âm te'mini müşkildir. Her ne olursa olsun redd-i kat2i karşısında bu yüzden inkitâa mahal vermeyeceğim."

Trakya meselesinde, Balkan Devletleri'nin birlik olup Müttefiklerle ortak hareket etmesi dikkate şayandır.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Hariciye Vekâletine gönderdiği 13 Kasım tarihli sual tavriri ile Balkan ittifakı meselesini T.B.M.M. gündemine taşımıştır.²⁰²

Rauf Bey, bu takrire 29 Kasım 1922 tarihli Meclis oturumunda verdiği cevapta; Batı Devletleri'nin Türkiye meselesinde ortak hareket ettiklerini ve tam bir birliktelik sağlamak için Balkan Ülkeleri'ni de taraflarına çekmek gereği duyduklarını belirtmiş; Balkan Devletleri'ni bir zümre halinde taraflarına çekmek için; Bulgarlara mahreç, Sırlara Selanik'te ve Yunanlılara ise Batı Trakya'da tavizler verme yoluna gitmiş olabileceklerini ifade etmiştir.²⁰³

Konferans'ın 23 Kasım 1922 tarihli oturumunda, Sırp, Bulgar ve Yunan Delegatesine cevap veren İsmet Paşa; Veniselos'un beyanatının tam aksine Yunanistan'ın savaştan mesul olduğunu belirtmiş; Yunan delegesinin, Batı

¹⁹⁹ Rauf Bey, 29 Kasım 1922'deki Meclis oturumunda bu notaların izahını şöyle yapmıştır: "Notalarımızda filhakika Meriç ve Edirne'den bahsedilmiştir. Ancak bu Meriç ve Edirne bahsi, Mudanya Mukavelenamesiyle Yunan ordu, memurini mülkiye ve askeriyesinin hangi bir hattın arkasına çekileceğini ifade etmek için kullanılmış tâbirattır. Ve Mudanya Mukavelenamesi de sulh müzakeratın devam ettiği müddetçe ve hitamina kadar muteberdir. Şu suretle bu tâbirat; bizi hiçbir veçhile kayıt altına alacak ve metalibi meruamızı iddiada zaafımızı mucibolacak veyahut hakkımızdan sarfinazar ettiğimizi gösterecek bir kaydı hukuki değildir." (T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.114)

²⁰⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.114; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti (1923)*, Ankara 1971, s.13.

²⁰¹ Şimşir, a.g.e., s.120-121, Belge No: 19.

²⁰² Yusuf Ziya Bey'in sual tavriri için bkz. T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.118.

²⁰³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.118.

Trakya'nın geneliyle, Karaağaç, Mustafapaşa, Simenli ve Dimetoka bölgelerinde Rum nüfusun çoğunlukta olduğuna dair iddialarını deliller eşliğinde reddetmiş; Dimetoka'nın Türk tarihindeki önemine dem vurmuş; Batı Trakya'nın kaderinin Neuilly Antlaşmasıyla sonuca bağlanmayıp, Türk barışına ertelendiğini savunmuş; Karaağaç'ın Mudanya Konferansı'nda Türkiye'ye vaat edildiğini ileri sürmüş; Batı Trakya sınırının 1913 sınırı olmasının gereğine değinerek, söz edilen karşılıklı notaların Trakya'nın tahliyesiyle alakalı olup, sınır meselesi hakkındaki Türk görüşünü ihlal etmeyeceğini ifade etmiş; Bulgaristan'a mahrec verilmesini ve demiryollarının milletler arası idareye devredilmesini olumlu karşılamış; tarafsız bölge önerisini, egemenlik haklarına zarar vermemek şartıyla, kabul etmiş; Batı Trakya'da halkoyuna gidilmesinde ısrarcı olmuştur.²⁰⁴

Arazi komisyonunun, 25 Kasım 1922 tarihli toplantısında Trakya mevzuu yeniden gündeme gelmiştir. Balkan Ülkeleri Delegationlarından sonra söz alan Lord Curzon; Batı Trakya'da halkoyuna gidilmesinin Türklerin bu bölgedeki nüfussal üstünlüğünü ortaya çıkararak, ileride bu bölgenin Türk hâkimiyetine girmesine olanak verebileceğinden dolayı Müttefiklerin bu hakkı Türkiye'ye vermeyeceğini belirtmiş; Türk Heyeti'nin Batı Trakya'da halkoyuna başvurulması yönündeki isteğinin, Milletlerin serbestçe idare esasını ortaya atan Wilson prensiplerine dayandığını vurgulamış, aynı prensiplerin Türkiye aleyhine de sonuçlar doğurabileceğini ifade etmiş, Türklerin İstanbul'da son zamanlara kadar çoğunlukta olmadığını iddia ederek bu prensipler İstanbul'da uygulanmak istense Türk tarafının bunu nasıl karşılayacağını sormuştur. Türkiye'nin daha önce hiçbir zaman şimdi istediği sınırları istemediğini belirten Curzon; Türk tarafına, Mudanya'da, Karaağaç'ın kendilerine verileceğine dair vaatte bulunulmadığını savunmuş; Dimetoka'nın Türkiye'ye verilemeyeceğini dile getirmiş; Karaağaç'ın Edirne'nin bir mahallesi değil, çoğunluğu Rum olan 8000 kişilik ayrı bir şehir olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁵

Meriç sınırında ısrarcı olan Curzon, Meriç'ten başlayan tali demiryolunu ve tren istasyonunu Türkiye'ye taviz niteliğinde vermiş ve karşılığında Türk tarafının

²⁰⁴ T.B.M.M.Z.C.,D.1, C.25, s.114; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl "Lozan (1922-1923)"*, s.20-21; Karacan, a.g.e., s.83-85; Goloğlu, a.g.e., s.14; Sonyel, a.g.e., s.305..

²⁰⁵ Karacan, a.g.e., s.88-89.

isteklerinden vazgeçmesini beklemiştir. Bu karışık mesele üzerinde Müttefiklerin ve Balkan Devletleri'nin ortak hareket ettiğini belirten Curzon; bu birlikteliğe karşı durulamayacağını vurgulayarak Türk tarafını tehdit etmiştir.²⁰⁶

İsmet Paşa, Curzon'un iddialarına; *“Türkler İstanbul'da çoğunluktur ve bu iddiam asla reddolunamaz. Memleketimizin her yerinde olduğu gibi İstanbul'da da Türkler halkın reyine müracaattan hiçbir suretle çekinmezler. Lord cenaplarının delillerine ve beyanatlarına rağmen şu kanaatleyim ki dünyanın her tarafındaki milletler kendi mukadderatlarını kendileri tayin edebilselerdi, dünya sulhuna daha iyi hizmet edilmiş olurdu!”*²⁰⁷ Diyerek karşılık vermiştir.

Konferans esnasında yoğun tartışmalara sebep olan bu sorun T.B.M.M' nin birçok oturumunda da ele alınmış, mebuslar Türk tezinin haklılığını geçerli sebeplerle ifade ederek bunun Lozan Konferansı esnasında en iyi şekilde savunulmasını talep etmişlerdir.

Rauf Bey, 29 Kasım 1922 tarihinde vermiş olduğu beyanatında, Karaağaç'ın Türk sınırlarına katılması ve Batı Trakya'da halk oylamasına gidilmesi gerektiğini şöyle dile getirmiştir: *“...Efendiler! Edirne'nin Türk olduğunu kabul edip de Karaağaç'ı veririz demek Edirne'yi iktisaden imha demektir. Efendiler; biz yaşamak için çalışıyoruz. Kapalı eşkâl içinde boğulmak için çalışmıyoruz. Böyle birtakım elfaz altında tedrici ölüme mahkûm olmayı kabul edemeyeceğiz. Evimizin kapısını taşla ördürmeyeceğiz. Edirne'nin Türk olduğu gibi Karaağaç'm da Türk olması lâzımdır.(Şiddetli alkışlar) Garbi - Trakya meselesine gelince: Efendiler; dâvamız haktır. Ve bu dâvada kendimize talep yolunda hiçbir cihet yoktur. Düveli Müttefika ve Düveli Muazzama Garbi - Trakya'nın mukadderatının hallini, Türk sulhüne kendileri tâlik etmiştir. Bugün Türkiye ile muhasımlar arasında sulh mevzuubahsoluyor. En samimî sulh hisleri ve arzusuyla konferansa iştirak ettik ve bu hissimize zerre kadar halel gelmemiştir. Sulh perverliğimizde devam edeceğiz. Ve biz sulh aleyhtarlığı gösterebilecek bir şey yapmıyacağız. Ve böyle bir zanna meydan vermiyeceğiz. Ümidederiz ki, karşı tarafımızdakiler de aynı hisle mütehasstirler. Ve bu suretle inşallah sulha nail olacağız. Efendiler; Garbi - Trakya'da reyi âni istiyoruz. Ve bu yalnız bizim talebimiz değildir. Cihanı medeniyetin talebidir. Bunda esas kanaatimiz yirminci asırda insanların ağnam sürüsü gibi şuna veya buna satılamiyaeacağı, verilemeyeceği noktası teşkil eder. Garbi - Trakya'da yüz binlerce insan vardır. Bize verin demiyoruz. Fakat filâna verin demekte kimsenin hakkı yoktur. Kimi istiyorlarsa, nasıl idare istiyorlarsa oradaki insanlar buna bilâkaydüşart karar vermelidir. Bu, hakkı müdafaadan başka bugün cihanı medeniyetin ortaya 'attığı ve ısrar eylediği hattâ hayatını tehlikeye atarak müdafaasını kabul ettiği bir haktan başka bir şey değildir. Orada*

²⁰⁶ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl “ Lozan (1922-1923) “, s.22; Sonyel, a.g.e., s.305.

²⁰⁷ Karacan, a.g.e., s.89.

efendiler, hayat ve namuslarını muhafaza için senelerce en büyük tehditlerin ve en müthiş tazyiklerin altında mevcudiyetini, istiklallerini muhafazaya sây' etmiş en güzide insanlar yaşıyor. Bunlar evvelce de dediğim gibi ağnam sürüsü gibi pazarı müzayedeye konamaz."²⁰⁸

3 Ocak 1923 tarihli oturumda Trakya Meselesi'ne yeniden değinen Rauf Bey, Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmemek istendiğini dile getirdikten sonra, Batı Trakya'nın kaderi hakkındaki görüşlerini, "...Garbi - Trakya'da îslâm, akalliyet halinde değil, ekseriyet halindedir. Her yerde, her meselede ekseriyetin hakkı mahfuz olmalıdır. Biz bu ekseriyetin, bu ekseriyeti kahirenin izhar edecekleri reyin muhterem addedilmesini istiyoruz ve bundan başka bir şey istemiyoruz."²⁰⁹ Diyerek ifade etmiştir.

Rauf Bey'in bu beyanatından sonra söz alan birçok Mebus da Trakya meselesi hakkında görüş beyan etmişlerdir.

İzmit Mebusu Sırrı Bey; Müttefiklerin, Mudanya Mütarekesiyle, Karaağaç'ı Türkiye'ye vermeyi vaat ettiklerini, şimdi bu vaatlerinden caymalarının onların ne kadar tutarsız bir siyaset izlediklerinin kanıtı olduğunu ifade etmiş; Türk Temsilci Heyeti'nin vazifesinin; 1913 sınırını muhafaza ederek, Karaağaç'ın milli sınırlara katılmasını temin etmek olduğunu belirtmiştir. Batı Trakya'nın hâkimiyetinin ancak bölgede yapılacak halk oylamasıyla meydana konacağını ve bunun Misak-ı Milli esaslarıyla açıkça belirtildiğini vurgulayan Sırrı Bey, bu hususa riayet etmenin Türk Milleti için bir vecibe olduğunu sözlerine eklemiştir²¹⁰

Edirne Mebusu Faik Bey, Karaağaç'ın Türk toprağı olduğunu; "...Efendiler Karaağaç'la Edirne'nin arası; Türkiye Büyük Millet Meclisi binasıyla şu İstanbul Caddesi arasındaki mesafe demektir."²¹¹ Diyerek ifade ettikten sonra; Trakya'nın yaşaması için yalnız Karaağaç'ın değil 1913 sınırının tümüyle muhafaza edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu konudaki hassasiyetini şöyle dile getirmiştir: "...1913 hududu olmazsa efendiler, Türkiye' den vazgeçmek lâzımdır. Trakya size hizmet edemez. Trakya size mal olamaz. Trakya sizin anahtarlık vazifenizi yapamaz."²¹²

Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması gerektiğini: "...Malûmuâlileri Karaağaç, Harbi Umumi esnasında Bulgarlara bırakılmıştı. Ondan

²⁰⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.117.

²⁰⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.142.

²¹⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.156.

²¹¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.163.

²¹² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.163.

evvel, yani Balkan Harbinden sonra bir hudut tadilatı yapılmıştı Ve o komisyona bendeniz de memurdum. O zaman tabii olarak Karaağaç'ı bize bırakmışlardı. Faik Beyefendinin buyurduğu gibi Karaağaç, Edirne'nin bir cüzüdür. Ondan başka şehrin yegâne şimendifer istasyonudur. Nasıl bizim bu istasyon, Ankara'nın istasyonu ise, Karaağaç da tıpkıyla Edirne'nin istasyonudur. Onu oradan almak demek, Edirne'yi yavaş yavaş köy haline getirmek, dolayısıyla onu öldürmek demektir. Edirne bu suretle maazallah söner, gider. Ne hacet? ” diyerek ifade etmiştir.²¹³ Bulgaristan'a mahreç verilmesine taraftar olduğunu dile getirerek, Türk Milli Sınırlarının dışında askerden arındırılmış bir bölgenin bunu temin edeceğini belirten Hüsrev Bey; Türklerin artık istila emeli gütmeyeceğini ve vatanlarının her bakımdan yücelmesinden başka bir gayelerinin olmadığını vurgulayarak, Balkan Devletleri'nin, Batı Trakya meselesinde Türkiye aleyhine haksız propaganda yaptığı gerçeğini gözler önüne sermiştir.²¹⁴

Trakya meselesi, üzerinde yoğun tartışmalar yapılmasına rağmen konferansın birinci döneminde taraflar arasında anlaşmaya varılamayan konulardan biri olmuş ve daha sonra halledilmek üzere ertelenmiştir.

2.3.2. Musul Sorunu

Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları dâhilinde olan Musul, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngiliz işgali altına girmiştir. Musul'un zengin petrol rezervlerini kaptırmak istemeyen İngiltere, Emir Faysal'ı Kral yaparak, Irak'ı kendi mandası altına almıştır.²¹⁵

Türkiye Devleti ise Musul'daki haklarından feragat etmeyerek, her fırsatta Musul'un Türk toprağı olduğu ilan etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Ekim 1922 tarihinde; United Press muhabirine verdiği demeçte; muhabirin, barış şartlarımızda petrol arazisini talep edip etmeyeceğimize dair sorusuna, “...Musul vilâyeti hudud-u millimiz dâhilindedir.”²¹⁶

²¹³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.163.

²¹⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.164.

²¹⁵ Ayferi Göze, *Türk Kurtuluş Savaşı Ve Devrimi Tarihi*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2006, s.190.

²¹⁶ *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri III (1918-1937)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.69.

İfadesiyle cevap vererek, Türk ulusunun Musul hakkındaki görüşünü açık olarak beyan etmiştir.

Musul meselesi, Lozan Konferansı'nın resmi oturumlarında 23 Ocak 1923 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Bu tarihe kadar mesele ikili görüşmeler ve özel temaslar aracılığıyla halledilmeye çalışılmıştır.

İsmet Paşa, 26 Kasım 1922 akşamı Lord Curzon ile yaptığı özel görüşmede Musul vilayetini istemiş fakat Curzon bunu reddetmiştir. Meselenin petrol konusuna gelmesi üzerine İsmet Paşa, Türkiye'nin de petrole ihtiyacı olduğunu belirtmiş, Curzon petrol için bir kumpanya olduğunu ve bunun hisselerinin $\frac{3}{4}$ ünün Fransa, İngiltere ve Amerika'ya eşit miktarda ait olduğunu, kalan $\frac{1}{4}$ ünün diğer devletlere ait olduğunu vurgulamış, İsmet Paşa bu $\frac{1}{4}$ lük oranın Türkiye'ye ait olabileceğine değinmiş, Curzon'da buna sıcak bakmıştır. İsmet Paşa'nın Konferans esnasında Musul'u isteyeceğini ısrarla beyan etmesi üzerine, Curzon da kendisinin buna bütün olanaklarıyla karşı çıkacağını belirtmiş ve meselenin iki taraf arasında şahsi münasebetler neticesinde halledilmesini teklif etmiştir.²¹⁷

Mesele üzerine hususi görüşmelere devam eden İsmet Paşa, 28 Kasım'da İngiliz Hariciye Müsteşarı Tyrrell ile bir araya gelmiştir. Paşa'nın bu görüşme sonrası izlenimleri şöyledir; İngilizler, Musul'u geri vermemek yönünde kesin bir kanaate sahip olup, Türkiye'yi petrolden alınacak paya ortak ettirip, iktisadi bakımdan destekleyeceklerini bildirmektedirler.²¹⁸

Lozan'da bu görüşmeler sürerken, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey 29 Kasım 1922'deki Meclis oturumunda Musul meselesine değinerek; Musul'un Misakı Milli Sınırları içinde olduğunu fakat İngiliz Delegationları'nın buna muhalefet ettiğini belirtmiş, mesele hakkındaki görüşmelerin gaz madenlerine (petrol) yönelik olduğunu vurgulamıştır. Hükümetin serbest ticaret esasını benimsediğini belirten Rauf Bey, bir memleketteki servetten faydalanmak istemenin, o memleketin bir kısmını işgal etmek anlamına gelmeyeceğini ifade ederek; Türkiye'nin ve Türk Milleti'nin istismar edilemeyeceğini, aynı şartlar altında Türk topraklarındaki

²¹⁷ Şimşir, *a.g.e.*, s.136-137, Belge No:40.

²¹⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.145, Belge No:52.

servetten faydalanmak isteyenlerin Türk kanunlarına itaat etmeleri gerektiğini beyan etmiş, aksi yönde hareket etmenin yanlış bir dava olacağını savunmuştur.²¹⁹

30 Kasım'da İsmet Paşa ile görüşen Fransız Başdelegesi Barrere, Musul meselesini İngilizlerle Türkiye arasında hallolunabileceğini ve resmi oturumlarda bu konu tartışılırsa İngilizlerle ortak hareket edeceklerini ifade etmiştir.²²⁰

7 Aralık'ta İngiliz Müsteşarıyla yeniden bir araya gelen İsmet Paşa, Musul meselesinin halledilmesini istemiş ve uzun tartışmalar neticesinde, taraflar ertesi akşam harita üzerinde meseleyi yeniden görüşmek üzere sözleşmişlerdir.²²¹

Tarafların 8 Aralık tarihli görüşmesinde; İngiliz Müsteşarı, Musul dâhil olmak üzere kuzeyden güneye Dicle'nin iki tarafındaki Arap mntıkayı kendilerine, bunun doğusundaki Süleymaniye ve kuzeyindeki dağlık bir şeridi Türkiye'ye teklif etmiş; tarafların anlaşamaması üzerine İngilizler, birkaç güne kadar bölgeyi iyi tanıyan Bağdat Valisi'nin gelerek etnik bilgiler vereceğini söylemiş ve her zamanki gibi, "anlaşırız ve herhalde sulha varırız" şeklinde güvence vermişlerdir.²²²

Curzon ve İsmet Paşa 10 Aralık 1922 günü hususi bir görüşme daha yapmışlardır. Bu görüşme esnasında İsmet Paşa, Musul'un teslim edilmesi hususunda ısrarlarına devam etmiş ve Musul' u almadan Ankara'ya dönmeyeceğini ilan etmiştir.²²³

İsmet Paşa, Curzon ile yaptığı görüşmeyi, Heyet-i Vekile Riyaseti'ne gönderdiği 11 Aralık 1922 tarihli telgrafında rapor ederken, görüşmenin Musul ile alakalı kısmını şöyle ifade etmiştir: "...Musul mes'elesine girdim. Kat'iyen reddetti. Bu hususta hükümetinden müeyyid ta'limât aldığını söyledi. Buradan uzun münâkaşa oldu. Vaz'iyetin vehâmet ve tehlikesini ifâde ettim. Kabul ettiğini söyledi. Sonra mücâdele tatmin ve tehdid etti. Kat'iyetle mukabele ettim. Ayrıldık. Curzon bana tehdidâtı arasında ittifaklarını, Balkan devletlerini unutmadı. Kuvvet hesaplarını iyi yapan adamlar olduğumuzu, eski zamana nisbetle karşımızdaki kuvvetlerin azalmış olduğunu söyledim."²²⁴

²¹⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.118.

²²⁰ Şimşir, a.g.e., s.152, Belge No:59.

²²¹ Şimşir, a.g.e., s.179, Belge No:97.

²²² Şimşir, a.g.e., s.183, Belge No:103.

²²³ Bu bilgi, Curzon'un İsmet Paşa'yla yaptığı görüşmeye yönelik ülkesine gönderdiği rapordan alınmıştır. Adı geçen rapor için bkz. Şimşir, a.g.e., s.197-198 (Dipnot)

²²⁴ Şimşir, a.g.e.s.197, Belge No:118.

Curzon, İsmet Paşa' ya 14 Aralık 1922'de göndermiş olduğu muhtıra şeklindeki hususi mektupta; ülkesinin Cemiyet-i Akvam tarafından mandaterlikle görevlendirildiği toprakları asla iade etmeyeceğini; siyasi, ırki, iktisadi birçok sebepler ve delillere istinaden Musul'un Irak'ın bir parçası olduğunu ve Irak'tan ayrılmaması gerektiğini savunularak, Musul vilayetinin Türkiye'ye verilemeyeceğini net olarak ifade ediyordu.²²⁵

İngiliz Baş Delegatesi'nin Musul meselesi hakkında sert bir tavır almaya başladığı aşikârdı. Bunun başlıca sebebi, Curzon'un, Londra tarafından, petrol gelirlerini ve Musul civarındaki bazı toprakları pazarlık konusu yapmaması hususunda²²⁶ uyarılmasıydı.²²⁷

İsmet Paşa, 24 Aralık'ta Curzon'a yolladığı 12 sayfalık cevabi muhtırada, sebepler ve delillerini de belirtilerek, Musul'un Türkiye'nin hâkimiyetinde kalması gerektiğini kati şekilde beyan etmiştir.²²⁸

Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği 24 Aralık 1922 tarihli telgrafında, Musul meselesinde, Türk Heyeti'nin İngilizlerle ikili görüşmeler şeklinde çözüm bulma siyasetine devam ettiğini belirten İsmet Paşa; Lord Curzon'un, İngilizleri ilgilendiren meseleleri, bütün konferansa mal ederek menfaat sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir²²⁹

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Konferans, 24 Aralık 1922'de Noel yortusu dolayısıyla tatile giriyordu.

²²⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s.224, Belge No:143; *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1172

²²⁶ Lord Curzon, Musul topraklarından taviz verilmemesi yönünde, Londra'dan bazı talimatlar alıyordu. Bilal N.Şimşir'in bu konuyu şöyle ifade etmiştir: "...Lord Curzon, Musul vilayetinin kuzey yarısını, Süleymaniye'ye kadar olan bölgeyi, Türkiye'ye bırakmayı düşünmüştü. Bunun üzerine Londra'dan kendisine gönderilen talimatta, İngiltere'nin bu toprakları Türkiye'ye bırakamayacağı bildiriliyor ve çeşitli gerekçeler gösteriliyordu. Özetle şunlar söyleniyordu:1- Bu bölgeyi vermek, İngiltere'nin durumunu zayıflatır ve Türkler ondan sonra Musul vilayetinin tamamını isterler. 2- Türkiye Kuzeydeki Kürt bölgesini aldıktan sonra güneydeki Türk bölgesini de almak ister. 3-Bu bölgenin Türkiye'ye verilmesi Irak'ta ulaşımı sekteye uğratar.4-Bağdat ile İran arasındaki ulaşım da tehlikeye düşer,5-İdari zorluklar çıkar,6-İngiltere'nin Irak'ta daha fazla asker bulundurması zorunluluğu doğar. Bütün bu nedenlerden dolayı İngiltere, Musul vilayetinin kuzeydeki dağlık bölgesini bile Türkiye'ye vermeğe razı görünmüyordu. Bu gerekçelere bir de petrol ekleniyordu." (Şimşir, *a.g.e.*, s.224.(dipnot metni)

²²⁷ Emine Kısıklı, " Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi ", *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 1999-2003, s.496-497.

²²⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.273, Belge No:204; *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1172.

²²⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s. 275, Belge No:205.

Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık'ta, Le Journal muhabiri Paul Herriot'a Çankaya'da verdiği beyanatta Musul meselesi hakkındaki görüşlerini: “...Musul vilayetinin hudud-u millimize dâhil araziden olduğunu biddefeat ilân ettik. Lozan'da elyevm karşımızda ahz-ı mevki etmiş olanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın hudutlarını tâyin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menafimize mugayir olmakla beraber müsalemetperverane hareket ettik. Artık Milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmağa çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kat'iyen muvafakat edemeyiz. İngilizlerin bu hakikatı tanımakta tereddüt ettiklerine mütehayyirim. Tereddüt ediyorlar cümlesini istimal ederken fikrimi nâtamam bi surette beyan etmiş oluyorum. Diğer taraftan bu meselede Fransa ve İtalya'nın takip ettiği pek bitarafhane tarz-ı hareket hayretimi celbetmekten hâli kalmıyor.”²³⁰ Diyerek belirtmiştir.

Noel tatilinden istifadeyle Ankara'ya gelen Türk Delegationları'ndan Hasan Bey, 1 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda, Mebuslara Konferans hakkında malumat verirken; Musul meselesinin henüz resmi oturumlarda tartışılmadığını ve İngiliz'lerin Musul'u Türkiye'ye vermeğe yanaşmayarak, Suriye sınırı üzerinde önemli bir düzenleme yapmak suretiyle Türk'leri tatmin etmeyi umduklarını beyan etmiştir.²³¹

Rauf Bey, 3 Ocak 1922 tarihli Meclis oturumunda Musul meselesinden söz ederken; Musul'un her bakımdan birlik içinde olan Türk ve Kürtlerden yani Türkiye halkından meydana geldiğini, Musul'u, Süleymaniye'yi ve Kerkük'ü görenlerin bu birliği fark edeceklerini dile getirmiştir. İngilizlerin ise; Musul'u savaşla aldıklarına ve buranın idaresini kendilerine Cemiyet-i Akvam'ın verdiği dair iddialar öne sürdüklerini belirterek; İngilizlerin, Musul'u iade etmek istemediğini söylemiştir. Rauf Bey'in bu beyanını esnasında Mebuslar yer yer söze karışarak; İngilizlerin Musul'a hırsız gibi girdiklerini ve Cemiyet-i Akvam'ın da İngilizler demek olduğunu vurgulamışlar; Musul'un gerekirse savaşarak geri alınacağını ifade etmişlerdir.²³²

İzmit Mebusu Sırrı Bey; Curzon'un, Musul ve civarında nüfussal üstünlük Kürt'lerdedir şeklinde görüş bildirdiğine değinerek, bu görüşe; “...Zaten bizim de davamız Kürt, olduğu için istiyoruz. Burası Kürt ve Türk vatanı olduğundan dolayı bize verilmesi lazımdır. ...Mademki, Curzon kendi lisanından burasının Kürt ve Türk vatanı olduğunu söylüyor; o

²³⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s.78-79.

²³¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1172.

²³² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.147.

halde kendi kendine ilzam edilmiştir. Kendi ifadesiyle bizim davamızı ikrar etmiş demektir."²³³
İfadesiyle karşılık vermiştir.

Curzon'un, Musul'un gerek İstanbul gerekse Ankara'da Mebuslarınca temsil edilmediğine yönelik iddialarına değinen Sırrı Bey, İstanbul Meclisi ve T.B.M.M meydana getirildiği dönemlerde Musul bölgesinin İngiliz askerlerinin işgali altında olduğunu belirterek, sözlerine şöyle devam etmiştir; "...Eğer biz sahtekârlıkla iş yapmak isteseydik, Musul ve havalisinden bize gelen birçok eşraf ve ahaliyi bir araya getirerek, intihabatı tanzim ederek burada ve İstanbul'da birkaç Musul'luyu mebus olarak içlerimizde bulundururduk. Böyle hud'a ile yapılacak işlere tenezzül etmediğimiz için teşebbüs etmedik."²³⁴

İngilizlerin, Musul bölgesinin mandasının Cemiyet-i Akvam'ca kendilerine verildiğine dair iddialarına da cevap veren Sırrı Bey, Cemiyet-i Akvam'ın Türk Milleti'ne ait herhangi bir toprağı başkasına vermeye hakkı olmadığını ifade ederek, bu hakkın yalnızca Türk Devleti'ne ait olduğunu ve Cemiyet-i Akvam'ın bu hususta verdiği kararın geçersiz ve hukuk dışı olduğunu vurgulamıştır.²³⁵

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de Curzon'un iddialarına, "... Mademki, Musul havalisi Kürtlerle meskündür, Kürdün mevcudiyeti, varlığı ekseriyeti azimesi Türkiye'dedir ve Türkiye'de olacaktır."²³⁶ Diyerek cevap vermiştir. Türk'ler ve Kürt'lerin ortak bir gelecek belirlediklerini, Lozan'daki Türk Heyeti'nin aynı zamanda Kürt'lerin de temsilcisi olduğunu ve Müttefiklerin, Türk Heyeti'ne; " Musul Kürt'lerindir, Türkiye'ye verilemez " demesinin hak ve hukukla bağdaşmayacağını ifade eden²³⁷ Yusuf Ziya Bey, Musul meselesi hakkındaki kati görüşlerini şu sözleriyle ifade etmiştir: "...Hayatı müşterek, varlığı müşterek, iktisadiyatı müşterek, içtimaiyatı müşterek, dini müşterek, ırkı müşterek, lisanı müşterek her hususta, her suretle müşterek olan Musul, vilâyatı Şarkiyemizin eczayı mütemmimesinden bir cüzü lâyenfekkidir. (Bravo sesleri) ...Efendiler, vilâyatı şarkiyemizin aksanı mühimmesi ne ise, Musul da vilâyatı şarkiyenin kapısıdır. Birbirinden ayırmak her ikisini de felcetmektir. Binanenaleyh Musul bizimdir, bizim olacaktır ve bizim kalacaktır. Arkadaşlar son olarak şurasını arz ediyorum ki: Musul, vilâyatı şarkiyenin eczasındandır. Cüzü lâyenfekkidir. Musul'un ayrılmasına müsaade etmek, emin olunuz, vilâyatı şarkiyenin âtisini,

²³³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.157.

²³⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.158.

²³⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.158-159.

²³⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.166.

²³⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.166.

istikbalini tahtı tehlikeye koymaktır. Ve bu vaziyete ise Heyeti Celilenizin katiyen razı olmayacağına kanaatim vardır, imanım vardır. (Hay hay sesleri)”²³⁸

Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Bey ise Türk Devleti'nin Cemiyet-i Akvam'ı tanımadığını ve Cemiyet-i Akvam'ın Musul hakkında İngilizler lehine karar verirken bölge halkına hiçbir şekilde danışmadığını belirtmiştir.²³⁹

Lazistan Mebusu Abidin Bey de 4 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda Musul meselesi hakkındaki görüşleri şöyle ifade etmiştir; “...Bizim sehpayı hayatımızdan birisi de Musul'dur. (Petrolü unutma sesleri) Arkadaşlar, Musul'da yüz binlerce, milyonlarca dindaşlarımız ve aynı lisanla mütekellim kardeşlerimiz vardır. Biz Musul'un İngilizler gibi gaz yağlarına âşık değiliz. Fakat onlar kendi malımız olduğu için Lord Curzon'a satacağız. Gelsin alsın, kendi işlerine gelirse petrolü onlara satacağız. (Satmıyacağız sadası) Veyahut da 'kendimize... Binaenaleyh Musul hudutlarının tamamından bir santimine kadar vermiyeceğiz.”²⁴⁰

Musul meselesini ikili görüşmeler yoluyla halletme çabaları bir sonuç vermemiş, bunun üzerine mesele açıkça tartışılmak üzere 23 Ocak 1923 tarihinde Arazi Komisyonuna getirilmiştir.

İsmet Paşa, tarihi, siyasal, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri sebepleri açıklayarak Musul'un Türkiye haricinde bir başka devlete bırakılmayacağını açıklamıştır.²⁴¹ İsmet Paşa'dan sonra söz alan Curzon ise, ülkesinin mesele hakkındaki görüşlerini açıklamış ve Musul'daki petrol rezervlerinin İngiliz teziyle alakalı olmadığını savunmuştur. Görüşmelerin tıkanması üzerine, meseleye yeni bir çözüm bulmak isteyen İsmet Paşa, Musul'da halk oylaması yapılmasını teklif etmiştir. Curzon ise, bu teklifi reddederek, bu bölge halkının çoğunluğunun cahil, birçoğu göçebe, ırksal ve dinsel inançlara son derece bağlı insanlar olduğunu ve bu sebeplerden dolayı bölgede yapılacak halk oylamasının anlamsız ve tehlikeli olacağını belirtmiş, Kürt'lerin halk oylamasını talep etmediklerini ve hatta bunun anlamını bile bilmediklerini ileri sürmüştür.²⁴²

Curzon'un bu iddiaları, 25 Ocak 1923 tarihli oturumda T.B.M.M. gündemine gelmiştir. İngiliz Baş Delege'sinin söylemleri, özellikle Türkiye'nin Doğu illerine

²³⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.166-167.

²³⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.170.

²⁴⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.181.

²⁴¹ Meray, a.g.e., T.1, C.1, K.1, s.344

²⁴² Sonyel, a.g.e., s.310-311; *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, haz: E. Semih Yalçın vd., Siyasal Kitabevi, Ankara 2004, s.242-243.

mensup Mebusları'nın büyük tepkisine sebep olmuş; Mebuslar, Curzon'a yönelik yer yer hakarete varan sözler sarf etmişlerdir. Mebuslar, adı geçen oturumda, mesele hakkındaki beyanatlarında şu ifadeleri kullanmışlardır:

Bitlis Mebusu Yusuf Kemal Bey: "...Arkadaşlar Lord Curzon Kürdistari'dan gelen mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından tâyin edildiğini söylüyor. ...Kürd arkadaşlarımız için cahil ve Kürdleri temsil etmiyor diyor. (Kendi cahil sesleri) Cehaletin münası eğer İngiliz siyasetine uymamak ise biz itiraf ederiz ki Cahiliz. (Bravo sesleri) ...Cehalet İngilizlerin senelerden beri ilkaat ve ifsadatına kapılmamak demekse biz itiraf ederiz ki cahiliz. Arkadaşlar! Mebuslar tâyin değil, intihabedilir. (Hay, hay sesleri) (Millet reşittir sesleri) Bir millet mebuslarını intihabeder. Bu hakikat, bu bariz hakikat karşısında Lord Curzon eğer kıyasen söylüyorsa, eğer İngiltere'de mebuslar, Lord Curzon'lar, Lloyd George'lar tarafından tâyin ediliyorsa o, buna nazaran söylüyorsa mazurdur. Çünkü kıyasen söylemiş oluyor. ...Yok hakikati bilerekten, hakikatin hilâfına siyaset yapmak için söylüyorsa, bir kasdı mahsusla gelişigüzel söylüyorsa. Beyanatın kasdettiği hakareti, beyanatın ifade ettiği hakareti bütün mânasıyla kendisine bu kürsüden reddediyorum ve arkadaşlarım da reddediyor. (Hay hay sesleri) Biz de reddediyoruz sesleri) (Alkışlar) Arkadaşlar burada, Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşanın tâyin ettiği mebuslar, uşaklar yoktur. (Bravo sesleri) (Alkışlar)" ²⁴³

"...Burada ancak ve ancak bir milletin kanaatinde hür, reyinde hür mebusları, vekilleri vardır. (Bravo sesleri) ...Arkadaşlar, Kürt vatandaşlar, bütün kanaatlerini bir umdede topladılar, o umde, o gaye ise Türklerle tevhibi mukadderat. Çünkü mevcudiyet, çünkü varlık, çünkü esareten kurtulmak bu umdeye muhavveldir. (Bravo sesleri) ...Lord Curzon'a bağıyoruz ki; biz Kürdistanın hakiki vekilleriyiz. Senden ve senin siyasetinden Musul'u istiyoruz ve alacağız! (Bravosesleri, alkışlar); (Musul'a hırsızlıkla girdiler sesleri) Arkadaşlar; bu hakkımızı, bu hukukumuzu Avrupa siyasileri teslimde tereddüdetmemeli ve gecikmemelidir. Tereddüdederler ve gecikirlerse, petrol kuyularındaki İngiliz siyasetinin yanı başında kanlı kuyular hazırlayacak yine o Kürdlerdir. (Bravo sesleri, alkışlar) Binaenaleyh arkadaşlar biz hakkımızı talebediyoruz ve haklı (bir şada ile bütün beşeriyete bağıyoruz ki, bizim hakkımızı vermelidir. Hakkımızı talebederken, hakkımızın karşısında Lord Curzonların iğrenç sadalarma kulaklarımızı tıkıyoruz. ...Arkadaşlar, bu hakkımız teslim edilmezse, o beğenmediği Kürdlerin elleriyle hasredeğimiz kuyularda İngiliz siyasetini boğacağız." ²⁴⁴

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi: "... Efendiler, benim hesabıma, cevaben Lord Curzon'a denecek iki şey vardır. Kâzım Karabekir Paşa kumandasının Elviye Selâse'de yazdığı zafer tarihlerinde bayrağını, mızrağını, atını oynatan, kanını döken asil ve necip Kürd ırkı ve Kürd kavmi idi. Efendiler; Yunan gibi âdi ve denî hasmını kendisine mukadder olan felâket uçurumlarına dökerken, yine dökülen kanlar, Türkle beraber Kürdün yine asil ve necip ,kanı ve fedakârlığı idi. Binaenaleyh şu iki fedakârlığı yapan, kendi menafimi Türk'ün halâsında bulan Kürdler saadeti

²⁴³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.505.

²⁴⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.506.

Kürd'le Türk'ün vahdetinde bilir. Bunu bilmek kâfi olduğuna göre üçüncü bir misal olmak üzere Lord Curzon bilmelidir ki; sulh masasında menafî ve şerefînin takdir ve tasdikini ve verilmesini bekleyen Kürd milleti, Lord Curzon'un cahil sıfatıyla tavsif etmek istediği o millet kendisine o masadan hak ve hakikat ve istiklâl geleceğini beklemiş ve Musul üzerinde yalnız değil ufak bir hareketiyle bütün İngiliz donanmasının yürümediği o çöllerde İngilizleri Bağdad'a kadar sokmayı kendisine ehem vazife addetmiştir.”²⁴⁵ “...Kendi zannına göre, kendi zannı fasidine göre milletimizin, cahil dediği en büyük yer efendiler Dersim'dir. Dersim'in, Meclisinin hakiki mümessilleri arasında altı mebusları arzı endam eder. Bunlardan dördü askerî kumandanlığa kadar irtika etmekle beralber tahsili âli görmüş arkadaşlardır. Sonra Lord Curzon'a son olarak diyorum ki, kendi zannına göre merkezi cehalet olan Dersim'in hiçbir ferde serfûra etmemiş ve doksan yaşma gelmiş bir Diyar Ağası vardır. Yaşı kimseye nasıbolmamış, hayatta her ferde müyesser olmyan bir adamdır. Bunun Dersim'deki hususi Kürd cemaati idaresinde eğer Lord Curzon onun kadar muvaffak olarak, milleti idare ederek çukura çekmezse o zaman kendisini takdir etmek lâzımdır. (Aünşlar)²⁴⁶

Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey: “...Acaba bu Curzon denilen zat Kürelistan'm hükümdarı olan İdrisi Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim'e tav'an mutaivaat ettiğini bilmiyor mu? (Alkışlar) Yine Curzon salâhaddini Eyyubi'nin Kürd olduğunu bilmiyor mu? Ve yine Kürdün Turaniyülası olduğunu ve Türklerin amcazadesi olduklarını (Alkışlar) ve hattâ Türk olan heyetlerle beraber bugüne kadar beraber yaşadıklarını bu memleketin bütün felâketlerine iştirak ettiğini bilmiyor mu? Eğer tarihin bu kadar basit olan esasatını Curzon bilmiyorsa bu bir diplomat değil ve belki... (Kara cahildir, sesleri) ... Rica ederim efendiler. Curzon'un ve bütün İngilizlerin anlayamıyacağı bir şey vardır. O da Curzon yalnız Musul bizimdir diye iddia, ederken - o bizimdir muhakkakya - Irak'ı da elden kaçırmayın. Bunu iyi düşününler. Zira efendiler ayrı hükümet teşkil etsin, ne olursa olsun aramızda öyle rabita vardır ki, ilâ yevmilteyame o rabita zevale uğramıyaeakitir. Efendiler, o da islâmiyettir. (Bravo sesleri)”²⁴⁷ “...Curzon diyor ki; Kürdler cahilmiş, Curzon diyor ki, Kürdler okuma bilmezmiş, binaenaleyh körükörüne itaat edermiş. Mebuslar da o suretle tâyin edilmiş. Rica ederim efendiler! Muhterem Kürdlerin mebusları buradadır. Kürdlerin zekâ dirayet ve vatanperverliklerine ve Kürdler nazarında Türklerin kendilerinden ayrı bir şey değil, kardeş olduklarına en resmî bir delil olmak üzere şunu arz ederim, ki; Kürdistan'da mebus olmak şeraitini haiz pek çok zevat varken kendileri Kürd ve Türk'ü ayrı ayrı görmediklerin den, Türklerden Mmadettikleri zevatı bile intihabetmişlerdir. Meselâ ben Kürd olmadığım halde muhterem Hakkâri ahâlisinin eseri teveccühü olarak mebus intihabedilmiş ve İstanbul'a gönderilmişim. Bu da Kürdlerin nazarında Kürd ve Türk'ün bir olduğunu, ayrı olmadığını gösterir. Kürdlerin Türklerden ayrılmak imkânı yoktur. Onlar bir kütleyi vahidedir.”²⁴⁸ “...Curzon Kürdlerin ne fikirde olduğunu anlamak istiyorsa efendiler bir gün için Musul'daki tayyare ve askerlerini çekiversin, yahut reyî

²⁴⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.507.

²⁴⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.508.

²⁴⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.508.

²⁴⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.508-509.

âmmeye müracaat edelim görsün ki, o ahali onları mı, bizi mi istiyor? Fakat o ayağını Musul'dan çekmezse, Büyük Millet Meclisi ve arslan orduları Musul'dan ayağını çekmek istemiyen İngilizlerin ayağını kıracak, kahren ve cebren oradan onları çıkaracaktır. (Alkışlar) ... Onların yüksek adamları hep Curzon gibi ise, âlemde huzur ve rahat ve asayişin devam ve bakasma imkân yok demektir. Bunların hepsi bence menafi şahsiyesini, menafii umumiyeye tercih ile Musul'daki petrol membalarını yutmak, istifade et mek fikrinden ileri geliyor. Fakat petrol menabiini yutmak isteyenler o membalarda boğulacaklardır. Pek vatanperver ve zeki olan Kürdlere karşı Curzon'un sözlerini, muhterem Hakkârililerin mebusu oimâk üzere müftahir ve müşerref olduğum halde Curzon'a hezeyanını iadeederim. (Kahrolsun sesleri) (Hırsızlar, budalalar, sesleri)”²⁴⁹

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey: “...Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk imsakinini çizerken düşünmüş olduğu şey, Irak'tı, Suriye'yi ve saireyi kimseye peşkeş çekmek değil, oradaki dindaşlarımızın müstakil bir hükümet halinde yaşamasına matuftur. Görüyorsunuz ki, cihan huzurunda İraklılar, Musul dâvasında zannetmiyorum ki, Lord Curzon'a bir vekâlet vermiş olsunlar. Kürtlerin murahhasları da Lozan'da karşılaşmıştır. Buna; tecahülüârifane demezler, buna azîm mugalâta derler. Cihanı beşeriyet bu mugalâtayı idrak etmeyecek kadar duygusuzsa, ki, imkânı yoktur, muhaldir, bunun herkes entrika, çirkin bir entrika olduğunu görüyor. Burada Türklük ve Kürdlük hakkında söz söylemek o iki memlekete ait bir meseledir. Lord Curzon kürdlerin fuzuli avukatlığıyla onların kardeşleri olan Türkler aleyhine iradı kelâm ederken, murahhaslarımız vazifelerini anlamışlardır. Buna taarruz etmek istenildiği zaman zannediyorum ki, vazifelerini yapacaklardır çünkü buradan aldıkları sıfatı meşruiyet bunu icabettirir. Buradan kendilerine ihtara lüzum yoktur. Bir mesele olarak söz söylemeye bile değmez. Onlar Türk ve Kürd murahhası olarak, şayet siyasi entrikaların hâkim olacağını hissederlerse, onun cevabını vermek üzere buraya geleceklerdir.”²⁵⁰

Şer'îye Vekili Konya Mebusu Vehbi Efendi: “...Efendim, arada Türklük ve Kürdlükten bahsolunuyor. Bu Mecliste Türk, Kürd yoktur, bir kütle İslâmiye vardır ve bu kütle İslâmiye içinde cahil bir fert yoktur, cümlesi münevverdir ve münevver olduklarını âleme ispat etmişlerdir.”²⁵¹

Türk Heyeti'nin Musul için halkoyuna gidilmesine yönelik teklifine karşı çıkan Curzon, meselenin Cemiyet-i Akvam tarafından görüşülüp karara bağlanmasını teklif etmiş ve bu teklifi İtalya ve Fransız Delegeleri tarafından da desteklenmiştir. İsmet Paşa'nın bu teklifi reddetmesi ve Musul hakkında ısrarcı olması üzerine, Musul meselesi 23 Ocak 1923 tarihli Arazi Komisyonu oturumunda da

²⁴⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.509.

²⁵⁰ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.509.

²⁵¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.510.

halledilememiştir ve Lozan Konferansı'nın birinci döneminde çözüme kavuşturulamayan sorunlar arasında yerini almıştır.²⁵²

2.3.3. Boğazlar Sorunu

İstanbul ve Çanakkale Boğazları Dünya'nın en önemli deniz yollarındandır. Türk Boğazları, tarihin her döneminde uluslar arası ilişkilerin odak noktalarından birini oluşturmuştur. Jeopolitik ve Jeostratejik bakımdan önemini her zaman korumuş olan bu su yolları, bölgede ve Akdeniz'de siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarlar elde etmek isteyen Avrupa Devletleri'ni sıkça Türkiye'nin karşısına çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde ne Boğazlar sorunu ne de Doğu Sorunu diye anılan sorunlar vardı. Bu devrede, Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin egemenliği sonucu, Boğazlar Rejimi tek taraflı işlemlerle düzenlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli nedenlerle gücünü kaybetmeye başlayınca, başta Boğazlar olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirme düşüncesi de Avrupalı büyük devletlerce ortaya atılmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli alanları, büyük devletlerarasındaki mücadelelere konu olmuştur. Bu alanlardan biri de Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi'dir. İngiltere, Rusya'nın Boğazlardan Akdeniz'e inmesini önlemek için, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Bu tarihten sonra bu politikasını terk eden İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazları istediği devletin savaş gemilerine açmaya ve kapamaya tek başına yetkili olmasından da rahatsızlık duymaya başlamıştır. Rusya, İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye çalışırken; İngiltere de İngiliz ekonomik çıkarlarını korumak- Hindistan yolunu güvenceye almak- için, “Kapalılık İlkesi”nin Türk Boğazları'nda uygulanması için çabalamıştır. Buna karşın; çeşitli ikili anlaşmalara konu olan Boğazlar Rejimi, 1841 tarihine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yetkisinde kalmıştır.

²⁵² Sonyel, a.g.e., s.311; *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, s.244.

1841 Boğazlar sözleşmesine göre: Osmanlı İmparatorluğu barış zamanında, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmeme yükümlülüğü altına girmiştir. Avrupa Devletleri ise, kapalılık kuralına uymayı kabul etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girerse, Boğazları istediğine açıp-kapama hakkına sahip olacaktı. Böylece; Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf durumundan yararlanıp Boğazlar konusundaki emellerini gerçekleştirmek imkânını kaybediyor; İngiltere ise, bu sözleşme ile Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Akdeniz'e çıkmasını önlemiş oluyordu. 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenen bu statü, Lozan'da 1923'de imzalanan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'ye kadar devam etmiştir.

Türk Boğazları, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki tarihlerde olduğu gibi, bu savaş sırasında da milletlerarası ilişkilerde önemli bir mücadele alanını oluşturmuştur. Lozan Konferansı'nda ise, Boğazların gelecekteki rejiminin tespit edilmesi sorunu, uzun ve çok sert tartışmalara neden olmuştur.

“ Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu” ilk toplantısını Lord Curzon'un başkanlığında, 4 Aralık 1922'de²⁵³, ikinci toplantısını ise 6 Aralık 1922 tarihinde yapmıştır.²⁵⁴ Curzon, başta Sovyet Rusya olmak üzere Romanya ve Bulgaristan'ın “ Boğazlar rejimi” ile ilgili düşüncelerini öğrenmeyi ilk toplantıda başarmıştır. Lord Curzon, daha önceki toplantılarda olduğu gibi, Boğazlar hakkında da Türk Temsilci Heyeti'nin görüşlerini açıklamasını istemiş ve Müttefik meslektaşları ile görüşmelerde bulunduktan sonra Türk'lerin görüşlerini cevaplandıracağını söyleyerek her zaman izlediği taktiğe başvurmuştur.

Lord Curzon, 6 Aralık 1922'de yapılan oturumda Müttefiklerin tekliflerini özetlemiştir.²⁵⁵ İsmet Paşa ise, bütün görüşleri öğrenip Türk çıkarlarını en iyi şekilde savunmak için, ayrıntılı Türk görüşünü açıklamayı geciktirmiş ve Türk görüşünü içeren bildiriye 8 Aralık 1922'de okumuştur.²⁵⁶

Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesinde üç farklı tez birbiriyle çatışmıştır:

²⁵³ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.131-142.

²⁵⁴ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.143-156.

²⁵⁵ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.147-149.

²⁵⁶ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.165.

Müttefiklerin tezi; Boğazların ticaret ve savaş gemilerine açık bulunmasını ve bunun temini için boğazların her iki tarafının askersizleştirilmesini ve bu işi uluslar arası bir komisyonun denetlemesini öngörüyordu.

Rusya'nın tezi; Boğazlarda kesin bir Türk egemenliğini savunuyor; Boğazların savaş gemileri ve askeri uçaklara kapalı olup sadece ticari gemilere açık olmasını istiyordu.

Türk tezi ise; Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesinde belirtildiği üzere İstanbul ve Marmara'nın güvenliği teminat altında olması kaydıyla ve askerlikten tecrit ve denetimden vazgeçilmesi şartıyla Boğazlardan serbest geçişi benimsiyordu.

Rauf Bey, 16 Aralık 1922 tarihli Meclis oturumunda; Türk Milleti'nin, Misakı Milli'de belirtilen esaslar doğrultusunda, Boğazlardan ticari gemilerin geçişini kabul edip, buna karşılık İstanbul'un ve Marmara'nın güvenliğini talep ettiğini vurgulamıştır. Boğazlara hâkim ve sahip bulunan Türk Milleti'nin karşı taraftan kendisini tatmin edecek bir teminat istediğini söyleyen Rauf Bey; Müttefik Devletlerin yaptıkları teklifte; ticaret gemilerinin savaş ve barışta hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın ve savaş gemilerinin de Türkiye tarafsız olduğu zamanlarda- savaş halinde bazı şartlara bağlı olarak- Boğazlardan serbest geçişini istediklerini belirtmiştir. Rauf Bey diğer devletlerin görüşlerine de değinerek; Bulgaristan'ın, Karadeniz'in askersizleştirilmesini ve Boğazlardan geçişin bir komisyon idaresine bırakılmasını istediğini; Romanya'nın, Karadeniz'in askersizliğini talep etmekle beraber, Boğazlardan serbest geçişi ve Boğazlarda Müttefik kuvvetlerinin bulunmasını istediklerini; Moskova Antlaşması neticesinde Türkiye ile dostluk temin eden ve yine bu anlaşma gereğince Boğazların konu edileceği bir konferansa katılma hakkı kazanan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın ise, Boğazların hemen hemen Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki statüsüne geri dönmesi talebinde bulduklarını ifade etmiştir. İstanbul'un, Türk ve İslam alemi için önemine değinen Rauf Bey, Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul'un Müttefiklerce işgalini akıllara getirerek, Boğazların açılmasının aynı tehlikeye sebep olabileceğine yönelik endişeleri dile

getirmiş ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasını zaruri olduğunu dile getirmiştir.

257

4 Aralık 1922'de başlayan “ Boğazlar Rejimi İnceleme Komisyonu'nun çalışmalarına 6, 8, 14, 18, 19, 20 Aralık 1922 tarihlerinde de devam edilmiştir. Bu toplantılarda, ilgili Devletler, Boğazlar'dan gemilerin geçişi; askerden arındırılması, uluslar arası komisyonla ilgili maddeler, Boğazlar'ın güvenliğini garanti altına almaya ilişkin maddeler gibi konularda görüşlerini açıklamışlar ve tekliflerini sunmuşlardır.

Rauf Bey; 25 Aralık 1922 tarihli Meclis gizli oturumunda Boğazlar meselesi üzerinde Müttefik ve Türk Projelerini şu ifadelerle açıklamıştır:

“...Boğazlar hakkında müttefiklerin verdikleri projeyi aynen okuyacağım efendim. Tabii hulâsa olacaktır. Boğazlarda ve marmara'da serbesti müruru menedecek daimi ve askeri ve bahri tesisat olmayacaktır. İstanbul Boğazında şarkan Şile-darıca-kekbuze ve garben Akpınar-Küçükçekmece hattı hududuna kadar Çanakkale Boğazında tekfurdağı ve karaçatal burnu hattının cenup şarkisindeki hattın ve Gelibolu şibinceziresi,karabiga,Biga,eski İstanbul burnu hattı hududuna kadar askeri bir hale vazonulacaktır. Jandarmadan başka burada asker bulunmayacaktır. Marmara adaları,Limni, Bozcaada, İmroz gayri askeri hale konacaktır.İstanbulda tarzı teslihi serbest on iki bin kişilik bir kuvvette sahip olabileceğiz.Sefaini Ticariyenin harp ve sulhte mürurları serbesttir.hali sulhta Karadeniz devletlerinden en kuvvetli donanması olandan fazla olmamak şartıyla her devlet sefaini harbiye geçirebilecektir.karadeniz devletleri sefaini harbiyeyi tamamen ilga ederse devletlerin her bireri 10 bin tonilatodan fazla olmamak üzere üç gemi geçirebilmeleri hakkı olacaktır.hali harpte Türkiye muhasım olursa her türlü tedabiri tedafüüeyi itihazda serbest olacaktır.(ne ile sesleri) fakat Bitaraf sefainin mürurunu temin edecek. Türkiye bitaraf kalırsa muharip bir devlet bütün kuvvei bahriyesiyle bir taraftan diğerine geçebilecektir. Harp gemilerinin fasıla ile geçmesi esası yoktur.Beynelmilel bir komisyon boğazların seyri seferini tanzim edecektir.Biz İstanbul ve marmara'da baskınlara karşı teminat istiyoruz. Küçük harp sefinelerinin iki boğaz arasında tehlike teşkil etmeyecek veçhile tahdidini istiyoruz. Harp ve sulh zamanında ticaret sefaininin serbesti mürurunu kabul ediyoruz. Türkiye'nin dahil olacağı veya bitaraf kalacağı ahval tahtında hukuku mahsusa istiyoruz. Tuna komisyonu gibi beynelmilel bir komisyon mevaddi esasiyesini teklif ettik. Marmara'nın kıyuttan ihracını, orada donanmamızın ve istanbul'da tersanemizin mevcudiyetini istedik. İstanbulBoğazı tarafeyninde on beş kilometrelik bir mıntıkanın gayri askeri bir hale vazını kabul ettik. Çanakkale boğazında, Anadolu tarafında 20 kilometre umkunda bir arazi, Rumelinde baklaburnu hattına kadar Gelibolu şibihceziresi gayri askerihale ifrağ olunacaktır. İmroz, Bozcaada

²⁵⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.411-412.

ve limni'nin gayri askeri olmasını kabul ettik. İstanbul ve Mülhakatının şimendifer hatlarından asker nakliyatından istifade edeceğiz. Mütehasıslar Marmara'da tahtelbahirle torpil endahtına mahsus tertibatı istiyorlar. Prens adaları ki, Büyükkada, Heybeliada, Kınalıadalarına tesmiye ediyorlar. Bu kuyuttan azade olmasını kabul ediyorlar. Fakat İmralı adaları için mütehasıslara müracat edeceklerdir. Marmara için kuyud yoktur. Tahtelbahirlerimiz serbest olacaktır. Donanmamızın gayri askeri kısımda serbesti hareketi, demir atması kabul edilmiştir. Marmara'nın Anadolu sahilinde hiçbir kayıt olmamasını kabul ediyorlar. Fakat Rumeli sahilinde hiçbir top, torpil bataryasının konmamasını şart koydular. Yunan donanmasının da gayri askeri adalarda, gayri askeri Yunan adalarına demir atmasını ve efradın adalarda talim etmesini istiyorlar. Donanma, donanmamızdan Tahtelbahirlerin Washington konferansı kuyuduna tabi olduğunu söylüyorlar. Malumu âliniz Washington şark Komisyonu içtima etmişti. Burada inşaatı bahriye hususunda nisbetleri dahilinde tahdidat kabul ettiler. Buna tabi tutmak istiyorlar.”²⁵⁸ “...Gayri askerlik ve serbesti mürur esası, ihlal olursa azadan biri Cemiyeti Akvam meclisine müracaat edecektir. (Handeler)(Maşallah sesleri) Bu meclisin ekseriyeti ârâ ile vereceği karara göre tayin olunacak tedabiri ittihaz edecekler ittifakı efsar olmazsa, yani karar müttefikkan olmazsa, Heyeti Umumiyenin sülüsamı ekseriyetle vereceği kararı münferiden tatbikte muhtar olacaklardır. Biz, Boğazlarmeselesinde tahkimattan vazgeçmek, bunu yalnız sahile değil, bir miktarda dahile teşmil etmek, harp gemilerinin müruru gibi fedakarlıklar yaptıktan sonra geçit hkkında müttefiklerin projelerini de kabul ettik fakat Yunan donanmasının Boğaz karşısına gelebilmesi ve Yunan adalarında bulunması gibi teferruatı kabul edemeyiz. ...Bir güne tahdidatı askeriye olmamasını ve bizzat İstanbul'da bir kolordu bırakılmasını ve Marmara'nın Anadolu sevhilinin bilâkaydu şart takviye ve tahkim edilebilmesini marmara2da tahtelbahirlerimiz müstakil ve faal olması suretiyle esbabı kâfiyeyi müdafaa ve binaenaleyh emniyet tesis edilmesini istiyoruz. Onlar Gelibolu'da muhtelif bir kıta, yani top bulundurmamızı reddediyorlar. İstanbul'dan istasyonierlerin çıkarılmasında tereddüt ediyorlar. İmroz adası verilmedikçe Bozcaadayı kabul etmiyoruz. ... Biz Boğazlar komisyonunun vezaifini meselei esasiye yapıyoruz. Serbesti Mürur layihesindeki ahkâmın hüsnü cereyanına ittuladan başka vazai fin gayri askerliği murakabeye teşmilini reddediyoruz. Diyoruz ki, Boğaz tahkimatı bidayetinde hep beraber tahrip olunmuştur, boğazların açık olduğunu ilan edeceğiz. Gemilerin geçmesi için nizamnameleri tayin eyledik. Harp gemilerinin dahi geçmesi için, tonilato nisbetlerini muhafaza etmek üzere beynelmilel boğazlar komisyonu kabul edeceğiz. Gayri askerlik vesaire kâmilten bizim muahede ile taahhüdâtınıza tabi olmalıdır.”²⁵⁹

Boğazlar meselesi hakkında T.B.M.M. Mebusları hassas gördükleri noktada birçok açıklamalarda bulunmuşlardır.

25 Aralık 1922 tarihli oturumda söz alan Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, Boğazlar meselesinde varılan anlaşmaların Türk tarafının aleyhinde olduğunu ve

²⁵⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1148-1149.

²⁵⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1150.

Boğazların “yolgeçen hanından” daha beter bir hale dönüştürüldüğünü iddia etmiştir.²⁶⁰

3 Ocak 1923 tarihli Meclis oturumunda söz alan Trabzon Mebusu Hüsrev Bey; Boğazlar meselesinde, devletlerin ortak teminat vermesinin sorunlara sebep olabileceğini, bu sebeple Lozan’daki Türk Temsilci Heyeti’nin, Devletlerden tek tek teminat almasının gereğini savunmuştur.²⁶¹

Aynı oturumda söz alan Antalya Mebusu Rasih Efendi; Boğazların alacağı vaziyette İstanbul’un emniyetinin temin edilmesinin şart olduğunu belirttikten sonra, devletlerin ortaklaşa ya da tek tek verecekleri teminatlara güven olmayacağını ve yaşanan tecrübelerin bunun kanıtı olduğunu ifade etmiştir. Kâğıt üzerindeki teminatlar yerine maddi teminatlar sağlanması gerektiğini dile getirdikten sonra; kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen Avrupa’nın, Türkiye’nin hak ve hukukunu eşit şartlar altında kabul etmeye mecbur olduğunu, aksi halde Türk Milleti’nin bunu onlara kabul ettireceğini sözlerine eklemiştir.²⁶²

Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Bey ise, Müttefik Devletleri diğer meselelerde olduğu gibi Boğazlar Meselesinde de samimiyetsiz olmakla ve boş vaatler sunarak Türk Devleti’ni oyalamakla suçlamıştır.²⁶³

İngiltere ve Rusya, Lozan Konferansı’nda Boğazlar rejimine ilişkin önceki görüşlerinin tam tersini savunmuşlardır. İngiltere başta olmak üzere Müttefikler “açıklık ilkesi” ni; Rusya ise, çarlık döneminin Akdeniz’e çıkma politikasını terk etmiş görünerek, Boğazlar’ ın kapalı tutulmasını istemiştir.

Lozan Konferansı’nda gözlemci statüsünde bulunan Amerika Birleşik Devletleri ise, “açık kapı” ilkesi gereği Boğazların ticaret gemilerine tam açıklığını savunmuştur.²⁶⁴

²⁶⁰ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1155.

²⁶¹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.26, s.164.

²⁶² *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.26, s.167.

²⁶³ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.26, s.170.

²⁶⁴ Fahir Armaoğlu, “ Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika ”, *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri*, Ankara 1990, s.148.

“Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu” 1 Şubat 1923’de son toplantısını yapmıştır.²⁶⁵ Bu toplantıda Müttefiklerin 22 Ocak 1923 tarihinde Konferans’a sundukları” Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı”²⁶⁶ görüşülmüştür.

İsmet Paşa’nın, 8 Mart 1923’de “Konferansa Çağırın Devletler Dışişleri Bakanlarına” gönderdiği notada²⁶⁷ Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmenin aynen tutulduğuna yönelik ifadesinden anlaşılacağı üzere “ Boğazlar Rejimi”, Birinci dönem Lozan Görüşmelerinde çözüme bağlanmıştır.

2.3.4. Azınlıklar Sorunu

Türk Milleti için azınlık kavramı; Türk yurdunda yaşayan Müslüman olmayan vatandaşlar anlamına gelmektedir. Gayrimüslim diye adlandırılan bu insanlar, hiçbir zaman Türk Ulusu’ndan farklı bir muameleye, adaletsiz ve kötü bir yaşantıya maruz bırakılmamışlar; örf, adet ve ananelerini özgürce yaşayabilmişler, mal ve mülk edinebilmişler ve hatta devlet yönetiminin üst kademelerinde hizmet edebilme şansına dahi muvaffak olabilmışlerdir.

Batılı güçler, Türk topraklarında kardeşçe ve özgürce yaşayan azınlıkları, onları himaye etmek bahanesiyle, Osmanlı İmparatorluğu’nun iç karışıklıklar çıkarmak maksadıyla kullanmaya çalışmışlar; İmparatorluğun gücünü kaybetmeye başlamasıyla bu siyasetlerinde başarı sağlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihe karışması, Batılı Devletlerin azınlıklar üzerinden izlediği politikayı değiştirmemiş, başka birçok sorun gibi azınlıklar meselesi de yeni kurulan Türk Devleti’ ne İmparatorluktan miras kalmıştır. Türkiye Devleti bu husustaki görüşünü iç ve dış politikasının temelini oluşturan Misakı Milli ilkeleri vasıtasıyla tüm dünyaya açıkça beyan etmiştir.

Lozan Konferansı’nda yoğun çatışmalara sebep olan Azınlıklar meselesi, Konferans içtüzüğünün 5. maddesine göre İkinci Komisyonunda yani “ Yabancılar ve Azınlıklar Komisyonunda” görüşülecekti fakat Lord Curzon’un müdahalesiyle sorun

²⁶⁵ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.2, s.130-139.

²⁶⁶ Tasarı için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.2, s.140-148.

²⁶⁷ İsmet Paşa’nın, Konferans’a Çağırın Devletler Dışişleri Bakanları’na gönderdiği ve Müttefik projelerine karşılık olan Türk tekliflerini içeren mektup için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.4, s.25.

Birinci Komisyonda 12 Aralık 1922 tarihinde görüşülmeye başlanmış; daha sonra mesele hakkında bir alt komisyon kurulmuş ve bu alt komisyon 14 Aralık 1922'de çalışmalarına başlamıştır.²⁶⁸

İsmet Paşa, Türk tarafının Lozan Konferansında azınlıklar meselesi hakkındaki tezini şöyle ifade etmiştir: “...Ekalliyetlere karşı takip olunacak hareket tarzı, Cihan harbinden sonra, gerek cemiyeti Akvam kanalıyla, gerek muahedeler metniyle, müştereken kabul edilmiş ve artık alışılmış uluslar arası usuller ve kaideler olarak tayin olunmuştur. Bunların hepsini kabul edeceğiz. Bunun dışında herhangi bir kayıt kabul etmeyiz.”²⁶⁹

Konferans süresince azınlıklar meselesi ile alakalı sert tartışmalar yaşanmıştır. Müttefik Devletler azınlık kavramını irki, dini ve lisanı azınlıklar olarak kabul ettirmek niyeti içinde olmuşlar, Türk Heyeti ise bunu kabul etmemiş ve azınlıkların Gayrimüslim tabiriyle sınırlı kalmasında ısrarcı olmuştur. Lozan Konferansı'nda delege olarak Türk Milletini temsil etmiş olan Rıza Nur Bey hatıratında bu meseleye temas ederken; “ *Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: ırkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar...Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, ilh...yi Rum ve Ermeni'nin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi atacaklar. ... Bütün kuvvetimi bu tabirleri kaldırmaya verdim. Pek uğraştım. Pek müşkülât ile fakat kaldırdım.*”²⁷⁰ İbarelerini kullanmıştır.

Müttefikler, Ermeni Yurdu meselesini de Konferans gündemine taşımışlardır. Hâlbuki bu mesele, Türk tarafı için en hassas konulardan biriydi. Türk Temsilci Heyeti'ne verilen 14 maddelik talimatname de Ermeni Yurdu meselesinin söz konusu bile olamayacağı bu hususta gerekirse konferans görüşmelerinin bile kesilebileceği açıkça beyan ediliyordu. Türk Heyeti de bu talimata sadık kalıyor, bu mevzuda asla taviz vermiyordu.

İsmet Paşa, 13 Aralık 1922 tarihli toplantıda; Türk topraklarının bir kısmının Ermeni Yurdu olarak ayrılmasının Türkiye'yi bölmeye yönelik bir çaba olarak belirterek, Türkiye'nin anayurttan ayrılacak bir karış toprağı olmadığını beyan

²⁶⁸ *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, s.253.

²⁶⁹ *İsmet İnönü: Hatıralar*, s.84.

²⁷⁰ Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s.83.

etmiş²⁷¹; azınlıkların mallarına ve seyahat özgürlüklerine dair meseleleri halletmenin Türk kanunlarının isi olduğunu bildirmiş; azınlıklar için kontrol veya mümessil gönderilmesinin Türk iç işlerine karışılması manasına geleceğinden kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve azınlıkların himayesini, Türk Milleti'nin bütünlüğüne ve bağımsızlığına zarar vermek amacıyla kullanılmasına izin verilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir.²⁷²

Lord Curzon, azınlıkların Cemiyet-i Akvam'ın kontrol ve himayesine konulmasında ısrarcı olmuştur. Curzon, ellerinin temiz olduğu bu yüzden de cemiyeti Akvam'dan korkmadıklarını beyan etmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa; Türk Milleti'nin hiçbir ülkeyi istila ve tahrip etmediğini bu sebeple elinin bilhassa temiz olduğunu bildirmiştir. İsmet Paşa, Türk Devleti'nin Cemiyet-i Akvam'a girmeyi reddetmeyip, barıştan sonra bu cemiyete katılmak arzusunda olduğunu sözlerine eklemiştir; Azınlıklar meselesinin Cemiyet-i Akvam'a havale olmasına karşı çıkmıştır.²⁷³

Türk Heyeti, kendilerine verilen talimatlar gereği azınlıklar meselesinde mübadele hususunu esas olarak kabul etmiştir.

Müttefik Devletler, İstanbul'daki Rumların mübadeleye dâhil edilmemesini ayrıca Batı Trakya Müslümanlarının da mübadelesini istemişlerdir. Türk Heyeti ise İstanbul'da yaşayan Rum ahalinin de mübadelesini teklif etmiştir.²⁷⁴ Rauf Bey, 25 Aralık 1922 tarihli Meclis gizli oturumunda 1918 senesine kadar şehremaneti sınırları dâhilinde bulunan Rumların İstanbul'da kalacaklarını beyan etmiştir.²⁷⁵

Azınlıklar meselesi, birçok defalar T.B.M.M gündemine gelmiş mebuslar gizli ve açık oturumlarda görüşlerini dile getirmişlerdir.

Rauf Bey, 16 Aralık 1922 tarihli oturumda, Lord Curzon'un Ermeni Yurdu talep ettiğini belirtmesi üzerine Mebuslar buna büyük tepki göstermişler, "Ermeni Yurdu cehennemdedir", "Britanya'dan versinler", "Türk'ün yurdu ancak kendisine kâfidir", "Amerikada boş arazi pek çoktur. Wilson'larına müracaat etsinler"

²⁷¹ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.1, s.212.

²⁷² *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, s.253.

²⁷³ *İsmet İnönü: Hatıralar* s.85.

²⁷⁴ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.25, s.413-414

²⁷⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1148.

şeklinde yorumlar yapmışlardır.²⁷⁶ Rauf Bey ise Ermeni Yurdu meselesi hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir. “...Bizim bildiğimiz ve dost olduğumuz bir Ermenistan vardır. Akdettiğimiz muahedelerle hudutları muayyendir. O Ermenistanla dostuz. Ve Muahedelerimize sadıkız.”²⁷⁷

Rauf Bey, 25 Aralık 1922 tarihli gizli oturumda Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey’in bir sorusu üzerine; Kürt ve Türk haklarının mukadderatlarının bir olduğunu, Kürtlerin azınlık statüsüne dâhil olmadığını dile getirmiştir.²⁷⁸

Aynı oturumda azınlıklar konusuna değinen Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey; İstanbul Rumlarının ve Ermenilerinin mübadele edilmesinin ve Patrikhanelerin kapatılmasının gereğini izah etmiştir.²⁷⁹

1 Ocak 1922 tarihli gizli oturumunda, Konferans hakkında Mebuslara bilgiler veren Lozan Konferansı Delegelerinden Hasan Bey; Türk Milleti’nin azınlık kavramı için gayrimüslim tabirini kullandığını ve Türkiye’de gayrimüslimler dışında ırkı, dini ve lisanı azınlık olmadığı dile getirdikten sonra Müttefik Devletlerin tüm ısrarına rağmen Türk Heyeti’nin bu konuda diretmesi üzerine sorunun gayrimüslim azınlıklar tabiri üzerinden devam etmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Gerek Türk gerekse diğer Devlet temsilcilerinin mübadele fikrini benimsediğini, İstanbul ahalisine dâhil olan Rumlar dışındaki tüm Rumların ve Yunanistan’daki Müslümanların mübadeleye dâhil olacağını açıklayan Hasan Bey; Türk Heyeti’nin patrikhanenin Türkiye’den çıkarılmasında ısrarcı olduğunu, patriğin İstanbul’da kalmaya muvaffak olsa bile alelade bir papazdan fazla yetkiye sahip olamayacağını ifade etmiş; Müttefiklerin, Ermeni ve Rumları bedel karşılığı askerlikten muaf tutturmaya ve özellikle Amerikan tarafının tesiriyle Ermenilere Türk topraklarında bir yurt tahsis ettirmeye yönelik tekliflerinin kesinlikle reddedildiğini beyan etmiştir.²⁸⁰

3 Ocak 1923 tarihli oturumda söz alan İzmit Mebusu Sırrı Bey azınlıklar meselesi ile alakalı görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “...Akalliyet meselesinde, Lozan’da kabul edildiği gibi, hakikaten akalliyet bizim memleketimizde Hristiyanlık, Müslümanlık demektir. Hiçbir zaman ırkının gayrı olması itibariyle Ümmeti Muhammed’den her hangi bir kısmının bir hizbin

²⁷⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.413.

²⁷⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25, s.413.

²⁷⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1153.

²⁷⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1155.

²⁸⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1172-1173.

diğer bir kısma, bir kısmın diğer bir kısım hakkında zelil bir mevkide kalacağı mahiyetinde akalliyet kelimesini kullanamıyacağız. ...Burada ekseriyet Müslümanlar ne hakka mâlikse kalil olan Müslümanlar da o hakka mâlik olacaktır. Her zerresinde bir saltanatı müşterekleri ve hâkimiyeti müşterekleri vardır. Azlığın ve çokluğun nazarı kanunda bir mânası olamaz.”²⁸¹

Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, patrikhaneyi bir fesat ocağı olarak değerlendirmiş ve Türk topraklarından çıkarılmasını istemiştir.²⁸²

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey görüşlerini; “...Bizde bir darbimesel vardır. Derler ki: Kucağına oturmuş, sakalını yoluyor. ...Bu vatanda, bu yurttta bir akalliyet varsa ve bu yurttta oturmak istiyorlarsa, bu yurttta oturmayı bu vatandan olmalarıyle teyidederlerse neden bu vatanın öz evladından, neden ekseriyet addettikleri evladından fazla hak, hukuk talebediyorlar? Arkadaşlar, bir vatanda, bir yurttta, bir toprakta bir Yanko, bir serkis neden bir Ahmed'den, bir Mehmet'den ziyade hak talebetsin? Bunun avukatları neden bu davayı ateşliyorlar, körükliyorlar? Çünkü kucağımuza oturtmak, sakalımızı yoldurtmak, indelhace boynumuzu kopartmak. ... Şu halde davamızın aklın, mantığın hudutlar dâhilinde bunları reddedeceğiz. Çünkü akliselim bunu kabul etmiyor.”²⁸³ Diyerek beyan etmiştir.

Antalya Mebusu Rasih Efendi, azınlıkların Türk topraklarında huzur içinde yaşadıklarını fakat batılı devletlerin kendi menfaatleri için bu insanları Türk Milleti aleyhine isyan ettirip, imha ettirdiklerini; şimdi ise bunun suçunu Türk Milleti'ne attıklarına vurgu yapmıştır. Azınlıkların askerlikten muaf tutulması teklifine sert bir şekilde karşı çıkan Rasih Efendi; Lord Curzon'un Türk Topraklarındaki azınlıkların haklarını korumadan önce kendi memleketinin Hindistan, Mısır, Irak, Hicaz ve Kudüs ahalisine yaptığı zulme mani olması gerektiğini savunmuş, Fransız delegelerine gönderme yaparak, azınlıkların Türkiye'de değil Tunus'ta, Fas'ta ve Cezayir'de imha edildiklerini ifade etmiştir.²⁸⁴

Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Bey ise, azınlıklar ile ilgili görüşmelere Amerikan Heyeti'nin müdahale etmesine dair tepkisi “...Mister Çayld Cenapları akalliyetlerin huzur ve refahını istiyormuş, biz mütareke yaptık ve Düveli itilafiye ile imza ettiğimiz mütareke şerait ve mevaddı ihlal edildi. Wilson Prensipleri kale alınmadı. Wilson prensipleri Amerika'nın bütün dünyaya karşı taahüdatı demektir. Wilson Prensipleri ihlal edildiği zaman, Mister Çayld cenapları ve Amerika efkârı umumiyesi acaba nerede idi? Mister Çayld2ın ve Amerika'nın bu

²⁸¹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.157.

²⁸² T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.164.

²⁸³ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.166,

²⁸⁴ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.167-168.

gibi vaziyetlerde: yalnız Hıristiyanlarla alakadar gördükleri meselelerde müdahale edip de böyle kendi namus ve şerefleriyle alakadar olmayan meselelerde İslamlar aleyhine icra edildiği zaman seslerini çıkarmamalarından bize öyle geliyor ki biz hala İslamlık Hıristiyanlık, mücadelesi karşısındayız. (Ona şüphe yok sesleri) ben ona kanaat getirmemek istiyorum. Çünkü biz de buna kani olduğumuz gün: yani salıp2in İslamlığa karşı halen ehlihalip davası yapmak istediğine kani olduğumuz gün bizim de şark'ta yapacağımız pek çok şeyler var, biz de o vakit onları yaparız”²⁸⁵

Diyerek dile getirmiştir.

4 Ocak 1923 tarihli oturumda söz alan Konya Mebusu Refik Bey azınlıklar meselesi hakkında şu görüşleri bildirmiştir: “...Herhangi bir devlet vakit vakit akalliyetler meselesini mevzuubahsetmiş ise mutlaka o devirde ve onu takibedecek zamanlarda kendisinin mukaddes yurtlarımızda entrikaları vardı. ...Biz hiçbir vakit bir milleti imha, bir milletin mukaddesatına tecavüz fikrini beslememiştir. Buna dinimiz mânidir, Milliyetimiz mânidir, tarihimiz mânidir. ...İstihlâs edilen memleketimizde değişecek, mübadele edilecek edecek bir Hıristiyan, bir rum malı kalmamıştır. Ben şimdi soruyorum, Makedonya'dan, Rumeli'den getireceğimiz dindaşlarımızı nerede yerleştireceğiz, onların terk edeceği menkul ve gayrimenkul emlakine mukabil onlara ne vereceğiz? Orta yerde bir şey yoktur. Bunun ancak ciheti tatbikiyesi, İstanbul Rumlarının da mübadele esasına ithal edilmesiyle ve mübadele edilmelerinin şart ittihaz edilmeleriyle kabildir. ... Yanko ve Petro'nun artık İstanbul'da Türk'ün sinesinde yaşamak hakkı kalmamıştır. ... Patrikhaneyi İstanbul'da tutmak ve istikbalde hükümet'in, milletin meşgul olduğu bir vaziyetten istifade ederek dün olduğu gibi, öbür gün de, bugün de Hükümetin za'fından istifade ederek milletin mukaddesatına hücum etmektir. Fakat artık onlar iyice bilsinler, belki bir takım muahedeler ve mukavelerle böyle bir vaziyetle karşı muvakkat ve kısa bir zaman için Hükümet lisanından ses çıkarılmayabilir. Namuz vemukaddesatını her şeyin fevkinde olarak müdafaa etmesini öteden beri bilen ve tatbik eden milletimiz artık o haydutları, o yılanları sinesinde beslemeyecektir. (Bravo sesleri)”²⁸⁶

İsmet Paşa, Lord Curzon'un tüm tehdit ve ithamlarına rağmen, azınlıklar meselesinde Türk tezinden taviz vermemiştir.²⁸⁷

Konferansın birinci devresinde azınlık kavramının “ gayrimüslim” ibaresiyle sınırlandırılması sağlanarak, İngiltere'nin Kürt azınlık kavramı üzerinden Anadolu'da bölücülük yapması engellenmiş²⁸⁸; “Ermeni Yurdu” istekleri bertaraf edilmiş; azınlıkların bedel karşılığı askerlikten muaf tutulmasının önüne geçilmiş; Patrikhanenin bütün ayrıcalıkları kaldırılarak sadece ruhani meselelerle ilgilenmesine

²⁸⁵ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.170.

²⁸⁶ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.177-179.

²⁸⁷ İsmet İnönü: Hatıralar s.85-86.

²⁸⁸ Eyüp Kaptan, “Azınlıklar Sorunu”, Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme, der: Max Schweizer, Phoenix Yayınları, Ankara 2005, s.93.

şartıyla Türk sınırları içinde kalmasına müsaade edilmiş²⁸⁹, Türk ve Rum ahalisinin mübadelesi meselesi Türk ve Yunan taraflarınca 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan mukavelename²⁹⁰ ile halledilmiştir.²⁹¹

2.3.5. Kapitülasyonlar Sorunu

Kapitülasyonlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun en kuvvetli devirlerinde ilk önce Fransa'yla ticaret muahedeleri niteliğinde imzalanan, daha sonraki dönemlerde diğer batılı devletlerinde faydalanma şansı bulduğu anlaşmalardır²⁹².

Osmanlı Hükümdarları tarafından batılı devletlere verilmiş bir kısım imtiyazlar mahiyetinde olan bu anlaşmalar; İmparatorluk gücünü kaybettikçe, Türk topraklarını yarı sömürge haline getiren bir şekilde bürünmüşlerdir.²⁹³

Kapitülasyonlar meselesi, Lozan Konferansı'nda, İtalya Baş Delegatesi Marki Garroni'nin başkanlık ettiği İkinci Komisyon'da yani "Türkiye'de Yabancıların Tabi Olacağı Usul Komisyonu"nda 2 Aralık 1922 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır.²⁹⁴

Garroni kapitülasyonların kaldırılmasına karşı çıkmamakla beraber, kapitülasyon sisteminin bir teminatlar sistemiyle değiştirilmesini önermiştir. Garroni'nin bu önerisine Fransa delegesesi Barrere de katılmış, söz edilen bu yeni sistemin çağın gereklerine uygun ve Türkiye'deki yabancıların menfaatlerini temin edecek mahiyette olduğunu savunmuştur. Lord Curzon, Türkiye'nin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmaya hakkı olmadığını ispatlamaya çalışmış; kapitülasyon tabirinin kaldırılmasını kabul ederek, imtiyazların teminatlar yoluyla korunmasını istemiştir. Amerika gözlemcisi Child, teklif olunan yeni usulü reddederek kapitülasyonların korunmasını talep etmiş, Japonya delegesesi Hayaşi ise, Türkiye'nin

²⁸⁹ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s.155.

²⁹⁰ Adı geçen mukavelename için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.177-183.

²⁹¹ Önder Kaya, *a.g.e.*, s.155; *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.27, s.72.

²⁹² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.234.

²⁹³ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl "Lozan (1922-1923)"*, s.61.

²⁹⁴ Karacan, *a.g.e.*, s.102.

kapitülasyonlar konusunda, devletlerle bir geçiş aşaması olarak teminatlar sistemi yoluyla anlaşması gerektiğini vurgulamıştır.²⁹⁵

İmtiyazların topyekûn ve katî olarak ilga olunmasını isteyen Türk tezini²⁹⁶ reddeden devletlerin, kapitülasyonları benzer bir usulle devam ettirmeye yönelik isteklerine okuduğu ayrıntılı muhtırayla cevap veren İsmet Paşa; kamu hukuku ilkelerine ve çağın gereksinimlerine uymayan kapitülasyonların yeniden tesis edilmesinin ve kapitülasyonların şekil değiştirilerek devam ettirilmek istenmesinin kabul edilemez olduğunu vurgulamış; T.B.M.M. Hükümeti'nin, devletlerle, mütekabiliyet şartı ile ve devletler hukuku prensiplerine göre ticaret, ikamet, konsolosluk, suçluları iade sözleşmeleri imzalamaya hazır olduğunu beyan etmiştir.²⁹⁷

Rauf Bey, 16 Aralık 1922 tarihli meclis oturumunda kapitülasyonlar sorununa değinirken; Müttefik Devletlerin adli kapitülasyonlar meselelerinde, teminat ve medeni kanunda düzeltmeler teklif ettiklerini; mali ve iktisadi kapitülasyonlar meselelerinde ise, Türk Milleti'nin kapitülasyon ismine itiraz ettiği yönünde yanlış bir düşünceye sahip olduklarını dile getirmiştir. Türk Milleti'nin kayıtsız ve şartsız bir bağımsızlık temin etmeye çalıştığını ve milli bağımsızlık yolundaki en büyük engelin kapitülasyonlar olduğunu vurgulayan Rauf Bey, Türk Devleti'nin kapitülasyon ismine değil, bunun tüm hükümlerine karşı olduğunu belirtmiş; bu mevzu hakkındaki kesin yargısını “*Türkiye kapitülasyon kabul edemez*” diyerek ifade etmiştir.²⁹⁸

Türkiye'nin Lozan Delegatesi'nden Hasan Bey, 1 Ocak 1923 tarihli meclis gizli oturumunda kapitülasyonlar meselesine değinirken; Müttefik devletlerin adli kapitülasyonlar hakkında Türk Devleti'nin hâkimiyetine aleyhtar bazı tekliflerde bulduklarından söz etmiştir. Bu tekliflere göre: Bursa, İzmir ve İstanbul'da Türkiye'deki yabancıların davalarına bakmak üzere hukuki ve cezai mahkemeler kurulacak, başka bölgelerdeki yabancıları ilgilendiren davalarda bu mahkemelere

²⁹⁵ A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev: Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.329-330.

²⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.235.

²⁹⁷ Yılmaz Altuğ, *Türk İnkılâp Tarihi (1919-1938)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997, s.201-202.

²⁹⁸ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.25, s.410.

havale edilecek, adı geçen mahkemelerde Türk hâkimleriyle beraber, maaş karşılığı Türk adliyesine dâhil edilecek yabancı hâkimlerde görev alacaktır. Eski kapitülasyonların devamı niteliğinde olan bu teklifler Türk Heyeti tarafından reddedilmiştir.²⁹⁹

Müttefiklerin mali kapitülasyonlar hakkındaki tekliflerine de değinen Hasan Bey; devletlerin, yabancılara ait hususi vergilerin kaldırılmasını ve yabancılarla Türk'lerin vergi sisteminde aynı muameleye tabi tutulmasını istediklerini bildirmiştir. Medeni hiçbir ülkede yabancılara mahsus ayrı ayrı vergilerin olmadığını vurgulayan Hasan Bey, Türkiye'nin, Müttefik teklifine göre, yabancılara ait bir vergi isteyemeyeceğini, şayet isterse; devletlerin bu hususta sınırlamalar öngördüğünü dile getirmiş; kendisinin ve arkadaşlarının, bu sınırlandırmaların istiklale mani olabilecek bir özelliğe sahip olmadığına kanaat ettiklerini ifade etmiştir.³⁰⁰

Aynı oturumda söz alan Rauf Bey; İsmet Paşa'nın adli kapitülasyonlar hususunda Müttefik Devletlerin tekliflerine karşılık savunduğu fikirleri Meclise beyan etmiş ve İcra Vekilleri Heyeti'nin bu mesele hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Rauf Bey'in açıklamalarından çıkan sonuç şudur ki: İsmet Paşa Türk mahkemelerinde yabancı hâkimlerin görev almasına karşıdır. İsmet Paşa'ya göre: eğer Türk adliyesinde iyileştirmeler yapılması isteniyorsa ve bunun dışarıdan müşavirler getirilmek suretiyle halledilmesi düşünülüyorsa, bu hususta bir an önce Avrupa müdahalesi olmaksızın teşebbüste bulunulmalı, sözleşmeler temin edilip dünyaya ilan edilmelidir. Böylece, adli mevzuda barış ya da savaş hallerinde dışarıya karşı kuvvetli görünmek mümkündür. İcra Vekilleri Heyeti'ne göre: Türk adliyesini yabancı müşavir takviyesiyle kuvvetlendirmek stratejisi, Müttefik planını bozmak hususunda yeterli değildir Türk adliyesi Avrupa adliyesinden daha adil bir vaziyettir, Müttefikler Türk mahkemelerinin adaletine değil doğrudan doğruya Türkiye'nin adli istiklâline hücum etmek niyetindedirler.³⁰¹

²⁹⁹ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1174.

³⁰⁰ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1175.

³⁰¹ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1188-1189. Rauf Bey, İsmet paşaya gönderdiği 17 Aralık 1922 tarihli telgrafında; yabancılara, Türk halkıyla aynı hak ve hukuka sahip olarak, Türk kanunlarına tabi olacaklarını bildirmiştir. Aynı telgrafta, Türk kanunlarının çağın gereklerine göre iyileştirilmesine taraftar olduğu ve bu hususta gerekirse herhangi bir devlete mensup mütehassısların bilgisine danışılacağı ifade edilmiş, Türk adli teşkilatına veya hâkim heyetine hiçbir yabancı kabul

Adliye Vekili Kayseri Mebusu Rifat Bey'e göre: Müttefiklerin teklifleri eski kapitülasyonlardan daha ağırdır ve Türk istiklâline mani teşkil etmektedir. Bu sebeple kabul edilmeleri imkânsızdır. Türk kanunları iddia edildiği gibi sadece şer'i kanunlardan alınmış değildir. Türk mahkemelerinin eksiksiz olduğunu savunmak yanlıştır. Kanunların iyileştirilmesi için doğu ve batının âlimlerine danışılması mecburidir. Türk adliyesinin eksiklerini gidermek için yabancı müşavirlerin getirilmesi teklifi, Türk adaleti üzerindeki batı tehdidini yok edecekse; Türk Devleti, ülkesine, bitaraf hükümetlerden bazı hukukşinaslar getirmeye teşebbüs edebilir.³⁰²

Mersin Mebusu Selahattin Bey; Türkiye'nin, adliye ıslâhatına taraftar görünmesi durumunda, Avrupa'yla yakınlık kurabileceği kanaatindedir.³⁰³

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'e göre: adli meseleler hakkındaki Meclis müzakereleri çok ciddi tutulmalıdır. Türk Devleti'nin her şubesinde müşavir ve mütehasıslara ihtiyaç vardır. Türk Milleti kendinden üstün ve iyi niyetli insanların bilgilerinden faydalanmaya taraftardır, iyi niyetli olmayanların cezasını da kendi verecektir.³⁰⁴

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey'e göre Türkiye'nin mütehasıslara ihtiyacı vardır. Türk Milleti adli istiklâline müdahale ettirmeyecektir. Müşavirlere olan ihtiyaç barış görüşmelerinden sonra beyan edilmelidir, barıştan önce bu ihtiyacın belirtilmesi Türk adliyesinin güçsüz olduğunu kabul etmek manasına gelir ki; bu durum barışı kolaylaştırmaz tam aksine zorlaştırır.³⁰⁵

Meclisin 1 Ocak 1923 tarihli oturumunda, İsmet Paşa'nın; esasen taraftar olmamakla beraber, tarafsız devletlerden yabancı müşavirler almak yoluyla, adli mevzuda Türkiye'nin müttefik baskısından kurtulup güçlü duruma geçebileceğine yönelik teklifi görüşülüp, Mebusların fikri alındıktan sonra; oybirliğiyle alınan karara göre; İsmet Paşa'ya, “ *Teklifinizi, tehlikeyi dâfi görmemekle beraber musip gördük.*

edilmeyeceği açıkça vurgulanmıştır.(*T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1197; Şimşir, *a.g.e.*, s.252-253, Belge No:159.)

³⁰² *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1190-1191.

³⁰³ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1191.

³⁰⁴ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1192.

³⁰⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1193.

*Bu surette harekette serbest ve selâhiyettarsınız” şeklinde cevap verilmesi kararlaştırılmıştır.*³⁰⁶

Türk Milleti'nin istiklaliyle doğrudan alakalı olan kapitülasyonlar meselesi T.B.M.M.'nin muhtelif oturumlarında da gündeme gelmiş, Mebuslar Türk Milleti'nin istiklali için mücadele verdiğini ve varlığını bütün dünyaya ispat ederek esaret zincirlerini kırdığını vurgulamışlar, kapitülasyonları kesin bir biçimde reddederek, batılı devletlerin kapitülasyonlar konusunda ısrar etmesinin barışa engel olacağını ifade etmişlerdir.³⁰⁷

Türk tarafının kapitülasyonlar konusunda kesin bir tavır alması ve mütteliklerin ortak bir cephe halinde hareket edip, Türk istiklaline aykırı teklifler sunarak kapitülasyonlarda ısrarcı olması üzerine; bu sorun da Lozan Konferansı'nın birinci döneminde halledilemeyen meseleler arasında yerini almış ve Konferansın kesintiye uğramasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

2.3.6. Mali Ve İktisadi Sorunlar

“Mali ve İktisadi Sorunlar Komisyonu”, yani Üçüncü Komisyon, 27 Kasım 1922 tarihinde Fransa Delegatesi Barrere başkanlığında açılmıştır. Bu komisyonun uğraştığı en önemli konu Duyunu Umumiye adıyla da anılan Osmanlı borçları meselesidir. Komisyonun uğraştığı diğer önemli konular ise işgal masrafları ve tarafların zarar ve ziyanları meseleleridir.

Barrere Üçüncü komisyonun ilk toplantısında Türk tarafını görüşmelerin adil yürüyeceğine inandırma çalışmış; Osmanlı borçları ve bu borçların taksimi, işgal masraflarının ödenmesi, zararların onarılması gibi konuların çok önemli meseleler olduğunu ve bir an önce genel oturumlarda müzakere edilmesi gerektiğini belirtmiş; ulaştırma ve taşıma işleri, gümrük ve ticaret rejimi ve iktisadi sorunlar meselelerin ise oluşturulacak üç alt komisyonda tartışılmasını teklif etmiştir. Barrere'nin bu teklifi Lord Curzon'ca da haklı görülmüştür.³⁰⁸

³⁰⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1197.

³⁰⁷ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26, s.164-165; 168; 170-171; 179-180.

³⁰⁸ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.3, s.2,4.

İsmet Paşa ise; komisyonun inceleyeceği sorunlar kesinleşmediğinden her mevzu hakkında yeri geldikçe görüş bildireceğini izah etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait borçların, bu İmparatorluk topraklarından parçalar olarak ayrılmış devletler arasında taksim olunmasını ve Yunanlıların sebep olduğu her türlü zarar ve ziyanın onarılmasını istemiş; bu sorunları komisyonun uğraşacağı temel meseleler olarak belirtmiştir. İsmet Paşa konuşmasında, Türkiye'nin iktisadi ve mali bakımdan gelişmesinin tam bağımsızlığını temin etmesine bağlı olduğunu bu sebeple devletin ekonomik bağımsızlığını engelleyen her türlü sınırlamalardan arınması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin başka uluslarla mütakabiliyet esasına göre ekonomik ilişki kurmaya yönelik arzusunu ifade ettikten sonra; zikretmiş olduğu Türkiye'yi ilgilendiren meselelerin birincisinin hukuk ve iktisat sorunları ikincinin ise mali sorunlarla uğraşacak iki alt komisyonca halledilmesini teklif etmiştir.³⁰⁹

Alt komisyon çalışmaları başlamadan önce yapılan 28 Kasım 1922 tarihli Üçüncü Komisyon genel oturumunda, tamirat meselesi hakkındaki Türk tezini izah eden İsmet Paşa, Türkiye'den askeri işgal masrafının istenemeyeceğini ve Türkiye'nin uğradığı zararların ödenmesini isteme hakkına sahip olduğunu; sivil Türk halkının savaş boyunca uğradığı zararların ve Yunan ordusunun Türk topraklarında neden olduğu tüm zararların karşılanması gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Yunanistan Delegesi Venizelos ise, Türk tezine karşıt olarak; Yunanistan'ın Anadolu'ya müttefik devletlerin teşviki üzerine girdiğini; Anadolu ve Trakya'dan göç eden Rum'lar için yapılan masrafın askeri zararlardan kat kat fazla olduğunu ve Yunanistan maliyesinin uzun süren savaşlar sonucunda tazminat ödeyemeyecek duruma geldiğini beyan etmiştir.³¹⁰

Barrere'ye göre; Osmanlı İmparatorluğu, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi gereğince Müttefik Devletlere, durumları tehdit altına girerse gerekli gördükleri noktaları işgal imkânını vermiştir. İşgallerin öngörülenden uzun sürmüştür bu sebeple Müttefikler isteklerinde önemli bir indirime gidebilirler ve bu mesele alt komisyonda görüşülmelidir. İsmet Paşa ise, Mondros Mütarekesi sebep gösterilerek,

³⁰⁹ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.3, s.3.

³¹⁰ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.3, s.6-16; *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, s.255.

Türkiye'ye işgal masrafı ödettirmek istenmesinin yanlış olduğunu belirterek, Türk Devleti'nin Lozan Konferansı'ndaki durumunun Mondros değil Mudanya Mütarekesi'ne dayandığını vurgulamış, bu sebeple meselenin alt komisyonda görüşülmesine karşı çıkmıştır.³¹¹

Sırp-Hırvat-Sloven Delegesi Nintchich, Osmanlı borcu meselesinin üzerinde etraflıca çalışılması gereken bir konu olması sebebiyle meselenin çözümü için özel bir Maliye Komisyonu kurulmasını teklif etmiş, Lord Curzon bu teklife sıcak bakmayarak bu konuya ilişkin kesin hükümlerin Sevr Antlaşması'nda kaleme alındığını ve bu kararların meselenin aydınlatılmasında faydalı olacağını savunmuştur. İsmet Paşa ise, borcun paylaşılmasına dair ilkelerin tartışılmasını reddetmiş; sürekli ertelemelere maruz kalmış olan bu meselenin yeniden ertelenemeyeceğini belirtmiş; Türkiye'nin borcun tamamını üstlenmeye katlanamayacağını belirterek, borcun paylaşılmasına yönelik usullerin konferans süreciyle beraber belirlenmesini istemiştir. Barrere Osmanlı borcunun tüm yetki ve garantileri ile sürüp gitmesinin tartışılmasına izin verilmeyeceğini belirtmiş; İsmet Paşa, sorunun Osmanlı borçlarının Türkiye'den toprak almış devletlere nasıl bölüştürüleceği sorunu olduğunu ifade etmiş, bu borcun bölüşümü için Arnavutluk'un da görüşmelere katılması gündeme gelince, bölüşme ilkesinin devletlerce kabul edilmesinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.³¹²

Borçların taksim edilmesi hususunda anlaşılmasından sonra, bu borçların faiz ödemeleri hakkında tartışmalar olmuştur. Fransa, ödemelerin altın frank üzerinden, Türk tarafı ise kâğıt frankla ödenmesinde ısrarcı olmuştur. Ödemeler altın olarak ödenirse Türkiye tüm bütçesinin üçte birini bu işe ayırmış olacaktı. Türk tarafı ayrıca frankın 1922 tarihli borsa değeri üzerinden 10 yıl süreyle sabitlenmesini de savunuyordu. Bu istekler Müttefiklerce kabul edilmez görülmüştür. Müttefikler 289 milyon altın lira tutan savaş dönemi borçlarını da Türk Devleti'nin üzerine yıkmaya çalışmışlar, Türk tarafı ise; bu borcun İmparatorluğun 1914 sınırları dâhilindeki ülkelere pay edilmesinde diretmiştir. Müttefiklerin, Mondros Mütarekesini izleyen dönemde yaptıkları ve toplam 50 milyon altın olarak tespit ettikleri işgal masraflarını

³¹¹ Meray, a.g.e., T.1, C.3, s.17-19.

³¹² Meray, a.g.e., T.1, C.3, s.13-19; Sonyel, a.g.e., s.319.

da ödemeyi reddeden Türk Heyeti, devletlerin işgalleri sebebiyle Türkiye'ye verdikleri zararların karşılanmasını istemiştir. Türk Heyeti, çeşitli uyruk ve şirketlerin Birinci Dünya Savaşı boyunca uğradıkları zarar karşılığı hesaplan 65 milyon altın liranın sadece Türk devletine ödetilemeyeceğini belirtmesi üzerine, devletler, Türk borcunu 15 milyon altın liraya kadar indirmişler ve ödemeler için 37 sene müddet koymuşlardır. Türkiye bu ödemeleri daha sonra kesin olarak reddetmiş ve bu mesele de çözümlenememiştir. Diğer taraftan Türk Heyeti, Yunanistan'ın tadilat bedeli olarak Türkiye'ye 4 milyon altın lira; Müttefiklerin ise, 2 milyar frank ödeme yapmasını talep etmişlerdir.³¹³

Mali ve iktisadi meseleler T.B.M.M'nin muhtelif oturumlarında gündeme gelmiştir. Lozan Konferansı Türk Delegeleri'nden Hasan Bey, 1 Ocak 1923 tarihli gizli meclis oturumunda ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Mebuslar özellikle, ülkesi müttefik kuvvetler tarafından baştan sona harap edilmiş Türk Milleti'nden işgal masrafı istenmesine ve dost bildikleri Fransa'nın bilhassa mali ve iktisadi konulardaki Türkiye aleyhtarı, ısrarcı tutumlarına sert tepki vermişlerdir.

Mali ve iktisadi konular hakkında gerek genel gerekse alt komisyonda yürütülen ve çatışma halinde süregelen çalışmalardan olumlu sonuç alınmamış, taraflar savundukları ilkelerden taviz vermemişler, neticede mali ve iktisadi konular üzerinde gittikçe belirginleşen görüş ayrılıkları Lozan Konferansı görüşmelerinin kesintiye uğramasına sebebiyet vermiştir.

2.4. KONFERANS'IN BİRİNCİ DÖNEMİ'NDE T.B.M.M.' NİN TUTUMU

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde açılmış ve yapılan müzakereler neticesinde tarafların uzlaşmaya varamamasından ötürü, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramıştır³¹⁴.

Konferans'ın ilk evresi hakkındaki görüşmeler, T.B.M.M.'nin; 15 Kasım 1922³¹⁵, 29 Kasım 1922³¹⁶, 16 Aralık 1922³¹⁷, 3 Ocak 1923³¹⁸, 4 Ocak 1923³¹⁹, 25

³¹³ Şamsutdinov, *a.g.e.*, s.332-333.

³¹⁴ Ayrı bir başlık altında sunulacaktır.

Ocak 1923³²⁰, 31 Ocak 1923³²¹ tarihlerindeki açık oturumlarında ve 25 Aralık 1922³²², 1 Ocak 1923³²³, 25 Ocak 1923³²⁴, 28 Ocak 1923³²⁵, 29 Ocak 1923³²⁶, 5 Şubat 1923³²⁷, 7 Şubat 1923³²⁸ tarihlerindeki gizli oturumlarında yapılmıştır.

Bu oturumlar esnasında; İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Lozan'daki Türk Temsilci Heyeti'nin başkanı İsmet Paşa'dan Konferans'ın seyri ile ilgili gelen raporları ve diğer muhtelif bilgileri T.B.M.M.'ye sunarak mevcut vaziyetler hakkında Mebusları aydınlatmıştır.

Meclis'in 1 Ocak 1923 tarihi oturumunda, Noel tatilinden istifadeyle Ankara'ya gelen Türk Delegelerinden Hasan Bey de, Vekiller Heyeti'yle gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra, Konferans durumu hakkında Mebuslara bilgiler arz etmiştir.

Gerek iç gerekse dış basının Konferans süresince verdiği haberler de T.B.M.M. Mebusları'nın süregelen müzakereler hakkında malumat sahibi olmalarını sağlamıştır.

Konferans'ın ilk evresi boyunca Mebuslar, Türk davasının Misak-ı Milli ilkeleri ile sabit olduğunu ve bu ilkelerden asla taviz verilmeyeceğini ısrarla vurgulamışlardır.

Konferans müzakereleri başlayıp, taraflar arasındaki düşünsel farklılıkların ortaya çıkmasıyla ve Konferans'ın olumsuz bir ortama doğru sürüklenmesiyle; Meclis içindeki hava da gitgide ısınmış, küçük çaplı atışmalar yerini sert geçen tartışmalara bırakmıştır.

³¹⁵ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.24., i.138, 15 Kasım 1922, c.2, s.523.

³¹⁶ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.25., i.147, 29 Kasım 1922, c.1, s.112-120.

³¹⁷ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.25., i.157, 16 Aralık 1922, c.1, s.409-417

³¹⁸ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.26., i.167, 3 Ocak 1923, c.1-2, s.140-171

³¹⁹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.26., i.168, 4 Ocak 1923, c.1, s.176-182.

³²⁰ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.26., i.180, 25 Ocak 1923, c.1, s.505-511.

³²¹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.27., i.184, 31 Ocak 1923, c.1, s.71-73.

³²² *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.162, 25 Kasım 1922, c.3, s.1146-1163.

³²³ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.166, 1 Ocak 1923, c.1-2-3, s.1169-1197.

³²⁴ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.180, 25 Ocak 1923, c.2, s.1220-1229.

³²⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.182, 28 Ocak 1923, c.2-3, s.1236-1263.

³²⁶ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.183, 29 Ocak 1923, c.1, s.1267-1271.

³²⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.187, 5 Şubat 1923, c.2, s.1274-1276.

³²⁸ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i.188, 7 Şubat 1923, c.3, s.1284-1288.

Muhallif Mebuslar³²⁹, Hükümet'in ve Lozan'daki Türk Temsilci Heyeti'nin izlediği siyaseti eleştirmişler, bu eleştirilerinde; yetkili mercilerin Konferans süreci hakkında T.B.M.M'i gerektiği şekilde bilgilendirmediğini; Türkiye'nin Mudanya Mütarekesi öncesinde temin ettiği güçlü durumun aynı anlaşmayla kaybedildiğini; Avrupa'nın vaatlerine kanmak suretiyle adlanıldığını; Hükümet ve Türk Heyeti'nin milletin haklı davasını gereğince izah edip savunmadığını; Misak-ı Milli'den tavizler verildiğini; Müttefiklerin zaman zaman diğer devletleri de etki altına alarak Türkiye aleyhine birliktelik kurma siyasetlerine, karşı birliktelikler kurularak direniş gösterilmediğini böylece Türk devletinin haklı davasını tek başına savunmak zorunda bırakıldığını; barış konusundaki ısrarın Türkiye'yi güçsüz gösterip Müttefik baskısını arttırdığını, Türk davasının ancak savaşarak kazanılacağını bu yüzden Türk Heyeti'nin müzakereleri sonlandırıp yurda dönmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.

Muhalliflerin bu iddialarına, Hükümet ve Lozan Heyeti adına, karşılık verme işi Başvekil Rauf Bey'e kalmıştır.

Rauf Bey, konferansın ilk evresi boyunca Meclis'te yaptığı konuşmalarda; Hükümet'in ve Lozan Heyeti'nin Misak-ı Milli ile belirlenen ilkeler dâhilinde Türk davasını hiçbir taviz vermeden, gerekli teşebbüslerde bulunarak en iyi şekilde savunduğunu ve savunulacağını belirtmiş; Müttefik devletlerin Mondros Mütarekesi'ni ölçüt aldığını, Türk Devleti'nin ise; Mudanya Mütarekesi şartları uyarınca Konferans'a iştirak ettiğini dile getirerek taraflar arasındaki uyuşmazlıkların bu zihniyet farkından kaynaklandığını ifade etmiş; haklı davasını kazanmak ve barış yapma arzusunu tüm dünyaya ispat etmek maksadıyla Lozan Konferansı'na katılan Türk Devleti'nin, Mudanya Mütarekesi'nin öncesi ve sonrasındaki güçlü durumundan hiçbir şey kaybetmediğine değinmiş; daima dünya barışına yönelik iyi niyetle hareket eden Türk Milleti'nin bu tavrı dikkate alınmaz ve meşru istekleri karşılanmazsa, Türk davasının savaşarak kazanılacağını ısrarla altını çizmiş; bu suretle Meclis'e hâkim olan Milli Mücadele ruhunu ayakta tutmaya çalışmıştır.

³²⁹ Konferans'ın ilk evresinde özellikle Selahattin Bey (Mersin), Nebizade Hamdi Bey (Trabzon), Sırrı Bey (İzmit), Necati Bey (Lazistan), Süleyman Sırrı Bey (Yozgat), Ali Şükrü Bey (Trabzon) Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Hakkı Hami Bey (Sinop), Hafız Mehmet Bey (Trabzon) ve Yahya Galip Bey (Kırşehir)'in Hükümet'e ve Lozan Heyeti'ne aleyhine muhaliflikleri görülmektedir.

PDF Eraser Free

İçinde bulunulan durumun hassasiyetine binaen Mebuslar arasında yer yer anlaşmazlıklar zuhur etmiş olsa da, Konferans'ın ilk evresinde T.B.M.M.'nin takındığı genel tavır; işgalci devletlere duyulan nefretin, güvensizliğin dışa vurulması ve her türlü koşula rağmen Türk İstiklalinin sağlanacağına dair inancın vurgulanması yönünde olmuştur.

3. BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN ARA DÖNEMİ

3.1. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASINDAN ÖNCE YAŞANAN GELİŞMELER

Lozan müzakerelerinin başlamasıyla taraflar arasındaki görüş ayrılıkları iyiden iyiye meydana çıkmış ve meselelerin halledilmesi imkânsız hale gelmiştir. Tarafların birbirlerine sundukları anlaşma önerileri de sonuç vermemiş ve Lozan Konferansı dağılmıştır.

3.1.1 Konferans'ın Buhranlı Dönemi

1922 Kasımının son günlerinde faaliyete geçen Lozan Konferansı görüşmeleri çetin mücadeleler şeklinde devam etmiştir. Türk tarafı Misak-ı Milli ilkelerinden taviz vermemiş, Müttefikler ise akıl almaz isteklerinde direterek, Türk istiklâline aleyhtar hareket etmişlerdir. Taraflar arasındaki bu zihniyet farkı müzakerelerin olumlu netice almasını imkânsız hale getirmiş; sorunlar sürekli ertelenmiş ve meselelerin halli için bir çözüm yolu bulunamamıştır. Özellikle iktisadi alanlardaki anlaşmazlıklar konferansı bir bunalım sürecine taşımıştır.

Devletler Konferans sürecinde kendi menfaatlerini koruma mücadelesi verirken, ülke içi sorunlarıyla da uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Ocak ayının ilk yarısında, Müttefikler arasındaki bazı ayrılıklar da belirginleşmiştir. Taraflar 2 Ocak tarihinde tamirat mevzusunu halletmek üzere Paris'te bir konferans düzenlemişler fakat İngiltere ve Fransa bu mevzuda bir anlaşmaya varamamışlardır. Fransa, bütçesindeki on milyar franlık açığı Versay Antlaşması gereği Almanya'dan alacağı tamirat bedeliyle karşılamak istemiş, bunun temin edilmemesi ve Paris'te toplanan konferansın da başarısız olması sebebiyle

zararlarını Almanya'nın kömür rezervleriyle meşhur bölgesi Ruhr'un bir kısmını işgal ederek karşılamaya çalışmıştır.³³⁰

Bu durumdan rahatsız olan Lord Curzon, Konferans'a bir an önce son vermek istemiş ve devletin içişleriyle meşgul olmak üzere Londra'ya dönme arzusunu idarecilerine bildirmiştir. Curzon'un bu isteği İngiliz hükümetince de kabul görmüştür. Fransa ise; gerek içinde bulunduğu güç durum sebebiyle gerekse yeniden teşkilatlanan Yunan ordusunun Doğu Trakya'ya yürüyüp bir felakete yol açabileceği endişesiyle, Müttefik tekliflerinden bazı tavizler verilerek ne pahasına olursa olsun bir anlaşma imzalamak arzusu içine girmiştir. Fransa'nın bu isteği İngilizlerce reddedilmiştir. Fransızlar bunun üzerine, Müttefik tekliflerini kabul etmeyen Türkiye'ye yeniden meydana getirilecek bir tasarrufların sunulmasını istemiştir. Lord Curzon, Fransız ve İtalyanların konferansı geciktirmek niyetlerine karşı çıkarak, İngiliz Heyeti'nin Konferans'tan ayrılacağını bu süreye kadar Türk tarafına sunulacak yeni tasarrufların hazırlanmasını istemiş, bu teklifinin kabul edilmemesi halinde sorumluluğun ilgililere ait olacağını tehdidini savurarak bu önerisini kabul ettirmiştir.³³¹

Rauf Bey, 25 Ocak 1923 tarihli Meclis gizli oturumunda³³² yaptığı konuşmada³³³ ülkelerin içinde bulunduğu hali özetlemiş, bu durumlarından dolayı onların felaket içinde olduğunu anlaşılmaması ve buna göre hareket edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

³³⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1222.

³³¹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.325-326. Ruhr meselesi Fransa'nın Lozan Konferansı'ndaki tutumunu büyük ölçüde etkilemiştir. Bu mesele yüzünden sıkıntılı günler geçiren Fransa, başka sorunlarla meşgul olmaktan çekindiği için Lozan müzakerelerinde uzlaşmacı bir tavır takınmayı yeğleyerek Türkiye'nin isteklerini büyük oranda onaylamak eğilimi içine girmiştir hatta Müttefik Birliğinden ayrı bir Türk- Fransız anlaşması yapabileceğini savunmuştur. Bu sırada İtalya'da iktidarı ele geçiren Mussolini de, ülkesinin iç siyasetindeki çalkantılardan dolayı Lozan'da ılımlı bir tutum serileme niyetinde olmuştur. Fransa bu dönemde, İtalya'yı da peşinden sürükleyerek; İngiltere'yi, barış karşıtı ve Türkiye'nin tek düşmanı olarak göstermek istemiş bu yolla Avrupa'da ve İngiltere'nin sömürge topraklarında kötü bir İngiliz imajı yaratmaya çalışmış ve Türk- İngiliz çatışmasından faydalanarak Ruhr bölgesinde daha kolay faaliyet göstermeyi planlamıştır. İngiltere ise; esasen Türk tarafına taviz vermek istememekle beraber, kendisine karşı yürütülen propagandaları bertaraf etmek için Fransa ve İtalya'yı yanına çekmeye çalışmış; bunda başarılı olamayacağını anlayınca, kendisi de tavizkâr bir tutum içine girmiştir. (Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s.319-323.)

³³² T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.180, 25 Ocak 1923, c:2, s. 1220-1229.

³³³ Rauf Bey'in nutku için bkz. T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1220-1226.

Rauf Bey aynı oturumda, Konferans görüşmelerinin ne kadar çetin geçtiğini anlatmış; İngilizlerin kendileri için önem arz eden konuları hususi görüşmeler ve yazışmalar şeklinde halledip, diğer mevzularda, dost devletleri Türkler aleyhine kışkırtmaya çalıştığını belirtmiş; İngilizlerin, Fransız ve İtalyanları ilgilendiren Adli ve mali kapitülasyonlar gibi meselelerde, bu devletleri ısrarcı olmaya teşvik ettiklerini fakat kendilerini ilgilendiren meseleleri ise, tüm müttefiklerin ortak meselesi gibi gösterip, bu suretle Türk tarafına taarruz ettiklerini beyan etmiştir.

Fransızların üzerinde ısrarcı oldukları adli ve mali şekillerin, kapitülasyonların şekli değiştirilmiş halleri olarak niteleyen Rauf Bey, bu hususlarda İngilizlerin kendini öne sürmediğini, mücadelelerin Fransız ve İtalyanlarla olduğunun altını çizmiştir.

İngilizlerin Musul Meselesini Cemiyet-i Akvam'a götürmekte ısrar ettiğini, Fransız ve İtalyan temsilcilerin de bu fikre iştirak ettiklerine değinen Rauf Bey, mevcut durumdan ötürü endişe ve asabiyetle hareket edilmemesi gerektiğini; kahraman Türk Milleti'nin ve Türk ordusunun her zamankinden daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir.

İngiliz ve Fransız basınının, Türk Delegeleri'nin ve Türk Milleti'nin şahsına yönelik aşağılayıcı propagandalar yapmasına rağmen; Türk Delegeleri'nin Misak-ı Milli ilkelerini yılmadan savunduğunu ifade eden Rauf Bey, Müttefiklerin Konferans'ı uzatarak menfaat sağlama peşinde olduğuna değinmiş; Konferans'ın yakın zamanda buhranlı bir safhaya gireceğini ve bir an önce barış yapmanın daha hayırlı olacağını dile getirmiştir.

Rauf Bey'in konuşmasındaki diğer önemli bir nokta da, Meclis görüşmelerinin dışarıya sızdığına, bunun da Türk delegelerini zor durumda bıraktığına dair tespitidir. Rauf Bey bunun önüne geçilmesi için hayati meselelerin gizli celselerde tartışılmasını ve üstü kapalı ifadeler kullanılmasını istemiştir. Mebusların bu mesele hakkında müzakere yapılması isteklerinin reddedilmesi üzerine, Meclis içinde kısa süreli bir tartışma meydana gelmiş, özellikle Muhalefete mensup Mebuslar, Meclis'in susturulamayacağı yönünde fikir beyan etmişlerdir.

İsmet Paşa, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği, 25 Ocak raporunda, Musul sorunu, adli ve mali sorunlar, Batı Trakya sınırı sorunu ve tamirat sorununun halledilmeyen esaslı sorunlar olduğunu, Müttefiklerin bir iki güne kadar bu sorunlar hakkında Türkiye aleyhine bir proje sunacaklarını bildirmiş; Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'a havale edilmesinin tehlike arz ettiğini bildirip, hükümetin görüşünü istemiştir.³³⁴

26 Ocak raporunda; Fransızların ağır maddeler içeren yeni bir proje sunduklarını belirten İsmet Paşa, kendisinde Fransa'nın sulh istemediğine dair bir kanaat oluştuğunu ifade etmiştir. Konferansın müttefiklerce kesintiye sürüklendiği için Amerikalılarla bir anlaşma yolu bulmaya çalıştığını bildiren İsmet Paşa, Amerikalıların, konferans sonrasında, hükümetlerinden aldıkları talimatlar doğrultusunda hareket etmek niyetinde olduklarına değinmiştir. İsmet Paşa bu raporunda ayrıca, Konferans'ın ağır bir sürece girdiğini ve bunun sebebinin Musul meselesi olduğunu belirttikten sonra, Lozan'daki gazetecilerin kendilerine "...burada böyle talep ve iddia ediyorsunuz. Halbuki milletiniz orada sulh istiyor " tarzında sözler sarf ettiğini bildirmiş, bu asılsız haberlerin önüne geçilmesini istemiştir.³³⁵

İsmet Paşa, 27 Ocak raporunda ise; komisyonların çalışmalarının münakaşa içinde geçtiğini ve tarafların isteklerinden vazgeçmediğini; Konferansın resmi mesaisinin son bulduğunu; Musul, adli kapitülasyonlar, Trakya hududu, tazminat ve tamirat meselelerinin sonuçsuz kaldığını ve Musul'u ısrarla talep etmesi üzerine Konferans'ın özellikle mali meseleleri daha da zorlaştırarak sona erdiğini bildirmiştir. Müttefik projesinin ayın yirmi dokuzunda hususi, otuz birinde ise resmen Türk Heyeti'ne verileceğini; projenin reddedilmesi halinde Konferans'ın kesileceğini, proje üzerinde hükümetle görüşmek isterse bu halde Konferans'ın kesilmeyeceği ve bir iki ay kadar erteleneceğini ve Lord Curzon'un iki Şubat'ta Londra'ya döneceğini ifade etmiştir. Müttefiklerin; T.B.M.M.'nin barış istediğine, Lozan'daki Türk Temsilcileri'nin ise bu fikre karşı çıktığına dair bir kaniya sahip olduğunu belirten İsmet Paşa, mevcut durumun gerçekte bir kesinti olduğuna fakat kendisinin Konferans'ı kesmiş olarak değil bir ara vermiş olarak Ankara'ya

³³⁴ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.445, Belge No: 437.

³³⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.447-448, Belge No: 442.

geleceğine değindikten sonra; Musul'dan feragat ederek barış aramak niyetinde olduğunu açıklamıştır.³³⁶

Diğer Türk Delegeleri'nin mevcut duruma bakışını da izah etmek yerinde olacaktır.

Rıza Nur Bey' e göre; anlaşma önerisi, Türkiye'ye siyaseten ve iktisaden bağımsızlık ve yaşama kabiliyeti verecek tarzda değildir. Türkiye'nin Musul'un petrol rezervlerine ihtiyacı vardır ayrıca Musul'un elden çıkması ülkenin karşısına bir Kürdistan sorunu çıkaracaktır. Kesinti tehdidi bir blöftür bu yüzden savunulan fikirlerden taviz verilmemeli, geri adım atmayarak duruma göre hareket edilmelidir. İtalya ve Fransa'nın olası bir savaşa katılmama ihtimali yüksektir, İngiliz kamuoyu da savaş fikrinin karşısındadır. Musul'u vermek suretiyle bir fedakârlık yapılırsa bu diğer talepleri de etkiler ve başarı sağlanamaz. Bu sebeplerden dolayı meseleyi muallâkta bırakarak Ankara'ya dönmek yapılacak en hayırlı iştir.³³⁷

Hasan Bey'e göre; barış Musul ve tazminat meselelerine bağlıdır. Musul için fedakârlık yapmak önemli ve hassas bir meseledir ve Hasan Bey bu mevzuda kararsızdır. Lakin tazminat meselesinde karşı teklifler yapılarak, mali, iktisadi ve adli meselelerde birtakım fedakârlıklar gösterilerek sulh aranabilir.³³⁸

Bu arada Fransa Başvekili Poincare 27 Ocak 1923'de, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mesaj³³⁹ göndermiştir. Poincare bu mesajında; Lozan'daki Fransız Delegeleri'nin, kendi verdiği talimatlar doğrultusunda Türkiye'nin de razı olacağı bir barış yapmak hususunda elinden geleni yaptığını belirterek; müzakerelerin son safhaya geldiği bu dönemde, Mustafa Kemal'in T.B.M.M.'deki nüfuzunu kullanarak, Fransa'nın öne sürdüğü şartların kabul edilmesine yardımcı olmasını istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu mesaja, Lozan'daki Türk Heyeti'nin kabul edeceği ve Hükümet'e ve Meclis'e sunacağı barış şartlarının kabul edilip onaylanması için elinden geleni yapacağını bildiren bir cevap vermeyi münasip görmüştür.³⁴⁰

³³⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.448-449, Belge No: 443.

³³⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.449-450, Belge No: 443.

³³⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.450-451, Belge No: 443.

³³⁹ Poincare'in mesajı için bkz. *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1239; Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.452-453, Belge No: 446.

³⁴⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.453, Belge No: 446.

T.B.M.M.'nin 28 Ocak 1923 tarihli gizli oturumunda³⁴¹ açıklamalarda bulunan Rauf Bey; İsmet Paşa'dan gelen 25 ve 26 Ocak raporlarını³⁴² Meclis'e beyan etmiş; Hükümet'in, bu raporları inceledikten sonra, Lozan Heyeti'ne gönderilmek üzere hazırladığı talimatnamenin görüşülmesini istemiştir³⁴³. Ayrıca Poincare'in mesajını ve kendisinin buna cevap olarak, Poincare'e iletmek üzere, Ankara'daki Fransa mümessili Mougin'e gönderdiği yazıyı³⁴⁴ da Meclis'e arz etmiştir.

Hükümet talimatnamesi 28 ve 29 Ocak 1923³⁴⁵ tarihli Meclis gizli oturumlarında görüşülmüştür.

Görüşmeler esnasında; Misak-ı Milli'den feragat edilmeyeceğini beyan edilerek, Türk Milleti'nin haklı mücadelesini başarıya ulaştıracağı inancı dile getirilmiştir.

Türkiye'nin olası bir savaşta ne gibi neticelerle karşı karşıya kalacağı sorgulanmış, Türk ordu ve maliyesi'nin durumu da tetkik edilmiştir.

Kimi Mebuslar, Türk mevcudiyetinin Konferans müzakereleriyle değil yalnız savaşarak temin edilebileceğini savunmuşlar, kimileri ise; Lozan'daki Türk Heyeti'nin istenildiği ölçüde Türk davasını müdafaa edemediklerine ve gerekli teşebbüslerde bulunmadıklarına dair eleştirilerde bulunmuşlardır.³⁴⁶ Başvekil Rauf

³⁴¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.182, 28 Ocak 1923 , c:2-3, s.1236-1263.

³⁴² Rauf Bey, 28 Ocak 1923 tarihli Meclis gizli oturumunda İsmet Paşa'dan gelen bu iki raporu okuyup yorumlamasına rağmen; Paşa'nın, Musul meselesinde taviz verilebileceğine dair görüşünü bildirdiği 27 Ocak raporunu Meclis'e arz etmemiştir. Kanaatimizce Rauf Bey; tartışma ve satışlarla devam eden Meclis müzakerelerinin hararetini yükseltmemek ve muhalif Mebusların, Türk davasının gereğince savunulmadığına dair, iddialarına meşruluk kazandırmamak istemiş olabilir. Rauf Bey'in aynı oturumda sarf etmiş olduğu; "...Hükümet misakı milliden bir hatve ileriye veya geriye atmak salâhiyetini kendisinde görmemiştir ve göremez." (T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1238.) ifadesinin, mevcut duruma bakış açısını açıklar mahiyette olduğu düşüncesindeyiz.

³⁴³ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1236-1239.

³⁴⁴ Rauf Bey'in Poincare'e verdiği cevap için bkz. T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1240; Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.457-458.Belge No: 451

³⁴⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.183, 29 Ocak 1923, c:1, s.1266-1271.

³⁴⁶ Özellikle 28 Ocak tarihli Meclis görüşmelerin gizli yürütülen üçüncü oturumunda (T.B.M.M.G.C.Z.,C.3, s.1244-1263.) muhalif kanadın yoğun eleştirileri gözlenmektedir. Sırrı Bey (İzmit)'e göre; Türkiye, Mudanya Konferansı'nda aldatılmıştır ve Müttefik Devletlerin mütareke şartlarını yok sayarcasına hareket etmeleri de bunun kanıtıdır; Hükümet, Franklin Bouillon'un vaatlerine aldanıp vazifelerini ihmal etmiştir; Türk Heyeti bahsedildiği gibi başarılı değildir çünkü strateji uygulamada yetersiz kalmıştır, Müttefik Devletlerin hamlelerini önceden kestirip gerekli tedbirleri alamamış, gerekli teşebbüsleri gösterememiş, Lozan ruhuna uygun şekilde davranmamıştır. (T.B.M.M.G.C.Z.,C.3, s.1244-1247.) Necati Bey (Lazistan) 'e göre; Türk Milleti'nin haklı davası ancak savaşarak kazanılabilir, barış çabaları Türkiye'nin muzafferiyetini temin edemeyecektir. (T.B.M.M.G.C.Z.,C.3, s.1251-1252.) Yahya Bey (Kırşehir)'e göre; Türk Heyeti, savunduğu Misak-ı

Bey, Mebusların bu yöndeki eleştirilerine cevap vererek; Türk Heyeti'nin, Misak-ı Milli prensipleri çerçevesinde Türk davasını en iyi şekilde savunup, mücadelesini verdiğini izah etmiş, ülke içinde birlik sağlanmasının önemine vurgu yapmıştır.

Netice itibariyle, Lozan'daki Türk Heyeti'ne gönderilecek Hükümet talimatnamesi Mebuslar tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.³⁴⁷

Hükümet'in hazırladığı talimatnamede³⁴⁸ şu hususlar belirtilmiştir:

1. Müttetiklerce teklif olunacak proje kabul edilemez niteliktedir.
2. Konferansın barış olmaksızın dağılması halinde, Türkiye'nin, aleyhinde gelişecek olaylara ve İstanbul'un işgal edilmesine tahammül edemeyeceği Müttetik Devletlere bildirmelidir.
3. Müzakerelerin hangi sebeplerden dolayı başarıyla neticelenmediğini ve barışın niçin sağlanamadığını Avrupa ve Amerika kamuoyuna bildirmekte fayda vardır.
4. Musul petrolerine göz dikmiş İngiliz sermayedarlarının çıkarları için bütün İngiliz Milleti'nin yeni fedakârlıklara maruz bırakıldığının herkesçe bilinmesi ve Fransa Milleti'nin de; İstanbul'da Türk kanunlarına tamamen uymak şartıyla teşekkülleşen birtakım şirketlerin, Lozan'da Fransız diplomasisini kullanarak verdikleri garantilere aykırı biçimde talepler öne sürdükleri ve Türk Milleti'ni soymayı amaçlayan bu talepler yüzünden barışı tehlikeye atmaya cesaret gösterdiklerini anlaması gerekir.

Milli'yi iyi analiz edememiştir; İsmet Paşa'nın Misak-ı Milli'den fedakârlık yapması söz konusu bile olamaz; başarının sağlanması için gizlilik şarttır, Müttetiklerin Türkiye'ye ait telgrafları açmış olması bile ihtimal dâhilindedir; Müttetiklerin Türk stratejilerinden haberdar olmaması gerekir; Bu sebeple, gerek Lozan Heyeti'nin gerekse T.B.M.M. Mebusları'nın meseleye büyük bir gizlilik içinde yaklaşması lazımdır.; Ayrıca, Lozan'a giden heyetin, Meclis komisyonlarında çalışmış insanlardan değil de İstanbul'un muhtelif yerlerinden bir araya getirilmiş kişilerden kurulması yanlış bir politikadır. (*T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1254.) Ali Şükrü Bey (Trabzon)' e göre; başarının anahtarı Meclis'in haklı davası yolunda Sakarya Muharebesi öncesi gösterdiği tavrı göstermesi ve davasından asla taviz vermemesidir; dava uğruna, asker üzerine düşeni yapmıştır fakat işin siyasi kısmında gereken başarı gösterilememiştir; İsmet Paşa, vazifesini en iyi şekilde yapmaya çalışmıştır fakat heyetin diğer üyelerinin birçok yanlışları vardır; Türk Heyeti meselelere hâkim uzmanlar tarafından oluşturulmamıştır; durum vahimdir ve eğer Mudanya Mütarekesi şartları bozulmak pahasına bir savaş yapılacaksa bunun doğuracağı sonuçlar en iyi şekilde analiz edilmelidir, Ordu ve maliye buna göre hazırlanmalı gereken önlemler alınmalıdır. (*T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1254-1257.)

³⁴⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1271.

³⁴⁸ Adı geçen talimatname için bkz. *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1267; Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.455-456, Belge No: 449.

5. Yunan ordusunun Türk topraklarına verdiği zararların karşılanacağı Müttefik devletlerce kabul ve tasdik olunursa, bu devletlerin uğradığı zararında karşılanacağı belirtilmeli; Türk Devleti'nin, Anadolu'nun demiryolları hakkındaki şartlara sadık olduğunu bildirmekten başka bir şey yapamayacağı ilan edilmelidir.

6.Müttefik projesine derhal bir projeye karşılık verilmeli ve Türkiye'nin ancak bu proje dâhilinde barış yapacağı ilan olunmalıdır.

7. Müttefik birliğini kırmak için, Musul meselesinin hallinin, her türlü baskıdan uzak halde bulundurulacak olan bölge halkının özgür iradesine bırakıldığını ve petroleri işletme hususundaki görüşmelere iştirak etmeye hazır olduğunu ilan etmek ve Amerika ile ayrıca anlaşma yapmaya çalışmak yerinde olur.

8. Görüşmeler bu şartlar altında yürütülmeyip, Türk projesi kabul görmezse; Türk Heyeti'nin, görevinin sonlandığını ilan edip, Ankara'ya hareket etmesi uygun olur.

3.1.2. Tarafların Uzlaşma Çabaları: Müttefik ve Türk Projeleri

T.B.M.M. Hükümeti, Konferans'ta izlenecek yolu bu şekilde dile getirirken; Müttefik Devletler de 31 Ocak 1923 günü, hazırladıkları anlaşma projesini³⁴⁹ Türk Heyeti'ne resmen sunmuşlar ve imzalanmasını istemişlerdir. İsmet Paşa'nın bu projeye cevap vermek için 1 hafta süre istemesine rağmen, Lord Curzon, İsmet Paşa'ya dört günlük bir süre tanımış ve kesin cevabın 4 Şubat'ta verilmesini istemiştir.³⁵⁰

Müttefik projesine göre: Karadeniz ve Akdeniz arasındaki Türk, Yunan, Bulgar sınırının her iki tarafındaki bölge gayri askeri hale sokulacaktır. Trakya'daki askeri kuvvetler beş bin adetle sınırlandırılacaktır. İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye, diğer Akdeniz Adaları Yunanistan'a, Ege Denizi'ndeki 12 Ada İtalya'ya ait olacaktır. Suriye sınırı Ankara Anlaşması'nda belirtildiği gibi kalacaktır; Irak sınırı Cemiyet-i Akvam tarafından belirlenecektir. Karaağaç Yunanistan'a ait olacaktır. Türkiye kendisine kalan topraklar hakkındaki mevcut kararlara riayet edecektir. Türkiye, Boğazlar meselesinde, Müttefik önerilerini ve Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul

³⁴⁹ Müttefik Devletlerin Türkiye'ye sunduğu anlaşma projesi için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.1, K.2, s.53-104.

³⁵⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.474-475, Belge No:475.

edecektir. Daha önce belirlenen şartlar altında Türk ve Rum ahalinin mübadelesi yapılacaktır. Kapitülasyonlar esasen kaldırılmış olmakla beraber, mali ve adli işler için bir geçiş evresi uygulanacaktır. Gümrük tarifeleri üzerinde beş yıl süresince 1916 tarifesi uygulanacaktır. Yabancı hâkimler beş yıl müddetince Türk hâkimleriyle birlikte Türk adliyesinde görev alacaktır. Osmanlı İmparatorluğunun borcu, bu devletin toprakları üzerinde kurulan devletlere 1914 yılı temel alınarak paylaşılacak; Türkiye kendi payına düşen 15 milyon altını 37 sene içinde ödeyecektir. Yunanistan hiçbir tazminat isteğinde bulunmayacaktır.

Türk Delegeleri ortaklaşa kaleme alıp, 31 Ocak tarihinde İcra Vekilleri Riyasetine gönderdikleri telgrafta; barışı sağlamak için İngiltere ile Musul meselesi üzerinde bir hal yolu bulmanın şart olduğunu bildirmişlerdir. Delegation göre bunun üç yolu vardır. Kendilerinin daha uygun gördüğü birinci yol; Mesele'nin bir sene zarfında Türkiye ve İngiltere arasında halledilmesi; ikinci yol; mesele için cemiyeti akvamın hakemliğinin kabul edilmesi; üçüncü yol ise meselenin başka bir hakem vasıtasıyla çözümlenmesidir.³⁵¹

Delegelerden gelen bu telgraf, Rauf Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya da iletilmiştir.

31 Ocak tarihli Meclis oturumunda³⁵² Konferans hakkında bilgi veren Rauf Bey, yaptığı konuşmada; Hükümet'in ve Türk Temsilci Heyeti'nin Türk davasını şaşmadan ve yılmadan müdafaa ettiğini ve etmeye devam edeceğini büyük bir kararlılıkla açıklamıştır.

Türk Devleti'nin barış için tüm samimiyetiyle ve var gücüyle mücadele ettiğini belirten Rauf Bey, bu isteğin bazı çevrelerce Türk Ulusu'nun zayıflığı şeklinde yorumlanmasının insanlık namına sorumluluğu büyük bir hata olduğunu ve bu hatanın Türk Milleti haricindeki inanlara büyük zararı olacağını ifade etmiştir. Kahraman ve fedakâr Türk Milleti'nin ve onun evlatlarından meydana gelen Türk ordusunun kendisine Avrupa karşısında büyük zaferler kazandırmış his ve ruhu muhafaza ettiğini, Konferans'ta Türkiye'nin arzuladığı barış sağlanmazsa sorumluluğun Türk Milletine ait olmadığını açıkça vurgulamıştır.

³⁵¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.469-470, Belge No:470.

³⁵² Bu oturumun Konferans'la alakalı zabıtları için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.27, s.71-73.

Rauf Bey'in alkışlar arasında yaptığı etkili konuşma Mebusları tatmin etmiş olacak ki, gerek iktidara gerekse muhalefete mensup hiçbir Mebus görüş bildirmemiş; Erzurum Mebusu Nusrat Bey ve Maraş Mebusu Mehmed Hasib Bey'lerin, icraatlarından ötürü kendisine karşı beslenen güven ve minnettarlık duygularının İsmet Paşa'ya iletilmesini isteyen teklifleri, Mebuslar tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Bu arada, Müttefikler kabul görmez isteklerinden bir takım fedakârlıklar yapmışlar fakat taraflar arası bir anlaşma olmamıştır.

İsmet Paşa 3 Şubat 1923 gününe ait raporunda, Müttefik tekliflerini özetledikten sonra; Müttefiklere, üzerinde uzlaşmış ya da anlaşılmak üzere olan meseleler (Musul harici arazi sorunları, savaş esirleri, mezarlıklar, azınlıklarla ilgili sorunlar, Boğazlar, kısmen Osmanlı borçları, kısmen gümrük meseleleri) ile bir anlaşma yapıp, uzlaşma sağlanamayan meseleler (tüm iktisadi sorunlar) ile ilgili görüşmeleri sürdürmek ve Musul meselesini bir sene içinde İngiltere ile halletmek şeklinde bir teklif yapmayı düşündüklerini belirtmiş; Konferansın dağılmasının neredeyse kesinleşmiş olduğunu ifade etmiştir.³⁵³

Türk Heyeti 4 Şubat 1923'de karşı projesini Müttefiklere sunmuştur. Bu proje; Musul meselesini 1 sene içinde çözümlenmesi ve diğer sınır meseleleri ile bütün arazi meselelerinin kabul edilmesi; Boğazlarla Sözleşmesi ile Azınlıklar ve Ticaret Sözleşmeleri ve üzerinde uzlaşmaya varılan diğer meselelerle barış yapılması; henüz çözüme kavuşmamış olan mali ve iktisadi meselelerin daha sonra görüşülmesi esaslarına dayandırılmıştır.³⁵⁴

3.2. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASI

Tarafların 31 Ocak- 4 Şubat tarihleri arasında uzlaşma varabilmek için gösterdiği çabaların olumlu sonuç vermemesi üzerine Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramıştır.

³⁵³ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.493-494, Belge No:499.

³⁵⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.496, Belge No:503.

İsmet Paşa, 4 Şubat 1923 gününe ait raporunda bütün arazi meselelerinin ve İngiltere olan tüm sorunların halledilmesine rağmen, Fransa'nın ilgilendiği iktisadi meselelerden dolayı Türkiye'nin kabul edilemez zorluklara uğramasına razı olmadıklarından dolayı Konferans'ın kesildiğini; İtalyanlar ve özellikle Fransızların kapitülasyonlar ve iktisadi meselelerde ısrar ettiklerini; İngilizlerin, Konferans'ın kapitülasyonlar sebebiyle kesintiye uğradığını ilan ederek Lozan'dan ayrıldığını; Türk Heyeti'nin de iktisadi maddeler sebebiyle kesinti ilan ettiğini ve Fransızların da Lozan'dan ayrılmaya hazırlandıklarını; Amerikalılarla henüz görüşmediğini ve bütün heyetlerin durumları hakkında bilgi sahibi olmadan kesintinin esası ve ciddiyeti hakkında bir şey söyleyemeyeceğini beyan etmiş; İngilizlerle alakalı sorunlar halledildiğinden, onlarla her yerde nazik ilişkiler kurulmasını rica etmiştir.³⁵⁵

Rauf Bey, İsmet Paşa'dan gelen 3 ve 4 Şubat raporlarını, 5 Şubat 1923 tarihli Meclis gizli oturumunda Mebuslara arz ettikten sonra; Türk Heyeti'nin her türlü fedakârlığına rağmen; sermayesi yabancı olmakla beraber esasen Türk olan ve Türk kanunlarına göre teşekküllemiş özel şirketlerin meşru olmayan haklarını savunan Fransa Delegeleri'nin ve her hususta Türkiye'den ayrıcalık bekleyen İtalyanların, bilinçsiz hareketleriyle Konferansı çözümsüzlüğe ittiklerini; aslında barış yapmak için bir engel bulunmadığını fakat bir takım şirketler ve bankaların hakları ve meşru olmayan istekleri için Konferans'ın kesintiye uğradığını ifade etmiş; meselelerin silah kullanmadan çözülmesini temenni ettiğini ancak Türk Milleti'nin gerekirse haklarını elde etmek için savaşıma da hazır olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁶

3.3. KONFERANS'IN DAĞILMASINDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

3.3.1. Konferans'ın Dağılmasından Sonra Tarafların Tutumu

Konferans'ın 4 Şubat 1923 tarihinde dağılmasıyla birlikte, henüz Lozan'dan ayrılmayan Fransız, İtalyan ve Amerikan heyetleri Türk Heyeti'ne gelerek,

³⁵⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.496-497, Belge No:503.

³⁵⁶ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1275-1276.

Konferansın devam ettiğini, bir takım şartlar kabul edilirse Heyet'lerin yeniden bir araya getirilip görüşmelerin yeniden başlayabileceği bildirmişler ve bunun için arabuluculuk yapabilecekleri teklifinde bulunmuşlardır.³⁵⁷

Fransızlar, kendilerinin adli kapitülasyonların düzeltilmesini kabul ettikleri; Türkiye'nin de mali meselelerin daha sonra halledilmesine razı oldukları savıyla hareket ederek barış imzalanması için bir engel kalmadığını gerek diplomatik girişimleriyle, gerekse basını aracılığıyla dünya kamuoyuna dayatmaya çalışmışlardır.³⁵⁸

Konferans boyunca Türkiye'ye birçok zorluklar çıkaran Fransa, Konferans'ın dağılmasıyla telaşa düşmüş; Türkiye ile İngiltere'nin ayrı bir barış yapma olasılığından korktuğu için ve kesintinin kendi aleyhine sonuçlanacağından endişe ettiği için İngiltere nezdinde de bir takım girişimlerde bulunmuştur. Lord Curzon'a müracaat eden Fransız Başvekili Poincare; İsmet Paşa'nın barışa hazır olduğuna dair zannını beyan ederek Türk Heyeti'nin Lozan'dan ayrılmasını ertelemek için bir Fransız- İngiliz ortak teşebbüsü talep etmiş; Lord Curzon bu öneriye cevabında; bu teşebbüsün gerçekleşmesi için kendi arzusunun yeterli olmayıp İsmet Paşa'nın da bu hususta teklifte bulunması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵⁹

İsmet Paşa, Müttefiklerin son tekliflerini incelemiş ve arabuluculuk tekliflerini de kabul etmeyerek durumu gözden geçirmek üzere Ankara'ya dönmek zorunda olduğunu devletlere beyan etmiştir.³⁶⁰

6 Şubat 1923 tarihine ait raporunda bu hususlara değinen İsmet Paşa, konferansın dağıldığı dair resmi bir bildiri olmamasından dolayı Konferans devam ediyor görüşü altında hareket ederek, Lozan'da iki kâtip bırakmak ve Yunan arazisinden geçmemek şartıyla Türk Heyeti'nin de Ankara'ya hareket edeceğini; Tüm fedakârlıkları yapmalarına rağmen gelinen durumun bir kere de Ankara'da görüşülmesini gerektirdiğini ifade etmiştir. İsmet Paşa ayrıca, ordunun her bakımdan hazır bulundurulması; durumdan ötürü ülkenin tedirginliğe

³⁵⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.502, Belge No:504.

³⁵⁸ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1285; Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.504-505, Belge No:508.

³⁵⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.505-506, Belge No:509.

³⁶⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.502, Belge No:504.

sürüklenmesine mani olunması ve İngilizlerle çatışma durumuna girilmemesi hususlarındaki taleplerini hükümete arz etmiştir.³⁶¹

7 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda³⁶² söz Alan Rauf Bey, İsmet Paşa'dan gelen raporlar doğrultusunda Meclis'e açıklamalar yapmıştır.

Rauf Bey bu açıklamalarında; Müttefiklerin teklif ettiği anlaşmanın esas bakımından Sevr anlaşmasının hafifletilmiş hali olup asla kabul edilemez nitelikte olduğunu; Müttefiklerin görüşmeleri kesintiye uğratmadan tatil havasında uzatmak istediklerini bunun ise ülke güvenliği açısından kötü sonuçlar doğurabileceğini belirtmiş; bu durumda kesinti ilan etmenin Türk Heyeti'nin yurda dönmesini tehlikeye sokabileceğini, asıl itibarıyla Türk Heyeti'nin Lozan'daki görevinin sona erdiğini ifade etmiştir.³⁶³

Rauf Beyin açıklamaları üzerine, Meclis'e bir tedirginlik havası hâkim olmuştur.

Rasih Efendi (Antalya), Hüseyin Avni Bey ve Hakkı Hami Bey, Türk Heyeti'nin yaptığı fedakârlıkların ve tekliflerin Misak-ı Milli'ye aykırı ve kabul edilemez olduğunu belirtmişlerdir.

Ali Cenani Bey (Gaziantep), İsmail Suphi Bey (Burdur) ve Hakkı Hami Bey'in endişeleri; Misak-ı Milli'ye aykırı bu tekliflerin Müttefikler tarafından kabulü durumunda Meclisin nasıl bir siyaset izleyeceği konusundadır³⁶⁴

Hakkı Hami Bey, davaya aykırı bu teklifleri veren temsilcilerin görevine son verilmesini istemiştir³⁶⁵.

Hüseyin Avni Bey, İsmet Paşa'nın ağzından çıkan sözlerin senet sayılacağını, eğer Paşa hükümete danışmadan, şahsi iradesiyle bu fedakârlıkları yapıyorsa derhal görevine son verilmesini, şayet hükümetten aldığı direktifler doğrultusunda bir siyaset izliyorsa bunun açıkça belirtilmesini istemiştir³⁶⁶.

³⁶¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.502, Belge No:504

³⁶² *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, i:188, 7 Şubat 1923, s.1284-1288.

³⁶³ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1284-1286.

³⁶⁴ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1286-1288.

³⁶⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1287.

³⁶⁶ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1286.

Refik Bey (Konya), Türk Heyeti'nin hiçbir vaziyet almadan biran evvel yurda dönmesini teklif etmiştir³⁶⁷.

Hüseyin Rauf Bey, İsmet Paşa'nın tekliflerinin kabul edilmez olduğunu fakat durumun netlik kazanmadığını ifade ettikten sonra, heyetler arası yapılan tekliflerin imzaya dökülmeden bağlayıcılığı olmadığını belirterek "...*Bu milletin mukadderatına hâkim bu meclistir. Bunun tasdikine iktiran etmeyen hiçbir karar muteber değildir*" sözleriyle eleştirileri karşılık istemiştir. Ayrıca, Türk Heyeti'nin haysiyet ve kuvvetini tenkit etmenin ve sorumluluğu olanları dinlemeden haklarında karar vermenin yanlış olduğunu savunmuş; Heyet'e, kesinti ilan etmeden memlekete dönmeleri yönünde emir verildiğini açıklamıştır.³⁶⁸

Konferans'ın kesintiye uğraması resmi olarak ilan edilmemesine rağmen, Türk tarafı bunun bir oyalama taktiği olabileceği şüphesi ve savaş ihtimaliyle ülke güvenliğini sağlamak ve Müttefik tehditlerine boyun eğmeyeceğini ispatlamak için bir takım hamleler yapmıştır.

6 Şubat'ta İzmir Limanını 1000 tondan büyük savaş gemilerine kapatan Türk devleti, limandaki savaş gemilerinin 7 Şubata kadar limanı terk etmelerini istemiş; bu talep, Hariciye Vekâleti tarafından 6 Şubat'ta İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Henderson'a ve Fransa Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir.³⁶⁹

Türkiye'nin verdiği tebliği kabul etmeyen Fransa, gemilerin Liman'dan ayrılmayacağını hata Türk tarafından bir saldırı olursa bu gemilerin kendini savunacağını bildirmiştir.³⁷⁰

Bunun üzerine Türkiye, 7 Şubat'tan itibaren, İzmir Limanı'na torpil döşemek suretiyle, Limana set çekmiş³⁷¹, fakat ticaret gemileri için bir geçiş yolu bırakmayı da ihmal etmemiştir.³⁷²

Türkiye'nin İzmir Limanı'nı yabancı savaş gemilerine kapatması üzerine İngiltere önderliğindeki Müttefikler barış olana kadar savaş gemilerinin özgürce

³⁶⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1288.

³⁶⁸ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.3, s.1285-1288.

³⁶⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.503-504, Belge No:506.

³⁷⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.509, Belge No:515.

³⁷¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.509, Belge No:516.

³⁷² Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.509, Belge No:515.

hareket etmesinin gereğini savunarak, durumdan ileri gelen rahatsızlıklarını notaları aracılığıyla Türkiye'ye bildirmişler bununla da yetinmeyip İzmir'e savaş gemilerini göndermişlerdir.³⁷³

Türkiye'nin tehditlerine boğun eğerse İstanbul'dan çıkarılmak istenebilecekleri kanısıyla hareket eden İngilizler güç gösterisi olarak "Curacoa" adlı savaş gemisini İzmir Limanı'na yollasa da; bu gemi, Türk bataryalarının taarruzuna maruz kalmamıştır.³⁷⁴

7 Şubat'ta Lozan'dan hareket eden İsmet Paşa, 10 Şubat'ta Bükreş'e gelmiştir.³⁷⁵ İcra Vekilleri Heyetine gönderdiği, Mustafa Kemal Paşa'ya mahsus, telgrafında; İzmir'de meydana gelen olaylar yüzünden savaş ihtimalinin meydana gelebileceğine dair endişesini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmış; Paşa'nın, kendisinin yurda dönüşünde, Ankara'da hazır bulunmasını istemiştir.³⁷⁶

İsmet Paşa'ya, bu hususta rahat olmasını telkin eden Rauf Bey³⁷⁷; İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Vekili Henderson'a ulaştırdığı sözlü mesajında; Türkiye'nin İngiltere'ye karşı hasmane bir takır içinde olmadığını belirtmiş; İzmir'de vuku bulan gergin durumun Müttefik Devletlerin girişimleriyle ortadan kaldırılmasını istemiştir. Rauf Bey'in bu mesajından sonra harekete geçen Henderson, 12 Şubat' ta Londra'ya çektiği telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın İktisat Kongresi'ni açmasından ve İsmet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinden önce savaş gemilerinin İzmir Limanı'ndan çekilmesini istemiş; bu sayede mesele çözümlenme sürecine girmiştir.³⁷⁸

³⁷³ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.513, Belge No:523(Dipnot)

³⁷⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.513, Belge No: 523 (Dipnot); Sonyel, *a.g.e.*, s.333

³⁷⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.512, Belge No: 522.

³⁷⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.513, Belge No: 523. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya gönderdiği 13 Şubat 1923 tarihli telgrafında,; 15 Şubat'ta İzmir'de İktisat Kongresini açacağını ve o akşam İzmir'den hareket edeceğini ve Ankara'ya beraber gitmelerinin uygun olacağını ifade etmiştir. (Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.520, Belge No:534.) Aynı gün İsmet Paşa'ya gönderdiği bir diğer bir telgrafında; 15 Şubat günü İktisat Kongresini açmak için İzmir'de bulunması gerektiğini ve 19 Şubat akşamı Ankara'ya dönme niyetinde olduğunu belirtmiş; kendisinin 15 Şubat Akşamı İzmir'den, İsmet Paşa'nın ise; belirlediği bir tarihte İstanbul'dan hareket etmeleri suretiyle, Eskişehir'de buluşabileceklerini ve beraberce Ankara'ya gidebileceklerini beyan etmiştir.(Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.520-521, Belge No:535) İsmet Paşa'nın da bu isteği olumlu bulmasıyla, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Eskişehir'de buluşup beraber Ankara'ya dönek hususunda anlaşmışlardır.(Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.521, Belge No:536.)

³⁷⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.514, Belge No:526.

³⁷⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.516, Belge No:529 (Dipnot)

3.3.2. Türk Heyeti'nin Yurda Dönüşü Ve T.B.M.M.'deki Lozan Görüşmeleri

7 Şubat'ta Lozan'dan hareket eden Türk Heyeti, Bükreş-Köstence hattı üzerinden gerçekleştirdiği seyahat sonunda 16 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'a varmıştır.³⁷⁹

17 Şubat'ta İngiliz temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştiren İsmet Paşa'ya, İngiltere'nin anlaşma tasarısını var olan şekliyle imzaya hazır olduğu beyan edilmiştir. İktisadi meselelerde düzenlemeler yapıp, bunun Lord Curzon'ca garanti altına alınmaması durumunda, anlaşma taslağının mevcut şekliyle T.B.M.M. tarafından onay görmesinin zor olduğunu İngiliz temsilcilerine ifade eden İsmet Paşa; Lord Curzon'dan bu hususta bir garanti alamayınca, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki Fevzi Paşa'yla buluşmak üzere İstanbul'dan Eskişehir'e hareket etmiştir.³⁸⁰

!8 Şubat'ta Eskişehir'de birleşen Türk Devleti'nin bu üç önemli şahsiyeti beraberce Ankara'ya hareket etmişlerdir.³⁸¹Tren yolculuğu boyunca, İsmet Paşa Konferans'ın neticesi ve geleceği hakkında Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'ya izlenimlerini sunmuş; ileriki aşamalarda izlenecek yol tespit edilmeye çalışılmıştır.³⁸²

İsmet Paşa, Konferans T.B.M.M.'de müzakere edilmeden önce gerçekleşen bu ön görüşme aşamasını hatıralarında şu şekilde ifade etmiştir; “ *Eskişehir mülakatının özü, benim konferanstan sulh yapılmasından ümitli olarak mı ayrıldığım, bundan sonra bir sulh ihtimali vardır gibi bir kanaatte miyim, buna teşhis koymaktan ibarettir. Bu esas üzerinde bir kanaate, bir mutabakata varduktan sonra, Meclis içi ve Meclis dışı münasebetleri ona göre idare etmek için bir istikamet tayini arzusu bizim Eskişehir'de buluşmamızın hedefini teşkil etmiştir. Hakikaten Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi paşa ile Eskişehir'de buluşup görüşmemiz çok faydalı oldu. Zannediyorum ki, onlar da konferansın neticesi ve akıbeti hakkında kendilerine rahatlık verecek, huzur verecek bir kaniya vardılar. Bunlardan sonra aramızda herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın Meclise gitmeye karar verdik. Zaten Atatürk ile büyük meseleler üzerinde, kısa zamanda daima özlü münakaşalardan*

³⁷⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, s.512, Belge No:522 (Dipnot)

³⁸⁰ Sonyel, *a.g.e.*, s.334.

³⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.487.

³⁸² *İsmet İnönü: Hatıralar*, C.2, der: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s.95-96.

sonra bir mutakabata ve anlaşmaya varmak bizim için mümkün olmuştur. 1916'dan 1937'ye kadar 21 sene mütemadiyen büyük mücadeleler ve çekişmeler içinde beraber çalıştık. Fakat büyük meseleler üzerinde aramızda hiçbir zaman çok mücadele ve münakaşa etmedik. Daha evvel muharebe esnasında beraber çalıştığımız senelerde de bu böyle olmuştur. Eskişehir'de tren içinde yaptığımız görüşmede sulh olacaktır kanaatine vararak, görüş birliği halinde Ankara'ya hareket ettik. Ankara'ya geldikten sonra aramızda bir ihtilat olmaksızın Meclis müzakereleri yapıldı”³⁸³

Lozan Konferansı'ndan dönen İsmet Paşa, Konferans hakkında Hükümetle görüşmeler yaptıktan sonra³⁸⁴, T.B.M.M'nin 21 Şubat 1923 tarihli gizli oturumunda³⁸⁵ da Konferans süreci ve kesinti sebepleri hakkında Mebusları bilgilendirmeyi uygun görmüştür.

İsmet Paşa'nın beyanatından önce söz alan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey; Hükümet'in, Konferans'la alakalı bütün zabıt, protokol ve diğer kayıtları Meclise sunması gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁶

Bunun üzerine açıklama yapmak gereği duyan oturuma başkanı Ali Fuat Paşa; müttefik projesinin tercüme edilmeye başlandığını ve akşama kadar hazır olacağını ve Hükümet'in Meclisi bilgilendirmek için ne yapılması gerekiyorsa yapacağını belirtmiştir.³⁸⁷

Bu konuşmalardan sonra söz alan İsmet Paşa³⁸⁸, Konferans süreci hakkında bilgiler vermiş; Müttefiklerin, bütün meseleleri bir proje şeklinde sunup Türk Heyeti'ne verdiğini, projede anlaşmaya varılamayan meselelerin Müttefiklerin görüşlerine göre ele alındığını ve hatta hiç ele alınmamış meselelerin bile projeye eklendiğini bildirmiştir.

Projenin içerdiği maddelerin Konferans'ın kesintisine sebep olabilecek ve birçok milleti Türkiye aleyhine kışkırtabilecek türde olduğunu beyan eden İsmet Paşa, Müttefiklerin ortak bir proje hazırlamakla; kendilerini dünya barışı için ortaklaşa ve iyi niyetli hareket ettiği; Türk tarafının ise, barışa yanaşmayıp kendi isteklerinde direttiği havasını vermeye çalışıp; kesintiden dolayı meydana

³⁸³ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.97.

³⁸⁴ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.97.

³⁸⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i: 196, 21 Şubat 1923, c:2-3, s.1290-1301.

³⁸⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1290.

³⁸⁷ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1290-1291.

³⁸⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1291-1301.

çıkabilecek yeni bir savaşın tüm sorumluluğunu Türk Devleti'ne yıkmayı amaçladıklarını söylemiştir.

Türk Heyeti'nin, Müttefik projesine karşı hiçbir taahhütte bulunmadığını dile getiren İsmet Paşa, mesele hakkında son sözü Meclis'in söyleyeceğini ve Meclis'in alacağı karara göre siyaset izleneceğini vurgulamıştır.

Lozan Konferansı hakkındaki görüşmeler T.B.M.M'nin 27 Şubat 1923 tarihli gizli oturumda³⁸⁹ da devam etmiştir.

İsmet Paşa; arazi meselelerinde, mali ve iktisadi meselelerde Müttefik Devletlerle anlaşma sağlanamadığını ve Türkiye'ye sunulan barış projesinin kabul edilmez nitelikte olduğunu, projeyi reddetmenin ise Konferans'ın kesilmesine, bunun ise barışın bozulup harbin başlamasına sebep olabileceğini ifade etmiştir. Buna mahal vermeden, oluşan bu yeni safhada, yeniden sulh imkânı bulmak için, Misak-ı Milli'ye uygun ve Müttefikleri de tatmin edecek stratejiler arandığını açıklamıştır³⁹⁰.

Hükümete ve İsmet Paşa'ya göre en önemli mesele; temin edilecek vatanın sınırsal büyüklüğü değil; vatan her neresi olursa olsun, onun içinde bütün milletler gibi yaşam sürebilmektir³⁹¹.

İsmet Paşa, Konferans'ın kesintiye uğramasını takiben Hükümetin uygulayacağı stratejiyi şöyle dile getirmiştir: “ *...Bizim inkıtai, hali harbi davet etmezden evvel, dâhile ve harice karşı sulh imkânını yeniden temin etmek için, samimi ve hakiki bir surette yeniden tecrübe etmek için düşündüğümüz hattihareket şudur: Mesali arziyede müzakereye girerek bu hesaptan diğerlerine tekrar başlamaktır*”³⁹². “ *...Mesali arziyede misakı milli ile menafimizi âzami surette kabili, telif bulalım. Bir sureti hal ile müttefiklerin teklifine yaklaşalım. Buna mesaili sairede menafi hayatiyemizi temin edecek tadilat ile yeniden teklif ederek teşebbüs edeceğiz*”³⁹³.

Hükümet, toprak meselesinde birtakım fedakârlıklar yapılarak Müttefiklerle yakınlaşma sağlanabileceğinden söz etmektedir. Bu fedakârlıkların ilki Karaağaç'tan

³⁸⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i:200, 27 Şubat 1923, c:1-2, s.1304-1325.

³⁹⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1304-1305.

³⁹¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1305.

³⁹² T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1306.

³⁹³ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1305.

ve Meriç'in Batısı'ndaki araziden feragat etmek³⁹⁴, diğeri ise Musul meselesinin çözümünü ileri bir tarihe ertelemektir³⁹⁵.

İsmet Paşa'nın, Sulh Konferansı'nın yeniden açılması halinde Türk Heyeti'nin izleyeceği siyaset hakkında yaptığı açıklamalar tartışmalara sebebiyet vermiş, Hükümet ve Lozan Heyeti yoğun şekilde eleştirilmiştir.

Hüseyin Avni Bey 'e göre, Hükümet, Meclis'i küçümsercesine hareket etmektedir. İsmet Paşa'nın açıklamaları üstü kapalıdır ve bilgilendirici mahiyette değildir. Meclis, Avrupa'nın siyasi durumu ve Türkiye üzerindeki Avrupa siyaseti hakkında yeterince aydınlatılmamıştır ve bu şartlar altında milletin geleceği için söz söylemek imkânı yoktur³⁹⁶.

Hüseyin Avni Bey'in eleştirdiği bir diğer nokta da; bütün sorunlar hakkında, bilgisi olsun veya olmasın, İsmet Paşa'nın tek yetkili olarak bilgi sunmasıdır. Ona göre; Türk Temsilci Heyeti'nin tüm sıfatları yurda dönüşleriyle birlikte lağvolmuştur. İsmet Paşa askeri alanda fikirlerini beyan edebilir fakat iktisadi, mali ve idari meselelerde Meclisi ancak bu işlerden sorumlu vekiller bilgilendirebilir ve bu sayede mebuslar gereğince aydınlanıp karar verebilir³⁹⁷.

"...Gerek Heyeti Vekile ve gerek Büyük Millet Meclisi misakı milliden zerre kadar feda ederse, icabı namus ve milli için çekip gitmeli..." sözleri Hüseyin Avni Bey'in hassasiyetini gözler önüne sermektedir³⁹⁸.

Bursa Mebusu Operatör Emin Bey; Hükümet'in, projesi hakkında Mebusları ikna edecek seviyede izahat yapmasının zorunluluğunu bildirmiş³⁹⁹, Musul

³⁹⁴ İsmet Paşa bu konu hakkında ki görüşlerini "...Biliyorsunuz ki Karaağaç istasyonunun ve Meriç garbindeki arazinin bizim için ehemmiyeti, kıymeti vardır. Onları dermeyan etmişiz ve bütün dünyaya karşı neşretmişiz. Bununla beraber bu talebimiz misakı millinin ahkâmı sarıhasından değildir. Bu talebimizi menafîi milliyemiz noktai nazarından ısrarla istemekle beraber, misakı milli noktai nazarından bir mecburiyeti katiye altında bulunmuyoruz." diyerek ifade etmiştir. (T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1305.)

³⁹⁵ Hükümetin tutumu; Musul meselesinin Konferans'tan ayrı tutularak 1 sene zarfında İngiltere ile hallolunması, anlaşma sağlanamaması durumunda ise sorunun çözümü için Cemiyet-i Akvam'a başvurulması yönündedir. (T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1305.)

³⁹⁶ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1307.

³⁹⁷ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1307-1308.

³⁹⁸ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1307.

³⁹⁹ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1307.

hakkındaki görüşlerini “...Yalnız Musul ile kalmaz, Musul’u verdiğimiz gün hudut Erzurum’dur.” diyerek ifade etmiştir.⁴⁰⁰

Konya Mebusu Refik Bey de Hüseyin Avni Bey gibi, Meclisin yeteri kadar bilgilendirilmediği yönünde şikâyetlerini dile getirmiştir. İsmet Paşa’nın Hariciye Vekili sıfatıyla dünya siyaseti hakkında malumat vermesinin ve diğer Vekillerin de kendi fikirlerini beyan etmelerinin gerekliliğini bildirmiştir ki Meclis ancak bu sayede harp ya da sulh kararını verebilsin⁴⁰¹.

Lazistan Mebusu Osman Bey, İsmet Paşa’nın açıklamalarından toprak meselesinde bir az fedakârlık yapılacağına anlaşıldığını lakin bunun mana ve fikir ifade etmeyen bir taslaktan ibaret olduğunu ve bu haliyle Meclis’e sunulup müzakeresinin istendiğini belirttikten sonra; mali ve iktisadi meseleler çerçevesinde Lozan’da Türk Heyeti’ne sunulan projenin ve buna karşılık Türk Heyeti’nin sunduğu projenin Meclise sunulup, memleketin menfaatine ya da zararına olan yönleri karşılaştırılmadıkça ve Meclis bu konuda yeteri kadar bilgilendirilmedikçe müzakere yapmanın gereksiz olduğunu savunmuştur.⁴⁰²

Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey; Musul meselesi, Karaağaç meselesi ve Boğazlar meselesinde yanlış siyaset izlendiği “...Musul’un bir sene sonraya bırakılması demek arkadaşlar, Türkçe’de meşhur bir söz vardır, sona kalan dona kalır. Musul’u kaybetmek demektir. Musul’u kaybettikten sonra, senin Doğu’da bir yerin kalmamıştır. ...Efendiler Karaağaç’ı terk etmek demek Edirne’yi terk etmek demektir. ...Boğazların açık bulunması, İstanbul’un ve Marmara’nın teminatsız kalması demektir. İstanbul bizde yok demektir. ...İstanbul’un yok ise, Doğu vilayetlerin yok ise Batı vilayetlerinde tehlikededir. Neyi müzakere ediyoruz? Neyin üzerine sulh ediyoruz?”⁴⁰³ diyerek ifade ettikten sonra; Müttefik ve Türk projelerinin Meclise sunulup, madde madde tahlil edildikten sonra müzakerelere başlanmasını teklif etmiştir⁴⁰⁴.

İzmit Mebusu Sırrı Bey; Mudanya Mütarekesi’ni imza edip sorumluluğunu üzerine alanların, düşmanların vaatlerine kanarak, anlaşmanın verdiği üstünlüğü feda ettiklerini ve aynı kişilerin Lozan’da da, uğruna binlerce kan dökülen, Misakı

⁴⁰⁰ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1307.

⁴⁰¹ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1308.

⁴⁰² T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1308.

⁴⁰³ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1309.

⁴⁰⁴ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1309-1310.

Milli'den feragat ettiğini savunarak; Hükümeti ve Lozan Heyeti'ni eleştirmiş; müzakerelere geçilmeden önce Hükümet'in ve Lozan Heyeti'nin, Meclis'in güvenoyunu almasının gereğini savunmuştur⁴⁰⁵.

Mersin Mebusu Selahattin Bey'de söz alan diğer Mebuslarla aynı görüştedir; Meclis, meseleler hakkında ehil kişiler tarafından bilgilendirilmeli daha sonra ise müzakerelere geçilmelidir⁴⁰⁶.

Siirt Mebusu Necmettin Bey; Musul meselesini Cemiyet-i Akvam'a sevk etmenin, Musul'u İngiltere'ye vermek anlamına geleceğini ifade etmiştir⁴⁰⁷.

Mebusların suallerine cevap vermek ve endişelerini gidermek için söz alan Rauf Bey; konferansın çözümsüzlük sürecine girdiğini, taraflar arası uzlaşmanın yolları bulunmazsa yeniden savaş durumunun meydana gelebileceğini belirttikten sonra; Delegelerin, Hükümet tarafından ayrıntısıyla dinlendiğini ve bunun sonucunda Müttefiklerin projelerine karşı Misak-ı Milli'den ödün vermeden bazı fedakârlıklar içeren bir karşı projenin hazırlanarak Meclis'in oyuna sunulduğunu izah etmiştir. Misak-ı Milli'den vazgeçmek gibi bir şeyin kesinlikle söz konusu olmadığını savunan Rauf Bey; savaşın ortaya çıkması halinde Türk ordusunun ve maliyesinin, milletin fedakârlıklarıyla, en iyi haliyle Meclisin emrinde hazır olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁸.

Çorum Mebusu Dursun Bey'in; Lozan'da kesintiden önce Türk Heyeti'nin yaptığı teklifin hükümet direktifimi yoksa temsilcilerin kendi kararları mı olduğu ve bu teklifin Misak-ı Milli' ile çakışıp çakışmadığı yönünde ki sorularına⁴⁰⁹ cevap veren Rauf Bey; İsmet Paşa'nın müzakereler sırasında kesintinin muhakkak olduğunu anlayıp Türk Devleti'ni daha barışçı ve anlaşmacı göstermek suretiyle dünya siyasetine tesir etmek için bu stratejiyi uyguladığını ve kayıt altına alınmayan bu tekliflerin hiçbir bağlayıcılığı olmadığını söylemiştir⁴¹⁰.

⁴⁰⁵ *T.B.M.M.G.C.Z*, C.3, s.1310.

⁴⁰⁶ *T.B.M.M.G.C.Z*, C.3, s.1310-1311.

⁴⁰⁷ *T.B.M.M.G.C.Z*, C.3, s.1314.

⁴⁰⁸ *T.B.M.M.G.C.Z*, C.3, s.1311-1316.

⁴⁰⁹ *T.B.M.M.G.C.Z*, C.3, s.1314.

⁴¹⁰ *T.B.M.M.G.C.Z*, C.3, s.1312.

Rauf Bey, Hükümeti ve İsmet Paşa'yı ciddiyetsizlik ve basiretsizlikle suçlayan eleştirilere karşı tepkisini “...*Beyefendiler biz vazife ve vatan hizmetiyle iftihar ederiz, fakat bizimle eğlenilmeye tahammül edemeyiz*” diyerek dile getirmiştir⁴¹¹.

Tartışmaların gittikçe şiddetlenmesi üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa, böyle mühim bir meselenin bu ortam içinde tartışılmasının uygun olmadığını; Türk Temsilci Heyeti'nin, Müttefik projesindeki kabul edilemez hususlar hakkında talimat almak maksadıyla, kesinti sürecinden yararlanarak Ankara'ya geldiğini belirtmiş; mevcut durumun Vekiller Heyetinde incelendiğini, ancak barışa engel olan sorunların Karaağaç ve Musul gibi ülke hudutlarıyla alakalı sorunlar olması sebebiyle, görüşünü almak maksadıyla Meclis'in huzuruna gelindiğini söylemiş; duruma göre ya yeniden barış için müzakerelere başlanacağı ya da yeniden savaşa başlanacağını sözlerine eklemiştir.⁴¹²

Sırrı Bey'in Misak-ı Milli' den feragat edildiğine dair eleştirilerine “...*Sırrı Bey misakı millinin ne olduğunu anlamamıştır. ...Misakı milli şu hat bu hat diye hiç bir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Hey'eti Celilenin isabeti hazaradır. Yoksa bu haritası mevcut bir hudut yoktur.*” İfadelerini kullanarak cevap vermiştir⁴¹³.

27 Şubat 1923 tarihli Meclis gizli oturumunun ikinci celsesinde ilk sözü alan Cebelibereket Mebusu İhsan Bey olmuştur. İhsan Bey'e göre; Hükümet'in karşı projesinin manası, Karaağaç'tan ebediyen vazgeçmek ve Musul meselesinin çözümünü bu Meclis'ten sonra gelecek Meclis'e bırakmaktan ibarettir. Musul elden gitmektedir ve eğer Hükümet Musul Türkiye'de kalmak şartıyla milli menfaatlere uygun bir barış yapamıyorsa, bunu temin edebilecek insanların göreve getirilmesi şarttır. Eğer Musul'un barış yoluyla Türkiye'de kalmasının mümkün olmadığı anlaşılırsa; bu durumda, harp yolu ile Musul ele geçirilmelidir. Bu sebeple Meclis, Türkiye'nin ve Müttefik Devletlerin askeri nitelikleri ve kuvvetleri hakkında bilgilendirilmeli, savaş ya da barış hakkında son karar bu şekilde alınmalıdır⁴¹⁴.

⁴¹¹ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1316.

⁴¹² *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)*, C.2, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.27; T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.13117-13118.

⁴¹³ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1318.

⁴¹⁴ T.B.M.M.G.C.Z, C.3, s.1320.

İhsan Bey'in bu açıklamaları üzerine yeniden söz alan Mustafa Kemal Paşa; askeri meseleler açıkça konu edilirse ve düşmanlarda bunlardan haberdar olursa, bunun barışa giden yolda memleket için kötü sonuçlar doğurabileceğini belirtmiş; ortada henüz yapılmış bir şey yokken şimdiden münakaşalara girişilmesinin gereksiz ve zamansız olduğu yönündeki kanaatlerini dile getirdikten sonra; Musul meselesinin hallini bir sene zarfında ertelemenin belki de bu hususta Türkiye'yi daha kuvvetli bir duruma taşıyacağını; arzu edilenin, bu mevzunun bir sene sonra, harp ile değil sulh ile halledilmesi olduğunu beyan etmişlerdir.⁴¹⁵

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, milletin kaderine yön verecek kararların alındığı bu günlerde, konferansın her safhasının, Müttefiklerin ve Türk Heyeti'nin projelerinin, ayrıntılarıyla Mebuslara anlatılmasının şart olduğunu vurgulamıştır⁴¹⁶.

Müzakereler sonunda Reşat Bey (Saruhan) ve dokuz arkadaşının Meclis'e sunduğu teklif⁴¹⁷ oybirliğiyle kabul edilmiş ve Müttefiklerin sunduğu barış şartlarının fasıl fasıl görüşülmesine karar verilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde, T.B.M.M.'nin Birinci Dönem Dördüncü Toplantı Yılı'nı açış konuşmasında, Türk Devleti'nin sulh azmiyle ve her millet gibi yaşama arzusunu beyan etmek amacıyla Lozan Konferansı'na gittiğini ve haklı isteklerini en iyi şekilde savunduğunu ve savunacağını; Türk Devleti'nin dünya barışını temin etmek için tüm fedakârlığı gösterdiğini, barışın temin edilmesinin Müttefik Devletlerin elinde olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *"...Efendiler dâhil olduğumuz senenin bir sulh senesi olması ihtimali kadar bir harb senesi olması ihtimali de vardır. Bu ikinci ihtimale göre tedbirli bulunmak elbette daha muvafıktır. Eğer harb devam ederse bizi en büyük netayici muvaffakiyetle iysal eden mücerrep ve amelî sistem dairesinde harb mesaisine devam edeceğiz. Bu mesaide şimdiye kadar olduğu gibi mazlum milletimize en büyük mazhariyetler ihsan buyuran Cenabı Hakkın eltafi suphaniyesine ve milletimizin hiçbir müşkül karşısında inhina kabul etmiyen azim ve iradesine istinadeyliyeceğiz. Bu takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları şimdiye kadar olduğu gibi vazifei milliyesinin icabatını kahramanane ifa edecektir."*⁴¹⁸ *"...Malûmdur ki, takibettiğimiz siyaset, siyaseti sulhperveranedir. Memleketimizi hiçbir hak ve*

⁴¹⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1320-1321.

⁴¹⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1323.

⁴¹⁷ Reşat Bey ve arkadaşları, hükümetin teklifinin iyice anlaşılıp meclisçe en doğru kararın alınması için; hükümetin ve meselelerde uzman Vekillerin ve müşavirlerin görüşlerinin ayrı ayrı dinlenmesini teklif etmişlerdir.(T.B.M.M.G.C.Z., C.3, s.1325.)

⁴¹⁸ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.28, s. 3.

adalete istinadetmiyerek çiğnemek ve çiğnetmek teşebbüsü Muzaffer Ordumuzun fedakârane ve cansiperane gayretiyle lâyük olduğu akamete uğratılmış ve milletimiz, tarihin nâdir kaydettiği bir muzafferiyet iktisabederek sevgili yurdumuzu kurtarmıştır. (Şiddetli alkışlar) ...Sulhu âlemi tesis için her fırsattan istifade ariyan Hükümetimiz büyük muzafferiyetten sonra da harekâtı tevkif ederek mütarekeyi temin etmiş ve uzun taahhurlar ve müşkülâtla ancak Teşrinisaninin yirmisinde açılan Lozan Konferansına hakiki bir arzuyu itilâfla iştirak eylemiştir. Heyeti Murahhasamız bütün konferans esnasında Türkiye'nin her medeni ve kabiliyetli millet gibi yaşamaktan başka bir emeli olmadığını sabır ve sebatla izah ediyordu. Konferanstan katî netice hâsıl olmadı. ...Türk milletinin idarei, malî ve iktisadi bütün hukuku istiklâl ve hayatına malik olması, hiçbir milleti ızrar etmiyen ebedî bir hakkın müktesebidir. (Şüphesiz, sesleri) Bu kadar tabîî bir hakikati kabul etmek, sulhu âlemi tesis etmek için kâfidir. Fakat senelerden beri olduğu gibi Türk milletinin hukuku hayatiyetini her hangi bir şekil içine kapıyarak ruhan, fiilen ve hakikati ahvalde onu kabul etmemek ısrarı ne netice verirse versin, Türk Milleti o neticeyi huzura kalb ve istirahatı vicdan ile kabul etmektedir ve kabul edecektir. ...Görüyorsunuz ki, sulhu cihanı temin eylemek evvel ve âhir müttetiklerin elindedir. Ancak talik devrinin süratle hitam bularak vaziyetin inkişaf etmesi zaruridir. ”⁴¹⁹

T.B.M.M.’nin 2 Mart 1923 tarihli gizli oturumuyla⁴²⁰ birlikte, Müttetikle ait barış projesinin fasıl fasıl görüşülmesine başlanmıştır.

Rauf Bey’in; mali konular hakkında Türk Temsilciler Heyeti’nden Hasan Bey ‘in, arazi meseleleri ilgili ise Hariciye Vekili ve Baş Delege İsmet Paşa’nın sırayla açıklamalarda bulunacağını belirtmesi üzerine⁴²¹; Mersin Mebusu Selahattin Bey, en önemli mevzunun istiklali ilgilendiren idari mesele olduğunda ve müzakerelere buradan başlanmasında ısrar etmiştir.⁴²²

Hükümetin bu teklifi olumlu bulmasıyla Temsilciler Heyeti’nden Rıza Nur Bey tabiiyet meselesi, azınlıklar meselesi ve onun türevleri olan (patrikhane, askerlik, Ermeni yurdu meseleleri vb.) meseleler hakkında geniş açıklamalarda bulunmuş, Müttetiklerin ve Türkiye’nin savunduğu ilkeleri Mebusların sorularına da cevap vermek suretiyle ortaya koymuştur⁴²³.

3 Mart 1923 tarihli gizli oturumda⁴²⁴ Sıtkı Bey (Malatya) ve Ali Cenani Bey (Gaziantep) müzakerelerin usulü hakkında beyanatta bulunarak; önce fasıl fasıl

⁴¹⁹ T.B.M.M.Z.C., D.1, C.28, s. 13.

⁴²⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.2, 2 Mart 1923, c.3, s.2-28.

⁴²¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.2.

⁴²² T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.3

⁴²³ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.4-26.

⁴²⁴ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.3, 3 Mart 1923, c.1-2-3, s.30-71.

delegelerin dinlenmesini suallerin daha sonra sorularak diğer mevzulara geçilmesini teklif etmişlerdir⁴²⁵.

Hüseyin Avni Bey ise, Mondros Mütarekesi'nden hiçbir farkı olmayan Müttefik projesinin kabul edilemez olduğuna değinerek; Hükümetin Meclis'e sunduğu karşı projenin de bu haliyle istiklali temin edemeyeceğini belirtmiştir.⁴²⁶

Hüseyin Avni Bey'e göre; Müttefik projesi Avrupa Parlamentoları'nın değil Avrupa'nın ilim yuvalarının mahsulüdür. Türk topraklarını iyi araştırmış, ilim ve irfan sahibi insanların yoğun uğraşları sonucunda hazırlanmıştır. Ayrıca, bu projenin altından kalkacak altyapı ve kudrete ne Hükümet ne de Büyük Milet Meclisi sahiptir. Türk projesinin, her vekilin kendini ilgilendiren şubeye başkanlık ettiği ilim yuvalarında, alanında yıllarca uzmanlaşmış bilim adamlarınca, Hükümeti bilgilendirici ve Meclisi tatmin edici mahiyette meydana getirilmesi zaruridir.⁴²⁷

Hüseyin Avni Bey'in, Müttefik projesinin Hükümet ve danışmanlarca incelenmesinin bir sonuç vermeyeceğine dair kanaatleri, Meclis'te yeni bir tartışmanın alevlenmesine sebep olmuştur.

Hüseyin Rauf Bey, Hüseyin Avni Bey'e sert tepki vererek; hükümet projesini kabul veya reddetmenin Meclisin hakkı olduğunu fakat kimsenin müzakerelere engel olma hakkına sahip olmadığı beyan etmiştir. Hüseyin Avni Bey'in savunduğu şeklin zaten Türk Temsilci Heyeti'ne Lozan Konferansı'na ilk giderken verilen talimatların, yani konferansta savunulan Türk Tezi'nin, meydana getirilmesinde uygulandığını söylemiş, “...Yeniden ilim yuvaları teşkil, yeniden Heyeti Âliyenin tenviri tarzı çok uzundur. Böyle nazik vaziyette bu tarzda idare edilemez.” Diyerek fikrini net olarak ifade etmiştir⁴²⁸.

Mehmet Şükrü Bey, müzakerelerin bir an önce halledilmesinin gerekliliğine değindikten sonra, hükümet projesinin hala Meclis'e ulaştırılmamasını eleştirmiş; bu proje anlaşılmadan karar vermenin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Karaağaç ve Musul'u terk ederek istiklale kavuşulamayacağını savunan Mebus; harp tehlikesin

⁴²⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.30-31.

⁴²⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.31-32.

⁴²⁷ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.32-33.

⁴²⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.34.

Meclis üzerinde bir baskı aracı gibi kullanıldığını sözlerine ekledikten sonra, Rauf Bey'i savaştan korkmakla itham etmiştir.⁴²⁹

Rauf Bey, bu suçlamaya “...Kim korkuyor harpten? ...Emrediniz, yalnız En kuvvetli orduya maliksiz emrediniz⁴³⁰.” Diyerek cevap vermiştir.

Mehmet Şükrü Bey'in Müttefik projesinin kabul edilemez olduğuna dair ifadeleri şunlardır: “ Ne için harp ettiniz, ne için 300 bin kişilik kan döktünüz? Bütün memleketi harap ettiniz. Bu kayıtları kabul edecek olduktan sonra böyle bir sulhün ne manası vardır? Ne manası vardır sulhün? Onlar mezarlarından kalkacak ve bizim boynumuza sarılacaklar ve diyecekler ki: Efendiler, Bütün memleketi harap ettiniz, bizi öldürdünüz eski kuyut ve şurutu kabul ettiniz diyecektir.”⁴³¹

Durak Bey (Erzurum), gerek Müttefiklerin gerekse Hükümetin kanaatlerinin en iyi şekilde anlaşılabilmesi ve daha sonra müzakerelerin netice alacak şekilde devam edebilmesi için, Türk Hükümeti ve Müttefiklerce hazırlanmış bütün projelerin meclise sunulmasını istemiş; Hükümetin siyaseti gereği de olsa mebuslardan bir şey gizlemesine gerek olmadığını, Meclisin karar almak değil Hükümete yardım etmek maksadıyla hazır bulunduğunu beyan etmiştir.⁴³²

Ali Şükrü Bey (Trabzon), müzakeratın usulünün yanlış yapıldığını, daha önce izahı yapılan konuların tekrar edilip durduğunu ve bunun bir fayda vermediğini belirtmiştir. Hükümeti, kabine usulü siyaset yapmakla, Meclisten gizli hareket etmekle, hazırladığı projeyi Meclise sunup onun üzerinde tartışmalar yaptırmamakla suçlamış ve bu siyaset neticesi doğabilecek mesuliyetin Hükümete ait olacağını savunmuştur⁴³³.

Ali Şükrü Bey'in bu demeçlerine cevap veren Rauf Bey; Hükümetin gizli bir siyaset izlemediğini ve Meclisin bilgisi haricinde hiçbir şey taahhüt etmediğini savunmuş; Hükümetin Meclisten, karar değil kendi kararlarını uygulamak için, müsaade istediğini belirtmiştir. Kendi tecrübelerine de dayanarak müzakerelerin zorluğuna değinen Rauf Bey; sulh masasında her zaman istenen sonucun

⁴²⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.35

⁴³⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.35.

⁴³¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.36.

⁴³² T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.36.

⁴³³ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.36-37.

alınamayabileceğini, siyaset üretmenin ve siyaseti icraata dökmenin farklı şeyler olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁴

Ali Rıza Bey (Kars)'in hükümetin neden aceleci davrandığına dair sorusuna⁴³⁵ “...Civıtırınız. ... İstanbul'da tutulamaz hale gelir. İstanbul'da öyle hadiseler olur ki Orduyu yürütmek mecburiyetinde kalırsanız sulh tezahhur eder⁴³⁶” cevabını veren Rauf Bey, aynı mebusun, Türk Temsilci Heyeti'nin tüm üstün vaziyetine rağmen Konferans sırasında neden “yelken bırakırcasına” tavizler verdiğini sorması üzerine⁴³⁷; bunun dünyanın Türkiye hakkındaki görüşlerini etkilemek maksatlı bir siyaset olduğunu ve hiçbir bağlayıcılığı olmadığını belirtmiştir⁴³⁸.

Daha sonra oybirliğiyle alınan karara göre; Lozan Konferansı'nda görevli Türk Delegeleri'nin, Müttefik projesinin esasları ve projenin hangi maddelerinin ret veya kabul edileceği hakkında Meclisi bilgilendirmesi ve müzakerelerin bu şekilde devam etmesi kararlaştırılmıştır.⁴³⁹

Alınan bu karar üzerine, 3 Mart tarihli gizli oturumda, önce Hasan Bey⁴⁴⁰ daha sonra ise İsmet Paşa⁴⁴¹; 4 Mart tarihli gizli oturumda⁴⁴² ise İsmet Paşa⁴⁴³, Müttefik ve Türk projeleri hakkında, Mebusların sorularına da cevap vermek suretiyle beyanat vermişlerdir.

4 Mart'taki oturumda İzmit Mebusu Sırrı Bey, İsmet Paşa'ya yönelttiği sorularda; Türk Heyeti'nin, karşı projesini verirken Hükümetten onay alıp almadığını ve Müşavirlere danışıp danışılmadığını sormuştur.⁴⁴⁴

İsmet Paşa bu sorulara cevabında kendisinin Baş delege olduğunu ve yetkisi dâhilinde hareket ettiğini söylemiş; her konuda müşavirlere danıştığını ve onların kanaatleri dışında hareket etmediğini ifade etmiştir.⁴⁴⁵

⁴³⁴ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.37

⁴³⁵ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.37

⁴³⁶ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.37.

⁴³⁷ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.37

⁴³⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.38

⁴³⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.40.

⁴⁴⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.41-65.

⁴⁴¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.65-71.

⁴⁴² T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.4, 4 Mart 1923, c.1-2, s.74-104.

⁴⁴³ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.74-81.

⁴⁴⁴ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.75-76

İsmet Paşa'dan sonra kürsüye Rauf Bey gelmiştir. Bu arada Saruhan mebusu Reşad Bey 27 Şubat'ta kendisi ve arkadaşlarının verdiği ve Meclis'çe kabul edilen önergeye göre Müşavirlerinde dinlenmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁴⁶

Reşad Bey'in bu isteği üzerine Rauf Bey, delege heyeti ve Müşavirler arasında bir anlaşmazlık olmadığını bu sebepten dolayı Müşavirlerin dinlenmesine gerek olmadığını iddia etse de⁴⁴⁷ özellikle Muhalif kanadın bu konuda diretmesi üzerine Müşavirlerin dinlenmesi kabul edilmiştir.

Bu mesele halledildikten sonra konuşmasına devam eden Rauf Bey, Müttefiklerin verdiği anlaşma projesinin genel itibariyle kabul edilemez nitelikte olduğunu ve hiçbir Türk ve Müslüman'ın bağımsız bir memleket isterken bu şartları kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁴⁸

Rauf Bey'e ve onun başkanlık ettiği Hükümet'e göre bu aşamadan sonra izlenebilecek iki siyaset vardır.

Birinci siyasete göre; Türk Milleti haklarını savaşarak kazanmalıdır fakat Türk Heyeti'nin sunduğu karşı proje barış için yeni bir umut olduğuna dair izlenim uyandırmıştır. Türk Devleti, Musul meselesinin çözümünün ileriki bir tarihe ertelenmesi, Karaağaç'tan vazgeçilmesi ve Adli meselelerin bağımsızlığa mani olmayacak şekilde halledilmesi şartıyla yeniden müzakere açarsa; büyük ihtimalle savaşmadan bir barış yapmak mümkün olacaktır. İkinci siyasetse göre ise; Müttefik projesinin kabul edilmeyip harp durumuna geçilmesidir. Hükümet bu aşamada birinci siyasetin uygulanarak yeniden barış yollarının aranmasını, bu yolla başarı sağlanmazsa meclis'ten çıkacak onaya göre savaş ilan edilmesini uygun görmüştür.⁴⁴⁹

Hükümet'in barış yanlısı siyaset izlemek istemesindeki geçerli sebepleri şunlardı⁴⁵⁰:

⁴⁴⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.75-76.

⁴⁴⁶ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.82.

⁴⁴⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.82..

⁴⁴⁸ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.82-89.

⁴⁴⁹ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.87-89.

⁴⁵⁰ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.88-89.

1- Mudanya Mütarekesi gereğince Türk devleti İstanbul ve civarındaki işgal kuvvetlerinin mevcudiyetini kabul etmişti ve ülke güvenliğinin tam olarak sağlanamadığı bu durumda savaş yapmak olumsuz neticeler ortaya çıkarabilirdi.

2-Lozan Konferansı'nın neticesine kadar geçerli olan Mudanya Mütarekesi'ni yok sayarak savaş ilan etmek, savaşın Tüm sorumluluğunu Türk Devleti'ne yıkabilirdi. Hâlbuki ne Müttefikler ne de Türk tarafı savaş sorumluluğunu üzerine almamak için Konferans'ın kesintiye uğradığını beyan etmemiştir.

Bütün bu gerekçeleri açıklayan Rauf bey'in Meclis'ten istediği, Hükümet'in görüşünün onaylanıp onaylanmadığına dair fikirlerin beyan edilip bu hususta oylama yapılmasıydı.⁴⁵¹

4 Mart tarihli gizli oturumun birinci celsesi gayet uzun sürdüğünden, Mebusların Hükümet'in siyaseti hakkında görüş bildirmelerine aynı oturumun ikinci celsesinde başlanması karar verilmiştir.

İkinci oturumun başlamasıyla birlikte 27 Şubatta alınan ve bir önceki celsede tekrar onaylanan karar neticesinde Müşavirlerden Adana Mebusu Zekai Bey ve Diyarbakir Mebusu Zülfi Bey beyanatlarını sunmuşlardır.

Zekai bey kendisini ilgilendiren mevzuların Rıza Nur Bey tarafından izah edildiği gerekçesiyle kısa bir konuşma yapmakla yetinmiştir.⁴⁵²

Bitlis Mebusu Yusuf kemal Bey, Musul meselesi hakkında Türk Heyeti'nin yaptığı son teklife karşı Zülfi Bey'in istifa ettiğine ve daha sonra bu istifasını geri aldığına dair haberlerin gerçek olup olmadığı sormuştur.⁴⁵³

Zülfi Bey bu soruya verdiği cevapta, kendisinin istifa etmediğini, Musul meselesi son tartışıldığı esnada hasta olduğu için görüşmelere katılmadığını bildirmekle beraber zaten o dönemde Musul meselesinden sıkılmış olduğundan ve temsilci Heyeti'nin bu mesele hakkında verdiği tekliften dolayı sorumluluk almak istemediğinden ötürü görüşmelere katılmadığını izah etmiş; kendisinin Musul'dan

⁴⁵¹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.89.

⁴⁵² T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.89.

⁴⁵³ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.89.

fedakârlık yapılmasına karşı olduğunu ve bu işi İsmet Paşa'nın vicdanına havale ettiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁴

Müşavirler de dinlendikten sonra söz alan Mebuslar, Hükümet'in takip etmek istediği siyaset hakkında görüş bildirmeye başlamışlardır.

Hüseyin Avni Bey yaptığı uzun konuşmada Hükümeti ve Lozan Heyeti'ni çok ağır bir dille eleştirmiştir. Hüseyin Avni Bey'e göre; Türkiye'nin yegane düşmanı İngilizlerdir ve onlara inanlar aldanmaya mahkumdur; Hükümet'in Musul meselesinin çözümünde önerdiği yol Milleti aldatmaktan başka bir şey değildir; Hükümet barış yolu bulmak için Musul'u satmaktadır; Mustafa Kemal bir an önce ordunun başına geçip harbi başlatmalıdır; Lozan Heyeti gerekli başarıyı gösterememiştir.⁴⁵⁵

Tüm bu eleştirileri yapan Hüseyin Avni Bey Avrupa'da cereyan eden, yeni seçimlerde sadece Mustafa Kemal'in tarafındaki mebuslar yeniden seçilme imkanı bulacağından seçilme umudu olmayan mebuslar savaşın devamını istiyor tarzındaki, propagandalara büyük tepki vermiş; meclis içinde bu düşüncüyü savunan kimsenin olamayacağını ifade ettikten sonra, bu propagandaları yapanların hükümetçe tespit edilmesini ve meclise bildirilmesini istemiştir.⁴⁵⁶

Hüseyin Avni Bey'den sonra söz alan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey ve Edirne Mebusu Şeref Bey de Hükümet'in ve Lozan Heyeti'nin politikasını eleştirmişlerdir.⁴⁵⁷

Şeref Bey, Mudanya Mütarekesi'nin imza edilmesiyle güçlü durumdaki Türk Ordusu' nun durdurulduğu belirtmiş; Karaağacın Misak-ı Milli'ye dâhil olmadığı yönündeki Hükümet görüşünü eleştirmiş; Misak-ı Milli'den ödün verildiğini ve savaşarak kazanılanların sulh masasında kaybedildiğini iddia etmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.89-91.

⁴⁵⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.93-97.

⁴⁵⁶ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.97.

⁴⁵⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.97-104.

⁴⁵⁸ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.99-104.

5 Mart 1923 tarihli gizli oturumda⁴⁵⁹ muhalif Mebusların söylemleri daha da sertleşmiştir.

İzmit Mebusu Sırrı Bey; Hükümet ve Lozan Heyeti'nin, Meclis'in ortaklaşa anladığı kararın aksine hareket ederek Misak-ı Milli'yi çiğnediğini savunmuş, Meclis'in buna tepkisiz kalmaması gerektiğini ifade etmiş; mevcut durumun halka arz edilmesi istemiş; sorumluluğu üzerine alması gereken Meclis'in, halka karşı olan sorumluluğu gereğince, görevini yeterince yerine getiremediğini itiraf ederek kendini feshetmesi gerektiğini iddia etmiştir.⁴⁶⁰

Tevfik Rüştü Bey'e göre Musul'u vererek barış yapmak imkânı yoktur çünkü mesele Musul değildir; mesele İngiltere'nin bir sömürge barışı yapmamasıdır; Türk Milleti'nin haklarını almasının tek yolu savaşmaktır fakat bu yola başvurulursa da başarı oranı yüzde yüz değildir, barış yapmak istenirse ancak yüzde otuz kadar başarı oranı vardır; İngiltere savaş istememektedir bu yüzden Türkiye planlarını buna göre kurmalıdır ve Misak-ı Milli'yi muhafaza etmelidir.⁴⁶¹

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey; Lozan Heyeti'nin görevinin Konferans'ın kesilmesiyle bittiğine değinerek; kesinti beyan etmeden yurda dönülmesi yönünde Hükümet emrine rağmen, Temsilcilerin bu talimata uymadığını ve Müttefik projesine karşı bir proje vererek Türkiye'nin önündeki yolları kapadığını ve ülkeyi harp ya da sulh ihtimaliyle baş başa bıraktığını ifade etmiştir.

Ali Şükrü Bey'e göre Türkiye'nin savaşarak haklarını kazanma şansı kalmamıştır, çünkü ordu en güçlü durumdayken durdurulmuştur. Keza barış isteyerek de hakların tam olaak temin edilmesine imkân yoktur, çünkü Müttefik Devletler Türk Heyeti'nin verdiği projeyi temel alarak görüşmelere başlayacaklardır oysaki bu proje Misak-ı Milli'nin ifadesi değildir. Bu durumda yapılması gereken şey; bu projeyi veren Heyet yerine başka bir heyet seçmek, bu suretle onların verdiği projenin tanınmadığını ilan ederek, yeniden barış görüşmelerine girişmek ve en asgari fedakârlıkla bu işin üstesinden gelmektir.⁴⁶²

⁴⁵⁹ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, i.5, 5 Mart 1923, c.1-2-3, s.106-147.

⁴⁶⁰ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.106-118.

⁴⁶¹ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.126-130.

⁴⁶² *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.130-139.

Ali Şükrü Bey'den sonra söz alan Rauf Bey; Meclis'te, harp ya da sulh kararı almak için müzakereler yürütüldüğünü, fakat müzakerelerin bu şekilde bir sonuca varmadığını ve ilerleme kaydedilmediğini; hâlbuki Erkânı Harbiye Reisi ve Hükümet'in, Meclis'in vereceği kararı beklediğini belirterek bu hususta hassas olunmasını istemiştir.⁴⁶³

Yorucu ve tartışmalı geçen 5 Mart oturumu sonunda, birçok önerge verilmiş⁴⁶⁴ ve müzakerelere ertesi gün devam edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁵

T.B.M.M'nin 6 Mart 1923 tarihli gizli oturumunda⁴⁶⁶ ilk sözü alan Erzurum Mebusu Durak Bey uzunca bir konuşma⁴⁶⁷ yapmıştır. Durak Bey, Türkiye'nin tam bağımsızlığına mani olan ve Türk insanını yeni bir esaret altına sevk eden Müttefik projesinin kabul edilemez olduğunu; Musul meselesini ertelemenin yanlış bir siyaset olduğunu; Türkiye'nin Cemiyet-i Akvamlarla hiçbir bağı olmadığını ve bu kurumun vereceği kararların daima Türk Milleti'nin idamı anlamına geleceğini; Türkiye'nin hiçbir devlete saldırmadığını bu yüzden de tazminat vermesinin söz konusu olamayacağını; kapitülasyonlar konusunda hiçbir fedakârlık yapılmayacağını ve Hükümet'in gerek Müttefik gerekse Türk projesi hakkında Meclisi yeterince bilgilendirmediğini ifade etmiş; Lozan Heyeti'nin, Meclis'in kendilerine verdiği yetki dışında fedakârlıklar yaptığını ve Hükümet'in, Meclisten alelacele bir karar vermesini istediğini iddia etmiştir.

Vatanın geleceğini ilgilendiren bu önemli meselede grup ayrımı güdülemeyeceğini ve bu tarzda hareket edenlerin vatana ihanet etmiş olacağını savunan Durak Bey, Lozan Heyeti'nin T.B.M.M.'ye hâkim olan ruhu Konferans'ta temsil edemediğini ve yanlış siyaset izlediğini belirtmiştir.

Durak Bey'e göre ülke çıkmaza sürüklenmektedir ve bu durumda yapılacak şey; İsmet Paşa'nın bir an önce ordunun başına geçmesi ve Avrupa Devletlerinin Türk insanına rahat yaşama şartı vereceğini taahhüt etmesi ve Misak-ı Milli'den taviz verilmemesi şartıyla barış görüşmelerinin yeniden başlatılmasıdır.

⁴⁶³ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.149-150.

⁴⁶⁴ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.140-147.

⁴⁶⁵ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.147.

⁴⁶⁶ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, i.6, 6 Mart 1923, c.1-2-3, s.150-191.

⁴⁶⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.150-159.

Durak Bey barış görüşmelerinin yeniden başlaması durumunda Türk Heyeti'nin yeniden seçilmesi gerektiğini de savunmaktadır. Çünkü Durak Bey'e göre; mevcut Heyet Misak-ı Milli'den tavizler vermiştir ve onlarla bu yola devam etmek Türk istiklalinin mahvına sebep olacaktır.

Durak Bey'den sonra Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey görüşlerini bildirmiştir⁴⁶⁸.

Yusuf Ziya Bey sözlerine başlarken Lozan Konferansı'nın aldığı son halin kendisi için şaşırtıcı olmadığını zaten Avrupa diplomasinin girdiği yerde uzlaşmanın beklenemeyeceğini ifade etmiştir.

Yusuf Ziya Bey'e göre; Türk Temsilcileri acemilikleri neticesinde, ülkenin tüm başarılarını heba etmiştir. Musul ve Karaağaç üzerinden yapılan fedakârlıklar kendi içinde başka fedakârlıkları da barındırmaktadır. Musul'u terk etmek çok tehlikeli sonuçlar doğurabilir. İngilizler bir Kürdistan devleti kurarak ülke içinde bölünme sağlamaya çalışmaktadır, Buna izin verilmemelidir.

Yusuf Ziya Bey'in eleştirilerini yönelttiği noktalardan biri Güney sınırları için gerekli teşebbüslerin yapılmamasıdır bir diğeri ise Hükümet'in mevzular hakkında kendi içinde dahi bölünmüş durumda olması ve her ağızdan farklı bir yorumun gelmesidir.

Rauf Bey'in bir diplomat gibi davranıp sürekli fikir değiştirdiğini savunan Yusuf Ziya Bey, Hükümet'in Misak-ı Milli'den tavizler verdiğini iddia etmiş ve izlenen politikayı ağır bir dille eleştirmiştir.

Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey, mali ve iktisadi meselelere değindiği uzun soluklu nutkunda; Hükümetin bu iki mesele üzerinde gayet sarih hatalar yaptığını belirtmiş; özellikle, Türk Devleti ve alacaklılarını ilgilendiren Osmanlı Borçları meselesine milletlerarası bir statü kazandırılmasını yoğun şekilde eleştirmiştir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.160-163.

⁴⁶⁹ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.166-173.

Aynı gün yapılan üçüncü oturumda söz alan Mustafa Kemal Paşa⁴⁷⁰, altı yedi gündün beri devam eden görüşmeler neticesinde meselenin tüm yönlerinin yeteri kadar ele alındığını; görüşmelerin daha fazla uzamasın bir fayda getirmeyeceğini hatta konuşulanların dışarıya ve özellikle Türkiye'nin hasımlarına başka bir şekilde yansiyebileceğini vurgulamıştır.

Bağımsızlığa aykırı birçok şartlar içeren Müttefik projesinin kabul edilmez nitelikte olduğunu ve Müttefiklerin bu projeyi Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışırlarsa savaşmaktan başka bir çarenin olmayacağını; fakat bu durum meydana gelmeden önce mümkün olduğu kadar savaştan kaçınarak, Türkiye için hayati önem arz eden esaslar gözetilmek şartıyla barış yolunda çalışmanın tercih edilebileceğini ifade eden Mustafa Kemal Paşa; Türk Temsilci Heyeti'nin, Müttefik projesine bir mektupla cevap verdiğini; karşı proje olarak adlandırılan bu mektubun Müttefik projesini eleştirmek ve tanımlamaktan ibaret olduğunu ve diplomatik usullere uyularak hazırlanmış bu mektubun içerik bakımından; üzerinde anlaşmaya varılan konuları imzalayarak barış yapılmasını ve ikinci ve üçüncü dereceden meselelerin ayrıca görüşülerek sonuca varılmasını teklif etmekten ibaret olduğunu vurgulamış; bu tekliflerin Müttefiklerce kabul olmaması durumunda ise Türk tekliflerinin geçersiz olacağını bu mektupta ayrıca belirtildiğinin altını çizmiştir.

Temsilci Heyeti'nin Meclise değil Hükümete karşı sorumlu olduğuna vurgu yaparak bu yöndeki eleştirilerin önüne geçen Mustafa Kemal Paşa⁴⁷¹; Temsil Heyeti'yle ayrıntılı bir görüşme yapan Hükümet'in, Heyet'e yeniden talimat verme hususunda bazı tereddütlerinden dolayı Meclis'in huzuruna geldiğini ve Meclisten kendisine yeni bir direktik vermesini istediğini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Meclis Hükümet'e, Musul meselesinin ertelenmesinden söz edilmemek; idari, siyasi ve mali konularda Türk halkı ve Türk Devleti'nin haklarını ve bağımsızlığını tam ve müemmen şekilde elde etmek ve kurtarılan bölgelerindeki işgal kuvvetlerinin tahliye edilmesini sağlamak şartlarıyla

⁴⁷⁰ T.B.M.M.G.C.Z., C.4, s.173-175.

⁴⁷¹ Temuçin Faik Ertan, " Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle T.B.M.M Hükümeti Arasındaki İlişkiler ", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.18, C.VI, Temmuz 1990, s.621.

yeni bir yetki verirse; Hükümet de bu yetki çerçevesinde Temsilci Heyeti'ne talimatlar verir ve bu yolla barış girişimlerine biraz daha devam edilebilir.

Mustafa Kemal Paşa konuşması esnasında, Türk Temsilci Heyeti'ni savunmayı da ihmal etmemiş, Heyet'in vazifesini en iyi şekilde yaptığını sözlerine eklemiştir.

Savaş ya da barış kararının bir an önce alınmasının gerekliliğine değinen Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis içinde süre gelen görüşme ve tartışmaların devam etmesinin ülkeye fayda getirmeyeceğini savunarak, müzakerelerin yeterliliğine dair önerenin kabul edilmesini istemiştir.⁴⁷²

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasını tamamlamasıyla birlikte Muhafız Mebuslardan Hakkı Hami Bey (Sinop), Ziya Hurşit Bey (Lazistan) ve Ali Şükrü Bey (Trabzon)'in sözlü sataşmaları Meclis'teki havayı gerginleştirmiş⁴⁷³; oturuma başkanlık eden Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa duruma müdahale ederek görüşmelerin yeniden başlamasını sağlamıştır.⁴⁷⁴

Bunun üzerine söz alan Van Mebusu Haydar Bey, Musul Meselesinin geniş bir analizini yaptıktan sonra, bir bütün halinde yaşayan Türkler ve Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu Musul'un on yedi kazasından on altısının elde tutulmasının, ileri de barış görüşmeleri yeniden başlarsa, Türkiye için yarar sağlayacağını belirtmiş; Hükümet ve Temsilci Heyeti'nin faaliyetlerini takdir ettiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁵

⁴⁷² Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'çe onaylanmasını istediği önerge, Saruhan Mebusu Reşat ve 128 arkadaşının imzasını taşıyan 6 Mart 1923 tarihli önergedir. Bu önergede; Müttefik projesinin kabul edilemez olduğundan; devletlerin bu projenin kabulünde ısrar etmeleri durumunda tekliflerinin ret edileceğinden ve bu durumda Türk Milleti için savaş halinin zaruri hale geleceğinden bahsedilmiş; Hükümet'in uygulamak istediği yolun anlaşıldığı beyan edilmiş; Mali, iktisadi ve idari meselelerde memleket ve milletin haklarının ve istiklalinin tam ve güvenilir olarak temin edilmesi şartıyla barış girişimlerine devam edilmesi ve Hükümet'in Temsilci Heyeti'ne bu esaslara göre görev ve direktif vermesi teklif edilmiş; ülkenin işgalcilerden tahliye edilmesinin kesin şart olduğu ifade edilmiş; iyi veya kötü bir neticeye bir an önce ulaşılmasının beklediği dile getirilmiştir.(*T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.181-182.)

⁴⁷³ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.175-178.

⁴⁷⁴ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s. 174-177; Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s.281-282.

⁴⁷⁵ *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923*, s.33. Haydar Bey'in konuşması için bkz. *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.177-180.

Mebusların görüşlerini bildirmelerinden sonra, oyçokluğuyla görüşmelerin yeterliliğine karar verilmiş ve Mebuslar tarafından verilen önergeler⁴⁷⁶ okunmuştur.

Önergelerin okunmasından sonra Reşat Bey ve 128 arkadaşının imzasını taşıyan önerenin oylanmasına karar verilmiş ve 190 Mebusun iştirak ettiği gizli oylama sonucunda; adı geçen önerge, önerenin lehine verilen 170 oyla, Meclis tarafından kabul edilmiştir.⁴⁷⁷

Oylamadan sonra söz alan Rauf Bey, Hükümet kararına kabul oyu veren Mebuslara teşekkür etmiş; görüşlerini bildirmek yoluyla Hükümet'i bilgilendirip ikaz eden muhalif Mebuslara hürmet ettiğini beyan etmiş ve sözlerini şu ifadelerle sonlandırmıştır; “...cenabı hak’dan ve hafızı hakiki olan Allah’ından sulhu emin olarak istihsal etmeyi beraber temenni ederim. (İnşallah sadaları) İnşallah hak bu milletin azmi celaletinin mükâfatını ihsan edecektir. (inşallah sadaları) ve eğer düşmanlarımız bu hakkı adaleti bizden esirgemek lüzumunda bulunurlarsa bu milletin silahı ve azmi iradesi bunu behemahal istihsal edeceğine benim imanım vardır. Tabii sizin de kanatınız budur, iştikarınız vardır.”

Meclis müzakereleri sırasında Muhalif kanadın eleştirileri özellikle; Hükümet’in ve Temsilci Heyeti’nin Meclis’i yeterince bilgilendirmediği; Türk Ordusu’nun en güçlü zamanında durdurulup, barış görüşmelerine gidildiği fakat bu görüşmelerinde başarısızlıkla sonuçlandığı; Temsilci Heyeti’nin ve Hükümet’in barış için adeta yalvararak Müttefiklere karşı güçsüz olunduğu imajını verdiği ve bunun neticesinde Müttefiklerin Konferans sürecinde daha uzlaşmaz bir hal içine girdikleri; Hükümet’in ve Türk Temsilci Heyeti’nin, Konferans müddetince gerekli özveri, dirayet ve beceriyi gösteremediği; Misak-ı Milli’den tavizler verildiği ve Türk davasının gereğince savunulmadığı yönünde olmuştur. Muhalif Mebuslar yer yer Türk davasının ancak savaşarak kazanılabileceğini de iddia etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis görüşmelerinin nasıl bir ortamda gerçekleştiğini Nutuk’unda şöyle ifade etmiştir; “...Anlaşıldığına göre, muhalifler, Delegeler Hey’eti’imize ve İsmet Paşa’ya amansız düşman kesilmişlerdi. Sözde, barış olmuşken, İsmet Paşa yapmamış, geri

⁴⁷⁶ Adı geçen önergeler için bkz. *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.181-188.

⁴⁷⁷ *T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.190. Oylamaya başlanmadan önce Lazistan Mebusu Abidin Bey çekimser oy vereceğini söylemiş; Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ve İzmit Mebusu Sırrı Bey ise; usul haricinde hareket edildiğinden dolayı oylamaya katılmayacaklarını beyan etmişlerdir. Oturum başkanı Ali Fuat Paşa, usule göre hareket edildiğini belirterek bu eleştirilere cevap vermiş; Sırrı Bey’in Başkanlık Makamı’nı protesto ettiğini belirtmesi üzerine, Başkanlık Makamı’nın protesto edilemeyeceğini belirterek Sırrı Bey’i bu hususta ihtar etmiştir. (*T.B.M.M.G.C.Z.*, C.4, s.190.)

dönmüş...Delegeler hey'eti,bakanlar Kurulu'nun talimatına aykırı hareket etmiş...27 şubat 1923 tarihli gizli oturumda başlayan saldırılar, 6 Mart 1923 gününe kadar şiddetli ve heyecanlı bir şekilde devam etti. Tartışmalara, başından sonuna kadar ben de katılmak zorunda kaldım. Muhalifler, âdeta ne istediklerini bilmez bir durumdaydılar. Meclis'in olumlu veya olumsuz bir karar vermesi imkânsızlaştı. Bizim açık olarak anladığımız şeydu ki, muhalifler, barış konusunu, Meclis'te ihtiraslarına vasıta yapmak istiyorlardı. Efendiler, bazı basın çevreleri de, bu ihtirasları şaşılacak derecede ve ateşli bir şekilde, alabildiğine körüklüyorlardı. Bu ruh hali içinde bulunan bir meclis'le, barış konusunu bir sonuca bağlamanın güç olacağını görmek tabii, fakat üzücü idi."⁴⁷⁸

İsmet Paşa, hatıralarında bu konuya değinirken şu ifadeleri kullanmıştır;

“Meclis müzakereleri tabiiyle benimle çok çekişmeli geçtiği kadar, Atatürk müzakerelere karışıkça bütün hücumlar ona karşı yapılıyor ve onun üstünde toplanıyordu. Lozan'dan dönerken, bizim Atatürk ile eskişehir'de buluşmamız zihinlerde bazı tereddütler yaratmış. Meclisten evvel görüşülmüş, birtakım kararlara varılmış olduğu zannıyla benim aleyhimde ve Atatürk aleyhinde nihayete kadar her türlü tenkitler, kötümeler yapılmış, mücadele edilmiştir. ...Çok sert tenkitlere maruz kaldım. Daha ilk zamanlarda, bana, ne getirdin diye sormaya başladılar. Sulh olmamasını bizim hatamız ve benim hatam olarak değerlendirdiler. ...Mecliste müzakereler çok hararetli, tenkitler çok sert oluyordu. Hiç unutmam, Lord Curzon'un konferansa gelmesini, benim hatam yüzünden sulh olmadığı iddialarına gerekçe olarak gösteriyor ve şöyle diyorlardı: İngiltere Hariciye Nazırı, bulunduğu vazifenin cihanşümül mahiyetine, işlerinin son derece geniş olmasına rağmen, bunları bilerek, Lozan'a gelmiş, iki buçuk ay uğraşmış. Hiç şüphe yok ki, bu adam sulh yapmak istiyordu. Niçin yapılmadı? Münhasıran İsmet Paşa'nın hatası yüzünden sulh olmadı. Konferansın inkıta uğramasını bu gerekçeye bağlayıp, benim her suretle kusurlu ve eksik olduğumu söze başlamamın ve tenkide başlamamın ilk maddesi olarak ele alıyorlar ve söylüyorlar. Bu suretle benim hakkımda başlayan münakaşa bir iki satır sonra, bir iki cümle sonra yeni bir hücum noktası bularak, nihayet Atatürk'ün üzerinde toplanıyordu. Fırsat buldukça Atatürk'ün mesuliyetine, onun idaresinin bizi sulha götürmeyeceğine işaret edilerek, böyle bir taktik kullanıyorlardı. Hulasa mecliste yapılan tenkitler, murahhas heyetinin hatalarını belirtip, sorumluluklarını tescil ettikten sonra, arkasından Atatürk'ün idaresinde sulh yapılamayacağı neticesine vardırılmak isteniyordu.”⁴⁷⁹

27 Şubat-6 Mart tarihlerinde devam eden oturumlar neticesinde; T.B.M.M., Rauf Bey'in başkanlık ettiği Hükümet'e ve İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği Türk Temsil Heyeti'ne güven oyu vermiş; Hükümet, muhalefete karşı zaferini ilan etmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Atatürk, *Nutuk*, s.487-488.

⁴⁷⁹ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.98-99.

⁴⁸⁰ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.XLII-XLIII.

Günler süren çetin ve yorucu müzakereler neticesinde alınan T.B.M.M. kararı, 6 Mart akşamı, üç maddelik kısa bir bildiri halinde kamuoyuna duyurulmuştur.⁴⁸¹

Bu bildiride şu ifadeler kullanılmıştır:

“ 1- Müttefiklerin verdikleri sulh projesini olduğu gibi kabul etmeliğimize imkân yoktur. Zorlarsa, kendimizemesuliyetten kurtulmuş sayarız.

2- Hayati meselemiz olan Musul'un kısa bir zamanda halli lazımdır.

3- Mali, iktisadi, idari meselelerde hayat ve istiklal haklarımızın temini şart ile sulh teşebbüslerine devam için vekiller heyetine izin verilmiştir.”⁴⁸²

T.B.M.M.'nin bu bildirisi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından tatminkâr sayılmış ve bu yetkili tarafından Londra'ya iletilmiştir.⁴⁸³

3.3.3. Tarafların, Lozan Konferansı'nın Yeniden Toplanması Amacıyla Yaptıkları Girişimler

Türkiye'nin Müttefik projesine verdiği cevabı ve Türk karşı projesini⁴⁸⁴ içeren 8 Mart 1923 tarihli Türk notası⁴⁸⁵, 9 Mart 1923'te T.B.M.M.'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey aracılığıyla, İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri'ne tebliğ edilmiştir⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.XLV; İsmet İnönü: *Hatırlar*, s.101.

⁴⁸² İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.101.

⁴⁸³ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.XLV

⁴⁸⁴Türkiye'nin karşı projesi için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.4, s.28-60 (Prof. Dr. Seha L. Meray'a ait “ Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler ” adlı eserin 2001 tarihinde Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlanan ikinci baskısındaki birinci takımının dördüncü cildinde Türk karşı projesi verilirken, Türkiye'nin Müttefik projesinde hangi maddeleri olduğu gibi kabul ettiği ve hangi maddeleri tamamen reddettiği, ilgili maddelerin altında kısaca belirtilmiş; Türk Heyeti'nin düzeltilmesi istediği maddeler ve bu maddeler hakkındaki Türk teklifleri ayrıntılı biçimde sunulmuştur.)

⁴⁸⁵ 8 Mart 1923 tarihli Türk notasında; Konferans'ın dağılmasından önceki ve sonraki süreçler ile Müttefik projesi üzerinde yapılan değişiklikler özetlenmiş; bu şartlar, altında öncelliğin İstanbul'da olması koşuluya, Avrupa'nın herhangi bir kentinde düzenlenecek yeni bir konferans sayesinde mevcut sorunların halledilip bir barış anlaşması imzalanabileceği belirtilmiştir.(Meray, *a.g.e.*, T.1, C.4, s.21-27.)

⁴⁸⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.XLV; Sonyel, *a.g.e.*, s.336.

Müttefik Devletlere sunduğu karşı proje ile Türkiye, Boğazlar sözleşmesini; Trakya sınırının Meriç'in Thalweg bölümünden başlaması şartıyla Trakya Protokolü'nü; küçük değişiklikler yapılmak şartıyla, genel af bildirisi ile savaş esirleri ve nüfus mübadelesi protokollerini; Musul Sorunu'nun bir sene zarfında halledilmesini ve bu sene zarfında mesele hallolmazsa Cemiyet-i Akvam'ın hakemliğine başvurulmasını kabul etmiş; Yunanistan'a tazminat vermeyi ve Müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı anlaşmaları tanımayı reddetmiş; Meis ve Merkep Adaları'nın Türkiye'ye iadesini; Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı vermesini; Suriye sınırının Ankara Anlaşmasına göre tespit edilmesini; bütün ekonomik maddeler ve adli protokollerin anlaşma metninden çıkarılmasını talep etmiştir.⁴⁸⁷

Türk Notası 9 Mart tarihinde İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold tarafından Londra'ya iletilmiş; bunun üzerine Lord Curzon, Türk tezini görüşmek ve Müttefik birliğini korumak amacıyla, 12 Mart'ta İngiliz ve Fransız temsilcilerini Londra'da yapılacak toplantıya davet etmiş; bu davetinin kabul görmesi üzerine, Japon Temsilcisinin de katılmasını istediği Londra Konferansı'nın 21 Mart'ta başlamasını ve dört beş günlük bir çalışma faslı sonucunda Türk notasına verilecek cevabın belirlenmesini teklif etmiştir.⁴⁸⁸

21 Mart'ta toplanan Londra Konferansı sonrasında Müttefik Devletler ve Japon Temsilcisi, Konferans'a Çağırın Devletler sıfatıyla kaleme aldıkları 28 Mart-1 Nisan 1923 tarihli notalarıyla⁴⁸⁹, Türk notasına karşılık vermişlerdir.

Devletler bu notalarında; Çağırın Devletler olarak kendilerinin, Türkiye ve Müttefik Devletler arasında adaletli ve sürekli bir barışın yapılmasını hızlandırmak amacıyla, Türk notasını ve bu notaya ek olarak verilen Türkiye'nin karşı tekliflerini görüşmeye hazır olduklarını bildirmişler; Konferans'ın dağılmasından önce verilen Türk teklifinde belirtilmemiş olup da, daha önce sonuçlandırılmış olan toprak sorunlarıyla alakalı hükümlerde temelden bir değişiklik önerebilecek tekliflerin kabul edilmeyeceğini ifade etmişler; 8 Mart tarihli Türk tekliflerinde değiştirilmeden

⁴⁸⁷ Sonyel, *a.g.e.*, s.336-337.

⁴⁸⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s.XLVI.

⁴⁸⁹ Konferans'a Çağırın Devletlerin Türkiye'ye sunduğu 28 Mart-1 Nisan 1923 tarihli nota için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.4, s.63-65.

tutulmuş olan 31 Ocak tarihli Müttefik tekliflerinin yeniden görüşülmesine gerek olmadığını vurgulamışlar; Türk tarafınca antlaşmanın imzasından sonra taraflar arasında ayrıca görüşülmesi istenen ekonomik meselelerin karşılık bir takım fedakârlıklarla yeni dönem görüşmelerinde çözüme kavuşturulabileceğini savunmuşlar; kendilerine mensup uyruklara ve bu uyrukların yatırım yaptıkları şirketlere ait kazanılmış hakların korunmasıyla alakalı olarak 31 Ocak'ta verdikleri projede belirtilen hükümlerin, bu hükümlere benzer ve daha kapsamlı hükümler halinde barış anlaşmasına konulmasında ısrarcı olacaklarını beyan etmişler; bu şartlar altında ve Lozan'da toplanmak koşuluyla, Türk Temsilcileri'nin bir an önce yeni dönem barış görüşmelerine katılmalarını istemişlerdir.

Bu notayı olumlu bulan Türkiye, İstanbul'daki Müttefikler Yüksek Komiserleri'ne sunduğu 7 Nisan 1923 tarihli notasında⁴⁹⁰; Konferans'ın Lozan'da toplanmasını kabul ederek, açılış için 23 Nisan 1923 tarihini teklif etmiştir.

Türkiye'nin Konferans tarihine ilişkin teklifi Çağırın Devletlerce kabul edilmiş ve Lozan Konferansı 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden faaliyete geçmiştir.⁴⁹¹

3.3.4. Lozan Konferansı'nın İkinci Dönemi Öncesinde Türk Tarafının Hazırlıkları

Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı'nın Ara Dönemi'nde, tekrar Lozan'a gidecek olan İsmet Paşa'nın ve onun başkanlığındaki Türk Temsilci Heyeti'nin Müttefikler karşısındaki müzakere gücünü arttırmaya yönelik bir takım tedbirler almıştır.⁴⁹²

Bu tedbirlerin ilki, Lozan Konferansıyla dolaylı da olsa alakası bulunan İzmir İktisat Kongresi'nin açılmasıdır.⁴⁹³

T.B.M.M. Hükümeti'nin, Kurtuluş Savaşı'nın yürütüldüğü 1920-1922 yıllarındaki, en temel amacı ülkeyi düşman istilasından kurtarmaktı, bu sebepten

⁴⁹⁰ 7 Nisan 1923 tarihli Türk notası için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.1, C.4, s.66-67.

⁴⁹¹ Meray, *a.g.e.*, T.1, C.4, s.68; Sonyel, *a.g.e.*, s.341.

⁴⁹² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.50.

⁴⁹³ Ertan, *a.g.m.*, s.620.

dolayı; Hükümetin, ülkeyi üretim ve endüstri toplumu haline getirecek önlemleri alması ihtimal dâhilinde değildi fakat Mustafa Kemal'in ve Milli Mücadele'nin önder kadrosunun benimsediği prensip siyasi ve ekonomik bağımsızlıktı.⁴⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri; Siyasi ve askeri zaferler çok büyük bile olsa, bu zaferler ekonomik zaferlerle desteklenmediği sürece, elde edilecek başarıların yaşama ve sürekli olma şansı olmadığı yönündeydi.⁴⁹⁵

17 Şubat tarihinde açılan İzmir İktisat Kongresi, T.B.M.M. Hükümeti'nin ekonomi alanındaki fikirlerinin ve barışa yönelik şartlarının Müttefiklere ulaştırılmasında önemli bir aracı olmuştur.⁴⁹⁶

Kongrede sunulan nutuklarda, Türkiye'nin özgür ve egemen olarak yaşama arzusu dile getirilmiş, Türkiye'de yatırım yapmış yabancıların, Türk kanunlarına göre yönetilmesinin gereği vurgulanmıştır.⁴⁹⁷

İzmir İktisat Kongresi'nde, Türkiye'nin dış sermayeye açık olduğunu ve ekonomik alanda sosyalist sistemi kabullendiği defalarca dile getirilmiş; bu yolla, kapitülasyonların ve ayrıcalıkların devam ettirilmesinde ısrarcı olan Müttefik Devletlere gerekli mesajlar gönderilmiştir.⁴⁹⁸

Türk Devleti'nin yeni dönem Konferans hazırlıkları, tarafların Lozan Konferansı'nın yeniden toplanması hususunda anlaşmasıyla birlikte artış göstermiştir.

Türk Hükümet ilk olarak 1 Nisan 1923 tarihinde; Birinci Meclisin feshedilerek, iki ay içinde yeni seçimlerin yapılmasına karar vermiştir.⁴⁹⁹

Birinci Meclis içinde Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun icraatlarına karşı süre gelen muhalefet gün geçtikçe şiddetlenmiş, Lozan Konferansı hakkında meydana gelen Meclis tartışmaları, barış kararının bu Meclisten çıkma olasılığının ne kadar

⁴⁹⁴ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, s.104.

⁴⁹⁵ İnan, *a.g.e.*, s.104.

⁴⁹⁶ Ertan, *a.g.m.*, s.620.

⁴⁹⁷ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s.50.

⁴⁹⁸ Ertan, *a.g.m.*, s.620.

⁴⁹⁹ Sonyel, *a.g.e.*, s.340; Ertan, *a.g.m.*, s.621.

zayıf olduğunu bir kez daha göstermişti.⁵⁰⁰ Ayrıca, muhalif kanadın önemli isimlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in, Muhafız Alayı Komutanı Yarbay Topal Osman tarafından öldürülmesi, Meclis'te var olan ayrılıkları daha da körüklemiş ve Meclis'in yenilenmesini kaçınılmaz hale getirmişti.⁵⁰¹

İsmet Paşa, Meclis'in yenilenme kararının nasıl alındığını şu şekilde anlatmıştır: “...*Son günlerde Atatürk'ün idaresine karşı muhalefet şiddetlenmişti. Hâlbuki Atatürk birtakım reformlar yapmak istiyordu. Yeniden sulh konferansına gidilecekti. Meclisin yenilenmesi fikri esasen Atatürk'ün zihninde yer etmiş bulunuyordu. ...Gayet iyi hatırladığıma göre, Atatürk muharebeler esnasında, meclis ile beraber çalışmanın artık mümkün olmayacağı kanaatine varmış ve ümidini kaybetmiş duruma birkaç defa gelmişti. ...Meseleyi 120 imzalı bir takrirle⁵⁰² Meclise intikal ettirdik. Bu takirde gerekçe olarak deniyordu ki: Memleketin kurtarılması gayesi ile toplanan Büyük Millet meclisi gelecek nesillerin takdirini kazanacak şekilde vazifesini yapmıştır. Şimdi sulh yapılması ile uğraşmaktadır. Bunun için, sulhun bir an evvel tesisi için, seçimin yenilenmesine kati zaruret vardır. Düşman işgalinden kurtarılan memleket parçalarında seçim yapılarak, bütün halkı tam manasıyla temsil edecek yeni bir meclisin toplanması memleketin her türlü inkişafı için faydalı olacaktır. ...Böyle bir kanun teklifi yapıldı. Teklif komisyonlara havale edilmeden meclis umumi heyetinde hemen görüşülmeye başlandı. İlk sözü ben aldım. Meclisin verdiği salahiyyete ve talimata göre sulh yapmak için çalışmaya başlayacağımızı söyledikten sonra, içeriye ve dışarıya karşı bütün millet namına en büyük karar sahibi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin yenilenmesi için seçime giderek milletin umumi reyinin yeniden tecelli ettirilmesini teklif ediyorum, dedim. Müzakereler*

⁵⁰⁰ Ertan, a.g.m., s.621.

⁵⁰¹ *Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi*, C.3, Kaynak Kitaplar, İstanbul 1975, s.867. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923 tarihinde birdenbire ortadan kaybolmuştu ve günler geçmesine rağmen kendisinden haber alınmamıştı. Muhalefet bu olayı Meclis'e bir saldırı saymış ve gün geçtikçe, herkesi töhmet altında bırakan, söylemlerini sertleştirmişti. Hükümet'in yaptığı tahkikat sonucunda,; Ali Şükrü Bey'in, Atatürk'ün muhafızlığını yürüten Karadenizli Milli Kuvvetlerin Komutanı Osman Ağa (Topal Osman) tarafından, Osman Ağa'nın adamlarından Mustafa Kaptan vasıtasıyla, Ağa'nın Samanpazarı'ndaki evine davet edildiği ve burada boğdurularak cesedinin Çankaya'nın arka sırtlarındaki Muhya Köyü'nde bir araziye gömüldüğü anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, durumun hassasiyetine binâen suçluların bir an önce, silah yoluyla ele geçirilmesini istemiş ve bu yönde emir vermiştir. Muhafız Birlikleri içinde meydana gelen çatışmalar sonucunda Topal Osman öldürülmüş ve cesedi alınan karar doğrultusunda Meclis'in önüne asılarak teşhir edilmiştir. (Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.507-510; *İsmet İnönü: Hatıralar*, s.103-104; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.80-82.)

⁵⁰² Aydın Mebusu Esad Efendi ve 120 arkadaşının verdiği önergede; 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun, Meclis'in amacına ulaşmaya kadar kesintisiz toplanacağına dair, ayrı maddesinin kaldırılarak, yeniden seçimlere gidilmesi isteniyordu. (Ahmet Demirel, a.g.e., s.514; *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.28, s.283-284.) 1 Nisan 1923 tarihli T.B.M.M.M oturumunda gündeme gelen bu önerenin müzakere edilmesi esnasında Menteşe Mebusu Doktor Rüşdü Bey ve Mardin Mebusu Necib Bey'in ortaklaşa sunduğu önergede; Teşkilat-ı Esasiye kanunun belirtilen maddesinin kaldırılarak onun yerine “ Yeniden intibahat icrası karargir oldu” şeklinde bir madde konulmasını telif etmişlerdir.(*T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.28, s.291.) Bu önerinin Meclis tarafından kabul edilmesi üzerine seçim kararı alınmıştır.(*T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.28, s.293.) Seçimlerin yenilenmesi ile alakalı Meclis müzakereleri için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.28, s. 283-293.

başladı. Söz alan milletvekilleri özellikle memleketin bazı kısımlarının düşman işgali altında bulunduğunu ifade ederek, şimdi işgalden kurtulan bu yerlerde oturan vatandaşların millet meclisinde oyları ile temsil edilmesi lüzumu üzerinde duruyorlardı. İstenilen kararın alınması nispeten kolay oldu. Münakaşalardan sonra, meclisin yenilenmesi için karar verildi.”⁵⁰³

T.B.M.M. 16 Nisan 1923 tarihine kadar faaliyetlerini sürdürdükten sonra Meclis'in Birinci Dönemi kapanmış, yeni Meclis 11 Ağustos 1923 tarihinde faaliyete geçmiştir, Lozan Barışı 23 Ağustos 1923 tarihinde İkinci Dönem T.B.M.M. tarafından onaylanmıştır

Türk Devleti'nin yeni dönem barış görüşmeleri öncesinde gerçekleştirdiği bir diğer teşebbüs de; Amerikalı girişimcilerden meydana gelen, Ottoman-American Development Company yani Osmanlı-Amerikan Kalkınma Firması'nı temsil eden Deniz Yarbayı Arthur Chester ve Albay Clayton Kennedy'ye verilen imtiyazlardı.⁵⁰⁴ Verilen imtiyazlara göre; adı geçen firma, Türkiye'den hiçbir kilometre teminatı ve para talep etmeden, Anadolu'da ve Musul- Kerkük- Süleymaniye yöresinde 4400 kilometre civarında demiryolu ve kıyılarda da üç liman inşa edecek; bunun karşılığında, doksan dokuz yıl boyunca, Türk topraklarının 170.000 kilometre karelik bölümündeki bütün petrol ve maden membalarını ile inşa edilecek bütün demiryolları ve limanları işletme hakkına sahip olacaktı.⁵⁰⁵

Türk Hükümeti, ülkenin ekonomik olarak kalkınması için gereken ve hükümetin elinde de bulunmayan, sermayenin sadece Amerika'dan temin edilebileceğine inanarak Amerika'ya yanaşma ihtiyacı hissetmiş; madenler, petrol membaları, demiryolları ve limanlar ile alakalı olarak verdiği bu ayrıcalıklarla yeni dönem Lozan Konferansı öncesi ve Konferans esnasında Müttefik cephesine karşı Amerika'nın desteğini almayı amaçlamış, bu ayrıcalıkların sömürgeci devletlerde meydana getireceği ayrılıklardan faydalanmak istemiştir.⁵⁰⁶

⁵⁰³ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.106-107.

⁵⁰⁴ Sonyel, *a.g.e.*, s.340.

⁵⁰⁵ Yahya Sezai Tezel, “ Birinci Büyük Millet Meclisi Anti – Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı ”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXV, No. 4, Aralık 1970, s.287-288; 294-295.

⁵⁰⁶ Ertan, *a.g.m.*, s.622; Sonyel, *a.g.e.*, s.340; Bige Şükan Yavuz, “ Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi ”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 1999-2003, s.553-554.

PDF Eraser Free

8 Nisan 193 tarihinde Meclis'e sunulan⁵⁰⁷ Chester İmtiyazları, 9 Nisan 1923'te 10 ret ve 10 çekimsiz oya karşı, 185 kabul oyuyla T.B.M.M. tarafından onaylanmıştır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Chester imtiyazları ile ilgili, 8 Nisan 1923 tarihinde meydana gelmiş, Meclis müzakereleri için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.28, s.436-515.

⁵⁰⁸ *T.B.M.M.Z.C.*, D.1, C.29, s.23.

4. BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ VE LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

4.1. LOZAN KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ'NİN AÇILIŞI

Konferans'a verilen ara neticesinde, tarafların yeniden bir araya gelme konusunda anlaşmaları üzerine, İkinci Dönem Lozan Konferansı'nın yeniden Lozan'da ve 23 Nisan 1923 tarihinde toplanması kararlaştırılmıştır.

Konferans'ın son aşamasına gelinirken; İngiltere, katî bir uzlaşma amacı güdüyor; Fransa, Chester İmtiyazı'nın kendilerine yapılmış bir haksızlık olduğunu savunuyor; İtalya, Meis Adası'nı ele geçirmeyi planlıyor; Yunanistan, Türkiye'nin tazminat taleplerini en katı üslupla geri çevirmek üzere tehditkâr bir tutum takınıyor; İsmet Paşa ise, Müttefiklerin çıkar çatışmalarından faydalanıp, muzaffer olarak Ankara'ya dönmek istiyordu.⁵⁰⁹

Türkiye'nin aynı Temsilci Heyeti'yle iştirak ettiği yeni dönem müzakerelerinde, İngiliz Heyeti Başkanlığı'nı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold; Fransız Heyeti Başkanlığı'nı General Pele; İtalyan Heyeti Başkanlığı'nı ise; M.M. Montagna devralmıştır.⁵¹⁰

Konferans, 23 Nisan 1923 Pazartesi günü Ouchy Kasabası'ndaki Şato Oteli'nde açılmıştır.⁵¹¹ Yeni dönem bir önceki dönemin devamı olarak ifade edildiğinden, ayrıca bir tören yapılma gereği duyulmamış; Başdelegeler bir araya gelerek Konferans'ın çalışma usulünü belirlemişlerdir.⁵¹²

⁵⁰⁹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.341-342.

⁵¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.1, s.257.

⁵¹¹ *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1969, s.222; *İsmet İnönü: Hatıralar*, C.2, der. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.116.

⁵¹² Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyet (1923)*, Ankara 1971, s.199; Aydemir, *İkinci Adam*, C.1, s.257.

Buna göre, birinci dönemdeki komisyonların yerini komiteler almış; kurulan üç komitenin ilki; arazi sorunları ve siyasi yargılarla uğraşacak, başkanlığını İngiliz Rumbold yapacaktı. İkinci komisyon mali sorunlarla uğraşacak ve başkanlığını Fransız Pele yapacaktı. Üçüncü komisyon ise; geriye kalan tüm sorunlarla ilgilenecek ve başkanlığını İtalyan Montagna yapacaktı.⁵¹³

Anlaşma taslağı az çok belirginleştikten, alt komisyonlar kaldırılmış; taslağa konu olan maddelerin direkt olarak komitelerce müzakere edilmesi ve bu yolla daha çabuk sonuca ulaşılması kararlaştırıldığından, Temsilci Heyetleri, yeni dönem müzakerelerine, daha sınırlı kadrolarla iştirak etmişlerdir.⁵¹⁴

Açılış toplantısı, durağan ve umut verici bir şekilde, Başdelegelerin barışa yönelik arzularını belirttikleri nutuklarla devam etmiş ve zaman kaybedilmeden meselelerin irdelenmesine geçilmiştir.⁵¹⁵

Türk Heyeti, yeni döneme daha tecrübeli gelmiş; T.B.M.M. feshedildiğinden ve bu yolla muhalif baskısı bertaraf edildiğinden dolayı, bu dönemde daha rahat bir siyaset izlemiştir. Bununla birlikte, İsmet Paşa ve Rauf Bey arasındaki ayrılıklar da gitgide belirginleşmiştir.

4.2. LOZAN KONFERANSI'NIN İKİNCİ DÖNEMİ'NDE ELE ALINAN ÖNEMLİ SORUNLAR

İngiltere'yi ilgilendiren meseleler büyük oranda halledildiğinden, Konferans'ın ikinci evresinde, anlaşmazlıkların daha çok, Fransa ve İtalya'nın alakadar oldukları mali ve ekonomik sorunlar sebebiyle çıkabileceği tahmin edilmiş; bu sebeple, müzakerelere ilk önce, halledilmesinde büyük pürüzler çıkmayacak sorunlardan başlanmıştır.⁵¹⁶

Müzakereler ilerledikçe barışın, Türk-Yunan tazminatları; Osmanlı genel borcu; yabancıların hak iddia ederek Türkiye'den talep ettikleri ayrıcalıklar;

⁵¹³ *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, s.222.

⁵¹⁴ Goloğlu, a.g.e., s.222.

⁵¹⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, C.1, s.257.

⁵¹⁶ Temuçin Faik Ertan, " Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle T.B.M.M Hükümeti Arasındaki İlişkiler ", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.18, C.VI, Temmuz 1990, s.622; *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, s.222.

kapitülasyonlar ve Türk topraklarındaki Müttefik kuvvetlerinin tahliye edilmesi gibi, belli başlı sorunların çözümüne bağlı olduğu anlaşılmıştır.⁵¹⁷

4.2.1. Sınırlarla İlgili Sorunlar

Birinci Komite'nin ilgi alanına giren Sınırlarla ilgili sorunlar 24 Nisan 1923 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır.

Yapılan müzakerelerde üzerinde anlaşmaya varılan ilk mesele Musul sorunu olmuştur.⁵¹⁸ Taraflar bu meselenin, dokuz ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında halledilmesi, çözüme ulaşılamaması durumunda meselenin halli için Cemiyet-i Akvam'a başvurulması yönünde anlaşmaya varmışlardır.⁵¹⁹

Sınırlar meselesi müzakere edilirken tarafların anlaşmazlığa düştüğü konulardan ilki Türkiye'nin Trakya sınırının tespiti meselesi olmuştur. Türk Heyeti, Karaağaç üzerindeki taleplerinden vazgeçmek ve Meriç'in sınır olarak belirlenmesini kabul etmekle beraber; sınırın Meriç nehrini ortadan ikiye ayıran Thalweg çizgisinden başlamasını talep etmiştir.⁵²⁰ Müttefik, Thalweg çizgisinin sınıra netlik kazandırmadığını savunarak bu talebi kabul edilmez bulmuşlardır.

Türkiye ayrıca, Meis Adası'nın ve Adakale'nin Türk topraklarına katılmasını istemiş; Meis konusunda ısrarcı olan İtalya başta olmak üzere Müttefik Devletler,

⁵¹⁷ Sonyel, *a.g.e.*, 342-343.

⁵¹⁸ Goloğlu, *a.g.e.*, s.200

⁵¹⁹ İsmet Paşa, Heyet-i Vekile Riyasetine gönderdiği 17 Mayıs 1923 tarihli telgrafında; kendisinin Musul meselesinin çözümü için öngörülen on iki aylık sürede ısrarcı olduğunu, İngiltere'nin ise; Musul'un tahliyesini hızlandırmak için meselenin dokuz ay içinde halledilmesini teklif ettiğini bildirmiş; bu teklifin kendisince de uygun olduğunu ifade etmiştir. (Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.318, Belge No.249.) Bu telgrafa 23 Nisan 1923 tarihli telgrafiyle karşılık veren Başvekil Rauf Bey, bu meselenin on iki aylık süre zarfında çözülmesi üzerinde daha önce anlaşıldığını bu sebeple yeni teklifin kabul edilmeyeceğini beyan etmiştir. (Şimşir, *a.g.e.*, s.336, Belge No.275.) İsmet Paşa ise; Birinci Komite'nin 26 Haziran 1923 tarihli oturumunda İngiliz teklifini kabul etmiştir. (Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.2, C.1, K.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.177.) İsmet Paşa'nın, Hükümet direktifleri dışında hareket etmesi Konferans'ın İkinci döneminde Türk Heyeti ile Türk Hükümeti arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Bu gerginlikler özellikle mali konularda artış göstermiş; Mustafa Kemal Paşa, yer yer bu duruma müdahale etmek durumunda kalmıştır.

⁵²⁰ Goloğlu, *a.g.e.*, s. 220; Meray, *a.g.e.*, T.2 ,C.1, K.1, s. 3-7.

Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Heyetleri'nin de desteğini alarak, bu isteklere ısrarla karşı olmuşlardır.⁵²¹

İsmet Paşa, 28 Mayıs tarihinde Müttefik Devletler temsilcileriyle gerçekleştirdiği hususi görüşme sonunda; Trakya sınırının Thalweg çizgisinden başlaması ve Ege Denizi'ndeki Tavşan Adaları'nın Türkiye'ye bağlanması koşuluyla, Meis Adası ve Adakale hakkındaki Türk taleplerinden vazgeçmiştir.⁵²²

Suriye sınırı meselesi gündeme geldiğinde; Türk Heyeti, bu sınırın belirlendiği 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Muahedesi'nin bir bütün halinde Lozan Antlaşması'na konulmasını ve bu suretle, gerek Fransa Meclisi gerekse T.B.M.M. tarafından onaylanmamış olan bu Muahede'nin garanti altına alınmasını istemiştir. Fransa ise; Muahedenin Suriye sınırı ile alakalı kısmının Lozan Antlaşmasına dâhil edilebileceğini belirtmiş; Türkiye ve Fransa arasında imza edilmiş Muahede'nin diğer maddelerinin Konferans'a iştirak eden Devletleri ilgilendirmediğini savunarak Türk önerisine karşı çıkmıştır.⁵²³

Bu mesele üzerinde cereyan eden görüşmeler neticesinde, Türk Heyeti talebinden vazgeçmiş; Fransa Hükümeti'nin, Türk Temsilci Heyeti'ne bir mektup yollayarak ve tebliğde bulunarak, Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, Ankara Muahedesi'nin tüm ekleriyle birlikte eski statüsünde ve aynı koşullar içinde geçerli olacağını onaylaması kararlaştırılmıştır.⁵²⁴

Irak, Trakya ve Suriye sınırları meselelerine bu surette çözüm bulunmuş ve Türkiye ayrıca, Mısır, Sudan ve Kıbrıs üzerindeki egemenlik hükümlerinden ve bu hakların ortaya çıkardığı sorumluluklardan kendi isteğiyle vazgeçmiştir.⁵²⁵

4.2.2. Yunanistan'dan İstenen Savaş Tazminatı Sorunu

Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği savaş tazminatı, Konferans'ın ikinci

⁵²¹ Meray, *a.g.e.*, T.2 ,C.1, K.1, s.13-23.

⁵²² Sonyel, *a.g.e.*, s.343.

⁵²³ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.117; Meray, *a.g.e.*, T 2, C.1, K.1, s. 8-10.

⁵²⁴ Meray, *a.g.e.*, T 2, C.1, K.1, s.176.

⁵²⁵ Goloğlu, *a.g.e.*, s.200.

döneminde, taraflar arasında güçlkle halledilebilen sorunlardan biri olmuştur.⁵²⁶ Müttefikler, Konferans'ın dağılmasından önce yayınladıkları projede; Türk ve Yunan taraflarının birbirlerine verdikleri zararların karşılanmasına yönelik taleplerinden karşılıklı olarak vazgeçmelerini teklif etmiş, Türkiye ise; yayınladığı mukabil projede, zararların karşılanması meselesinin Türk ve Yunan taraflarınca sonsuca bağlanmasını, iki devletin birbirine ödeyeceği bedellerin bir hakem tarafından tespit edilmesini istemiştir.⁵²⁷

Yunanistan Başdelegesi Venizelos, 14 ve 17 Mayıs 1923 tarihlerinde, İsmet Paşa'yla yaptığı görüşmelerde, Yunanistan'ın savaş kuralları dışındaki davranışlardan dolayı meydana gelen zararların ödenmesi gerekliliğini kabul ettiğini, bununla beraber Yunanistan'ın maddi bakımdan tamirat masrafı ödeyecek güçte olmadığını ve Türkiye'nin teklif ettiği gibi meselenin hakem huzuruna gitmesinin bile Yunan ekonomisini mahvedeceğini belirtmiş; meselenin, maddi değil manevi yöntemlerle halledilmesini istemiş, Devleti'nin tazminat vermeme yönündeki kararlılığını ifade etmiştir.⁵²⁸

Türk tarafı tazminat konusunda diretmiş, Yunan tarafı ise her fırsatta tazminat vermeyeceğini ifade etmiştir. Bu anlaşmazlığın Konferans ortamını germeye başlaması üzerine Müttefik Devletler, kendilerini alakadar eden tazminat meselesini Türk-Yunan anlaşmazlığı halledildikten sonra ayrıca görüşüleceğini belirtmişler; 19 Mayıs 1923 tarihinde, Yunan tazminatı meselesi için bir hal çaresi olarak, Türkiye'nin tazminat istemekten vazgeçmesini buna karşılık Yunanistan'ın Karaağaç ve civarındaki toprakları Türkiye'ye vermesini teklif etmişlerdir.⁵²⁹

İsmet Paşa, 19 Mayıs 1923 tarihine ait raporunda, bu hususlara değindikten sonra, meselenin Başdelegeler arasında gizli bir şekilde müzakere edildiğini belirtmiş, Hükümet'in acil olarak mesele hakkındaki görüşünü beyan etmesini istemiştir.⁵³⁰

⁵²⁶ Sonyel, *a.g.e.*, s.343.

⁵²⁷ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl "Lozan (1922-1923)"*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.109.

⁵²⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.310-311, Belge No:238.

⁵²⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s.324-325, Belge No: 256.

⁵³⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.324-325, Belge No: 256.

İsmet Paşa'nın, tamirat meselesinin Konferans'ın geleceği için çok önemli bir sorun olduğunu belirttiği ve ısrarla Hükümet'in görüşünü almak istediği telgraflarına⁵³¹, Rauf Bey tarafından 23 Mayıs 1923 tarihinde cevap verilmiştir.

Hükümet, Karaağaç karşılığı tazminattan vazgeçilmesine karşı çıkmış; tahrip edilen bölgelerde onarım yapılmadıkça Osmanlı borçlarının ödenmesinde karışıklıklar çıkacağını belirtmiş; barışa ulaşılması için Müttelik Devletlerin bu meseleye karışmaması gerektiğinin altını çizmiş; askeri hazırlık içinde olan ve sürekli Türk sahillerine tacizlerde bulunan Yunanlıların, Konferansı kesmek tehdidiyle tazminat işini halletmeye çalıştığına değinerek, önemli meseleleri halletmeden Yunan tehditlerine itibar edilir ve tazminattan vazgeçilirse, Mütteliklerin de aynı yola başvurup menfaat sağlamaya çalışabileceğinin üzerinde durmuş; özel görüşmelerin açık oturumlarda tüm dünyaya beyan edilmesini istemiştir.⁵³²

Tazminat vermeme konusunda ısrarcı olan Yunan Heyeti, 24 Mayıs'ta, meseleyi iki gün içinde resmen Konferans'a aksettireceğini ve o zamana kadar bir anlaşma sağlanamazsa Konferans'ı terk edeceğini bildirmiştir.⁵³³

Ankara'nın mesele hakkında katı tutumuna karşılık; İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey, Karaağaç ve civarındaki topraklara karşılık Yunan tazminatından vazgeçmeyi uygun görmüşlerdir. 24 Mayıs raporunda; barışın bu meselenin halline bağlı olduğu ifade eden İsmet Paşa, Türkiye'nin menfaatlerine uygun şartları içeren bir barış anlaşmasının hazırlanmakta olduğunu dile getirmiş; şayet Hükümet Konferans'ın dağılmasını göze alıyor, Yunan tazminatı ve diğer meselelerde daha fazla menfaat temin edilebileceğine inanıyorsa, kendisinin bu görüşe iştirak etmeyeceğini ve Temsilci Heyeti'ni Lozan'da bırakarak yurda döneceğini ve görevinden feragat edeceğini açıklamış, görüşlerinin Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesini istemiştir.⁵³⁴

Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Vekiller Heyeti; Yunan tazminatı konusunda fedakârlık yapılacaksa bu fedakârlık hiç olmazsa askıda

⁵³¹ Şimşir, *a.g.e.*, s.334, Belge No: 271; 335, Belge No: 273.

⁵³² Şimşir, *a.g.e.*, s.338-339, Belge No: 278.

⁵³³ Şimşir, *a.g.e.*, s.346-347, Belge No: 295.

⁵³⁴ Şimşir, *a.g.e.*, s.347-349, Belge No: 295. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya gönderdiği 26 Mayıs 1923 tarihli telgrafında; İsmet Paşa'nın yurda dönme kararının uygun olmadığını, Hükümet'le olan görüş ayrılığının çözüme kavuşturabileceğini beyan etmiştir. (Şimşir, *a.g.e.*, s.356, Belge No: 306.)

bulunan ve Türkiye için önemli olan meselelerin ülke lehine çözümünü temin etmesi gerektiğini İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Bu sebeple Vekiller Heyeti; Osmanlı borçlarının faizleri, düşman kuvvetlerinin tahliyesi, adli meseleler ve yabancı şirketlerin tazminatları gibi meseleler Yunan tazminatıyla birlikte ele alınması ve Türkiye'nin lehine sonuçlandırılması halinde, Yunan tazminatından fedakârlık edilmesi uygun olacağı ve bu sayede menfaatlere uygun bir barışın yapılabileceği; aksi halde müzakerelerin bir sonuca varamayacağı görüşünü savunmuştur.⁵³⁵

İsmet Paşa ise; Yunan tazminatı meselesinin savaş ihtimalini doğurduğu zamanda, bu meselenin Müttefikleri ilgilendiren meselelerle birlikte ele alınmasının, Yunanlıları ve Yunan ordusunu Müttefiklerin emri altına sokabileceğini düşündüğünden; Müttefiklerle olan meselelerde anlaşmazlık olması ve Konferans'ın dağılması durumunda, Yunan ordusunun Müttefiklerce kullanılmasını engellemek amacıyla, ilk önce Yunan tazminatı meselesini halletmeyi ve diğer meseleleri birkaç gün içinde çözümlenmeyi uygun bulmuş; Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatından vazgeçtiğini Müttefik Devletlere bildirmiştir.⁵³⁶

İsmet Paşa'nın, Hükümet görüşüne aykırı bu davranışı üzerine, kendisine Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey tarafından 27 Mayıs'ta ortak bir telgraf⁵³⁷ yollanmıştır. Bu telgrafta; Temsilciler Heyeti'nin talimatlar dışında hareket ettiği belirtilerek; Hükümet'in, emrivakiler karşısında bırakılmaktan ve Müttefiklerin tehditlerine boyun eğilmesi halinde onların daha fazla tavizler koparmaya çalışmasından endişe ettiği ifade edilmiş, bu sebeplerden dolayı Yunan tazminatı meselesinin sebep olabileceği sakıncaların birkaç gün içinde giderilmesi ve Yunan tazminatı konusunda yapılan fedakârlığın, diğer meselelerin bir an önce Türkiye lehine sonuçlandırılması kaydıyla yapıldığının ilgili devletlere hatırlatılması istenmiştir.

İsmet Paşa, 28 Mayıs tarihinde Vekiller Heyeti'ne gönderdiği telgrafında; Yunanistan'dan istenen tamirat konusundaki fedakârlığın, diğer meselelerde Türkiye'ye aynı görüşle yaklaşılması şartıyla yapıldığını Devletlere izah ettiğini

⁵³⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s.352, Belge No: 301.

⁵³⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s.359, Belge No: 310.

⁵³⁷ Adı geçen telgraf için bkz. Şimşir, *a.g.e.*, s.360-362, Belge No: 312.

bildirmiş; diğer meselelerde anlaşılmaması halinde Yunan tazminatı konusundaki fedakârlığın da hükmünün olmayacağını ifade etmiş; birçok düşmanla mücadele edildiği sırada bu düşmanların en kuvvetlisi ya da en tehlikesini ortadan kaldırılmasına taraftar olduğunu ve Konferans'ın yeni döneminde bu taktiği uyguladığını vurgulamış; kendilerinin Hükümet talimatlarını harfiyen uygulamaya çalışmalarına rağmen mevcut şartların bazen buna imkân vermediğini dile getirmiştir.⁵³⁸

İsmet Paşa, aynı gün Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta ise; Yunanistan'dan istenilen tazminatı, diğer meselelerin çözümünde koz olarak kullanacağını belirttiikten sonra, bu meselenin yatışmasıyla Müttefiklerin elindeki tehdit vasıtasının ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir.⁵³⁹

Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı meselesi, Yunanistan'ın Anadolu topraklarında yaptığı hasarın sorumluluğunu kabul etmesiyle ve Türkiye'nin Karaağaç karşılığında Yunanistan'dan istediği tazminattan vazgeçmesiyle sonuçlanmıştır.⁵⁴⁰

4.2.3. Adli Kapitülasyonlar Sorunu

Konferans'ın ikinci döneminde yoğun tartışmalara sebep olan konulardan biri de kapitülasyonlar, özellikle de adli kapitülasyonlar sorunu olmuştur.

Türk tarafı, kapitülasyonların tümünden kaldırılmasında diretirken, Müttefik Devletler bu ayrıcalıkları devam ettirmek istemişlerdir.

Esasen Konferans'ın birinci döneminde kapitülasyonların kaldırılması yönünde uzlaşmaya varılmıştır fakat Müttefikler ikinci dönem görüşmeleri boyunca sanki bu mevzu üzerinde anlaşmaya varılmamış gibi bir tutum içine girmişlerdir.

Konferans 4 Şubat 1922'de kesintiye uğramadan önce, Müttefik Devletler kesinti tehlikesini bertaraf etmek için Montagna formülü⁵⁴¹ diye adlandırılan bir

⁵³⁸ Şimşir, *a.g.e.*, s.366, Belge No: 319.

⁵³⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s.367, Belge No: 320.

⁵⁴⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl "Lozan (1922-1923)"*, s.110.

⁵⁴¹ Müttefikler bu teklifine göre, Türk adli sisteminin ıslahı için bir geçiş süreci öngörülmüş ve beş sene zarfında Türkiye'de hukukçulardan oluşan bir müşavirler heyetinin görev almasını istenmiştir.

teklifle Türk tarafına gelmişlerdir. Türk tarafının istekleri doğrultusunda bu teklifin bazı maddeleri değiştirilerek taraflarca kabul görmüş ve kapitülasyonlar konusu üzerinde uzlaşıldı nazarıyla Heyetler yurtlarına dönmüşlerdir.

Yeni dönem müzakerelerinde İngiliz tarafı, yeni bir formülle⁵⁴² adli kapitülasyonları devam ettirmeye çabalamış, müttefikleri de ona destek olmuştur. İsmet Paşa ise, kapitülasyonlar meselesini Montagna formülüyle hallolmuş mesele saydığından bu konu üzerinde müzakere yapılmasını gereksiz bulmuş ve Türk Devleti'nin Montagna formülüyle zaten yapabileceği azami fedakârlığı yaptığını ve Türkiye'nin egemenliğine gölge düşürecek, diğer devletlere eşit muamele görmesine mani olabilecek hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini ısrarla savunmuştur.⁵⁴³

Mevzu hakkında süren yoğun tartışmalar süresince İsmet Paşa kararından taviz vermemiştir. Neticede, Müttefikler yeni tekliflerinden vazgeçmiş; sorun Montagna formülünün son şekli esas alınarak halledilmiş ve anlaşmaya varılan adli beyanname⁵⁴⁴ 4 Haziran 1923 tarihinde Konferans'a sunulmuştur. Böylece, Türk Milleti asırlardır süre gelen kapitülasyon esaretinden kurtulmuştur.⁵⁴⁵

Uluslararası Adalet Divanı tarafından seçilecek bu müşavirler, Türk adliyesinin ve hapisanelerinin ıslahı için projeler hazırlayacak, haklı görmedikleri mahkeme kararlarını bozdurmak için Adliye Vekiline itirazda bulunabilecekti; ayrıca, yabancılar hakkındaki tutuklama ve ev araması gibi kararlar ancak bu müşavirlerin onayı alındıktan sonra verilebilecekti. Türk Heyeti, Türk adli sistemini kontrol altına almaya çalışan bu tekliflerde birçok düzeltme yapılmasını istemişti. Esasen Türk adli sisteminin ıslahını gerekli gören Türk Devleti, kendi rızasıyla, Birinci Dünya Savaşı'na ve Kurtuluş Savaşı'na iştirak etmemiş devletlerden, Türk memuru statüsünde ve Adliye Vekili'ne bağlı olmak kaydıyla müşavirler getirmeye razı olmuştu. Montagna formülü üzerinde bu bağlamda uzlaşmaya varılmıştı. (*İsmet İnönü: Hatıralar*, s.133-134.)

⁵⁴² İngiliz Başdelegesi Rumbold, İsmet Paşa'nın Montagna formülünde ısrarcı olmasına karşılık, bu formül üzerinde, Konferans'ın kesintiye uğrayıp İngiliz Heyet'i yurda dönünce, mutabakata varıldığını ve bu yüzden de İngiliz tarafı için bir bağlayıcılığı bulunmadığını savunmuştur; İsmet Paşa ise; Montagna formülünün imzaya dökülmüş olmamasına rağmen kapitülasyon sorununu hallettiğini ve bunun sadece bir İtalyan-Fransız teklifi olmayıp, tüm Müttefikler adına Türk Heyeti'ne sunulduğunu ve meselenin bu formül üzerinden kesintiden önceki haliyle, çözüme kavuştuğunu iddia etmiştir. (*İsmet İnönü: Hatıralar*, s.133-135.) İngiliz Heyeti'nin sunduğu ve Türk mahkemelerinin hükümdarlığını yok eden yeni teklife göre; Türk adli teşkilatına alınacak müşavirlerin maaşları Lahey mahkemesi ve Türk hükümeti arasında belirlenecek; müşavirler kanunlara aykırı gördükleri hükümler hakkında savcılar hareket geçirebilecek ve yapılacak şikâyetler hakkında yetkili mercilere müracaat edebileceklerdi; yabancıların evlerinin aranması ve tutuklanması gibi uygulamalar ancak müşavirlerin onayı alınarak yapılabilecekti.(Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı Ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s.276.)

⁵⁴³ Meray, *a.g.e.*, T.2, C.1, K.1, s.50-59.

⁵⁴⁴ Taraflarca kabul gören adli beyanname için bkz. Meray, *a.g.e.*, T.2, C.1, K.1, s.168-169; Karacan, *a.g.e.*, s.335-336.

⁵⁴⁵ *İsmet İnönü: Hatıralar*, s.136-137; *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl "Lozan (1922-1923)"*, s.80; Karacan, *a.g.e.*, s.329-337.

4.2.4. Osmanlı Genel Borcu Meselesi

Osmanlı genel borcundan Türkiye'ye düşen payın yıllık ödemelerinin hangi para ile yapılacağı, Konferans'ın ikinci döneminde üzerinde en çok uğraşılan konu olmuştur.

Müttefik devletler, borç faizlerinin altın üzerinden ödenmesinde diretirken, Türk tarafı ise; bunu kesin bir dille reddederek, borçların Frank üzerinden ödenmesinde ısrar etmiştir.⁵⁴⁶

Fransızlar, bu meselenin yalnızca Türk Devleti'ni ve onun alacaklılarını ilgilendirdiğini hâlbuki alacaklıların Lozan'da bulunmadığını ve kendilerinin ve Konferans'ın bu konuda karar verme yetkisine sahip olmadığını belirtmiş; İngilizler de bu konuda Fransızları teyit ederek, mali piyasasının ve İngiliz kanunlarının bu meselenin Konferans'ta görüşülmesine karşı olduğunu savunmuştur.⁵⁴⁷

Bu iddialar karşısında İsmet Paşa, Müttefiklerin Yunan savaş tazminatının çözümü sırasında Türkiye'ye verdikleri taahhütleri hatırlatarak, meselenin Konferans'ta çözümlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁸

İsmet Paşa, Hükümete gönderdiği 30 Mayıs 1923 tarihli telgrafta, meselenin çözümü için üç ihtimal dile getirmiştir. Birinci ihtimal; faiz kuponlarının kâğıt Frank üzerinden ödenmesidir ki Müttefiklerin buna razı olmayacağı kesin gibidir. İkinci ihtimal, borç faizlerinin ödenme şekline hiç bahsedilmemesi ve Türkiye'den Muharrem Kararnamesi'nin ve eski kontratların tasdikinin istenmemesidir. Üçüncü ihtimal, Muharrem Kararnamesini ve eski borç mukavelelerinin Türkiye tarafından tasdik edilmesi fakat faiz kuponlarının hangi parayla ödeneceğinin barışın yapılmasından sonra Türk Hükümeti ve alacaklılar arasında çözümleneceğinin kayıt altına alınmasıdır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁶ Osmanlı borcundan yeni Türk Devleti'nin payına düşen miktar 91 milyon liraydı. Bu miktarın altın olarak ödenmesi halinde ise, borç 600 milyon liraya yükseliyordu. Bu sebeple Türk tarafı borcun altın olarak değil, frank olarak ödenmesinde direnmiştir. (*İsmet İnönü: Hatıralar*, s.143.)

⁵⁴⁷ Karacan, *a.g.e.*, s.344; Ahmet Temiz, *Velid Ebuuzziya'nın Lozan Mektupları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s.373.

⁵⁴⁸ Karacan, *a.g.e.*, s.344.

⁵⁴⁹ Şimşir, *a.g.e.*, s.370-371, Belge No: 329.

Hükümet, birinci ve ikinci ihtimalleri uygun bulmakla beraber; Muharrem kararnamesinin onaylandığını kabul edip bu nazar altında taahhütlerde bulunulmasının kabul edilemeyeceğini, 31 Mayıs 1923 tarihli telgrafla İsmet Paşa'ya bildirmiştir.⁵⁵⁰

İsmet Paşa bu telgrafa verdiği cevapta; hükümetin son talimatının borçlar idaresini tanımamak anlamına geleceğini hâlbuki bundan önceki talimatlarda bu idarenin tanınmış olduğunu ve Konferans'ta da buna göre siyaset izlendiğini belirtmiş, yeni talimatın tüm planları alt üst edip Türk Heyeti'ni zor durumda bıraktığını ifade etmiş; birbiriyle çelişen talimatlarla hareket edilmesinin imkânsız olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵¹

Hükümet ise; borçlar idaresinin kaldırılmasını değil, muharrem kararnamesinin hâkimiyete aykırı maddelerinin düzeltilmesini istediğini belirterek, borç faizlerinin altın ya da ona eşdeğer bir parayla ödenmesinin imkânsız olduğunun ısrarla altını çizmiş ve faiz kuponları Frank ile ödenmesi temin edilmeden Muharrem Kararnamesi bağlamında devletin büyük bir mali taahhüt altına sokulmaması yönünde İsmet paşa'ya kesin talimat vermiştir.⁵⁵²

Mustafa Kemal Paşa'da aynı görüşü tekrarlayarak, frank dışında bir ödeme usulü kabul edilip Muharrem Kararnamesinin tanınması halinde devletin siyasi ve ekonomik istiklalinin elde edilemeyeceğini ifade ederek, faizlerin frankla ödenmesinin ısrarla savunulmasını istemiştir.⁵⁵³

Fransızların meselenin halli için ürettiği çözüm; Türkiye'nin bir beyanname ile Muharrem Kararnamesini onaylaması, kupon faizlerinin hangi parayla ödeneceğinin bu beyannamede belirtilmemesi, şayet Türkiye isterse faiz meselesinin barıştan sonra alacaklılarla ayrı olarak müzakere edilmesi şeklindeydi.⁵⁵⁴

Bu teklifi kabul etmek, alacak sahiplerine borç tahsilâtında istedikleri parayı seçme ve Türkiye'den daima altın talep etme imkânlarını vereceğinden; teklif İsmet Paşa tarafından reddedilmiş ve Paşa, bu seçim hakkı ortadan kaldırılmak şartıyla

⁵⁵⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s.373-374, Belge No: 334.

⁵⁵¹ Şimşir, *a.g.e.*, s.379-380, Belge No: 344.

⁵⁵² Şimşir, *a.g.e.*, s.381, Belge No: 347.

⁵⁵³ Şimşir, *a.g.e.*, s.382-383, Belge No: 348.

⁵⁵⁴ Karacan, *a.g.e.*, s.345.

mukavelelerin onaylanmasını teflik etmiş fakat bu teklif de Müttefiklerce reddedilmiştir.⁵⁵⁵

Bunun üzerine İsmet Paşa, meselenin halli için üç şekil önermiştir. Bunlardan birincisi, ödemelerin yapılacağı para birimini ve miktarı şimdiden belirlemek; ikincisi; hiçbir beyanname vermemek yani Türkiye'nin faizleri hangi parayla ödeyeceğine değinmemek; üçüncüsü, borçların altın ya da neredeyse ona eş değerde olan İngiliz Sterlini ile ödenemeyeceğini net olarak kaydetmektir.⁵⁵⁶

Müttefikler bu teklifleri de kabul etmemişler ve meseleyi hükümetlerine aktarıp talimat bekleyeceklerini söylemişlerdir.⁵⁵⁷

Uzayıp giden ve bir çözüm üretilemeyen müzakereler boyunca Fransa, faiz kuponları konusunda ısrarına devam etmiş ve sonunda Türkiye alacaklılarla anlaşana kadar işgal kuvvetlerinin tahliye edilmemesi şartıyla, kuponlar meselesinin anlaşmadan ihraç edilmesine razı olmuştur. Tahliye meselesinin bu suretle muallâkta kalmasına Türk tarafının razı olmayacağını bilen İngiltere Fransa'yı bu ısrarından vazgeçirmek için yoğun çaba harcamış ve bunda muvaffak olmuştur. Netice itibariyle Fransa Muharrem Kararnamesinin anlaşmadan ihraç edilmesine razı olmuş ve bu mesele Türk Heyeti'nin ürettiği formüllerden biri olan" beyanname vermemek" usulüyle çözüme kavuşturulmuştur.⁵⁵⁸

4.2.5. İmtiyazlar Meselesi

Kuponlar meselesinin hallinden sonra geriye imtiyazlar meselesi ve İşgal Kuvvetlerinin tahliye edilmesi meselesi kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya savaşı öncesinde yabancı şirketlere verdiği imtiyazlar meselesi Konferans'ın son safhasına gelindiğinde günlerde ağır münakaşalara sebep olmuştu⁵⁵⁹ ve Konferans kesilme noktasına gelmişti.

⁵⁵⁵ Temiz, *a.g.e.*, s.374; Karacan, *a.g.e.*, s.345-346.

⁵⁵⁶ Karacan, *a.g.e.*, s.347; Şimşir, *a.g.e.*, s.412, Belge No: 391; Temiz, *a.g.e.*, s.411-412.

⁵⁵⁷ Temiz, *a.g.e.*, s.413.

⁵⁵⁸ Temiz, *a.g.e.*, s.589,591; *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, s.246.

⁵⁵⁹ Sonyel, *a.g.e.*, s.353.

Başta Fransa olmak üzere Müttefik Devletler, isimleri bakımından milli şirket gibi gözüken fakat sermayesi dış kaynaklı olan bu şirketlere verilmiş hakların olduğu gibi tanınmasını ve iktisadi şartlara göre durumlarının iyileştirilmesini istemişler; şirketlerin savaş süresi boyunca birçok zarar ve ziyana uğradığını iddia ederek, bu zarar ve zararların Türkiye tarafından karşılanmasını istemişlerdir.⁵⁶⁰

İsmet Paşa ise; Türkiye'nin yabancı şirketlerin maruz kaldığı zararların karşılanması için taahhüt veremeyeceğini ifade etmiştir, Aslen Osmanlı İmparatorluğu'na tabii olan bu şirketlerin yabancı şirketler olduğu kabul edilirse, tazminat meselesi Türkiye ve Müttefikler arasında halledildiğinden, bu şirketlerin hiçbir hak talebinde bulunamayacağını altını çizmiştir.⁵⁶¹

Çetin görüşmeler sonunda Türk tarafı, şirketlerin imtiyazlarının devam edip, imtiyazların yeni iktisadi koşullara göre şekillenmesini kabul etmiştir.⁵⁶²

Türkiye'de faal bulunan şirketler dışında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde imtiyaz anlaşmaları yapılmış fakat savaş dolayısıyla faaliyete geçememiş şirketlerin haklarının korunması da Konferansı uğraştıran diğer bir mesele olmuştur.⁵⁶³

Türkiye bir protokol ve mektup teatisi sonucunda, Amstrong Whitworth and Company Limited, Vickers Limited ve Regie Generale des Chemins de fer adlı şirketlere haklar tanımıştır.⁵⁶⁴

Türkiye'nin bu şirketlerin haklarının korunmasına yönelik taahhüdü şundan ibarettir: Anlaşmanın imzasından sonra geçecek 5 sene içinde Türk Hükümeti, bu şirketlere vaat edilmiş işleri yabancı sermayesi ile yaptırmak isterse, bu şirketleri de niyetinden haberdar edecek ve onların, diğer yabancı şirketlerle eşit şartlar altında rekabet etmesine imkân verecektir.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.141-142.

⁵⁶¹ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.141.

⁵⁶² İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.142.

⁵⁶³ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.142.

⁵⁶⁴ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.142.

⁵⁶⁵ İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.142.

4.2.6. Türk Topraklarının Tahliyesi Meselesi

Türk Topraklarının tahliye edilmesi Türk tarafı için hayati bir konu olmasına rağmen, Müttefik Devletler tahliye meselesini bir koz olarak kullanmak niyetiyle meselenin hallini geciktirmeye çalışmışlardır.⁵⁶⁶

İngiliz Başdelegesi Rumbold, tahliye işinin altı ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak özel görüşmeler neticesinde sonuca bağlanmasını teklif etmiş, Musul Meselesi'nin çözümünde bu meseleyi koz olarak kullanmayı planlayarak, tahliye meselesinin altı ya da dokuz aylık bir süreçte halledilmesi için formül bulunmazsa İngiltere'nin barış imzalamayacağı tehdidinde bulunmuştur. Rumbold'un bu tehdidi karşısında İsmet Paşa, tahliyenin dokuz ay içinde gerçekleşmesini kabul etmiştir.⁵⁶⁷

Müttefiklerin teklif ettikleri tahliye protokolüne göre; Lozan Barışı T.B.M.M. tarafından onaylanıp, İstanbul'daki müttefik fevkalade komiserine bildirildikten sonra, işgal kıtaları tahliye işine başlayacak ve tahliye altı hafta içinde tamamlanacaktır. Tahliye edilen bölgelerde Türk Hükümetine ait olduğu anlaşılan fakat müttefik memurlarının yönetimi altında bulunan her çeşit mal ve mülk tahliye süresince Türk Hükümetine devredilecektir. Haciz tedbirleri kaldırılacak. Bu işlem için zabıtnameler düzenlenecektir. İşgal yönetimi, aslen Türk Hükümeti'ne ait olup üçüncü şahıslar ve Osmanlı Şirketlerinin eline geçmiş her türlü mal ve mülkün tam listesini Türk Hükümetine verecektir.⁵⁶⁸

Müttefik Devletler, Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girene kadar Boğazlarda her bir Müttefik Devleti için ikişer kruvazör ve taraflarca belirlenecek küçük savaş gemilerinin bulunmasında ısrar ederken; İsmet Paşa, Hükümet'ten aldığı direktifler doğrultusunda, tahliye işinin Osmanlı Genel Borcu ve Musul meselelerinin halledilmesinden hemen sonra görüşülmesini ve İşgal kuvvetlerine ait tüm savaş gemilerinin Türk Karasularından çekilerek, Boğazlar'dan geçecek gemilere Boğazlar Sözleşmesinin ikinci maddesi uyarınca muamele edilmesini istemiştir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Sonyel, *a.g.e.*, s.351.

⁵⁶⁷ Sonyel, *a.g.e.*, s.353.

⁵⁶⁸ *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, s.246-247.

⁵⁶⁹ *Türk İstiklal Harbi (Batı Cephesi)*, C.2, k.6, K.4, s.248; Sonyel, *a.g.e.*, s.353.

Türk tarafının bu konu üzerinde ısrarı üzerine, Türk Heyeti'ni tatmin edecek bir tahliye protokolü kaleme alınmıştır. Buna göre, Müttefiklere ait kara ve deniz kuvvetleri, anlaşmanın imzasını takiben Türk topraklarından ayrılacak; Boğazlar sözleşmesi yürürlüğe girene kadar, Boğazlardan serbest geçişi temin etmek amacıyla, Müttefiklere ait bir kruvazör ve iki destroyer Boğazlar'da bulunacaktır.⁵⁷⁰

İsmet Paşa, Vekiller heyeti Başkanlığına gönderdiği 16-17 Temmuz 1923 tarihli raporunda, Boğazlar Sözleşmesinin ruhuna uygun bir şeklin kabul ettirilemediğini fakat diğer meselelerin çözümünü sağlamak için böyle bir anlaşma yapmaya mecbur kaldığını belirterek, bu maddelerin Meclis'çe onaylanmayacağını ve bu suretle devletin sonsuz taahhüt altına girmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁷¹

4.3. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI VE T.B.M.M. TARAFINDAN ONAYLANMASI

Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmeleri 17 Temmuz 1923 akşamı son bulmuş ve bütün meseleler halledilerek Barış Antlaşmasının 24 Temmuz 1923 günü imzalanması kararlaştırılmıştır.⁵⁷²

Barış için tüm engellerin ortadan kaldırılmasından sonra Türk Heyeti, anlaşmayı imzalamak için Hükümetten gelecek yetkiyi beklemiştir. Başvekil Rauf Bey'in yetki konusunda Heyete cevap vermemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa bizzat devreye girerek imza yetkisini İsmet Paşa'ya vermiştir.⁵⁷³

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması 17 protokol ve 145 maddeden oluşmuştur.

11 Ağustos 1923 tarihinde toplanan 2. T.B.M.M., 21 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nı görüşmeye başlamıştır.

Hariciye Encümeni mazbatasında; Lozan Antlaşması'nı meydana getiren kısımların kısaca açıklaması yapılmış, bu anlaşmanın; ruh ve anlamı itibariyle,

⁵⁷⁰ Sonyel, *a.g.e.*, s.353.

⁵⁷¹ Şimşir, *a.g.e.*, s.578-579, Belge No:636.

⁵⁷² İsmet İnönü: *Hatıralar*, s.144,147.

⁵⁷³ Ertan, *a.g.m.*, s.624.

asırlardan beri Türk Milleti aleyhine kurulan ve Sevr Antlaşması ile neticelendirilmek istenen tuzağı yerle bir ettiğinden bahis edilerek, Yüce Meclis'in Lozan Antlaşması'nı onaylaması istenmiştir.⁵⁷⁴

21 Ağustos 1923 tarihli meclis oturumunda⁵⁷⁵ Hariciye Mazbatası'nın sunulmasından sonra, Hariciye Encümeni Reisi ve Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey söz alarak; Lozan Antlaşması'nı imzalayan yeni Türkiye Devleti'nin bir ilk olarak diğer devletlerle eşit tutulduğuna dikkati çekmiş, Türkiye Devleti'nin özgürlüğünü kısıtlayan tüm zincirleri kırdığına değinerek Milli Mücadele sürecinin kısa bir özetini yapmış, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, bağımsızlık yolunda yapılan savaşlarda ve Lozan'da emeği geçen herkese teşekkür ederek konuşmasını sonlandırmıştır.⁵⁷⁶

Yusuf Kemal Bey'den sonra söz alan Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri ve Menteşe Mebusu Doktor Tefik Rüşdü Bey,⁵⁷⁷ Şark Meselesi'ni sonlandıran Lozan barışında emeği geçenlere teşekkür etmiş, anlaşmanın mahiyeti hakkında bilgi vermiş ve Hariciye Encümeni'nin milli menfaatlere uygun bulduğu, dört kanun tasarısından meydana gelen, bu anlaşmanın meclis tarafından onaylanmasını istemiştir.

Tefik Rüşdü Bey'in konuşmasından sonra Mebuslar sırayla söz alarak Lozan Antlaşması hakkında görüşlerini bildirmişlerdir.

İlk sözü alan Mersin Mebusu Niyazi Bey⁵⁷⁸ olmuştur. Niyazi Bey konuşmasında Lozan Antlaşması'nı ülkenin güney sınırlarını milli menfaatlere uygun biçimde şekillendirmediği gerekçesiyle eleştirmiş, öngörülen sınırın gayritabiî, gayri milli, gayri coğrafi ve gayri iktisadi olduğunu savunmuştur. Bu anlaşmanın ülke fertlerinin bir kısmını mutluluğa bir kısmını ise üzüntüye sevk ettiğine değinen Niyazi Bey, Lozan Antlaşması'nın mevcut haliyle eksik ve onaylanamaz olduğunu ifade etmiştir. Ankara Antlaşması'nın onaylanması sebebiyle

⁵⁷⁴ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, i.7, s.112-117.

⁵⁷⁵ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.111-242.

⁵⁷⁶ Yusuf Kemal Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.218-221.

⁵⁷⁷ Tefik Rüşdü Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.221-223.

⁵⁷⁸ Niyazi Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.223-233.

Güney sınırı dışında kalan bölge halkından gelen protestonameyi⁵⁷⁹ okuyan Niyazi Bey, Lozan Antlaşması'nı tamamen reddettiğini söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır.

Niyazi Bey'den sonra söz alan Urfa Mebusu Yahya Kemal Bey⁵⁸⁰ de Güney sınırından hoşnut olmadığını belirtmiş ve Güney sınırı dışında kalan Türk topraklarının er veya geç anavatanına katılacağına dair inancını ifade etmiştir.

İstanbul Mebusu Hamdullah Subhi Bey⁵⁸¹ ise; Lozan Antlaşması'nı bir zafer olarak nitelendirip emeği geçen herkese teşekkür etmekle beraber, anlaşmanın zayıf noktaları olduğunu savunmuştur. Güney sınırı dışında kalmış Türk vatandaşlarının sorunlarına dem vuran Subhi Bey, bu sorunlar çözülmediği surece yapılan barışın gönüllerce tasdik edilmeyeceğini ve Şark'ta temin edilmek istenen barışın tehlikeye düşeceğini bildirmiş; Türk insanının, anavatanın dışında kalmış vatandaşların her zaman destekçisi olacağını dile getirmiştir.

Menteşe Mebusu Şükrü Kaya Bey⁵⁸², Avrupalı diplomatların emperyalist siyasetleri neticesinde, Lozan Antlaşması'yla, Türk tarafının umduğu neticeyi elde edemediğine değinerek; Trakya sınırının 1913 sınırını bile temin edemediğinden ve Ege Adaları'nın Türk topraklarına katılamaması neticesinde Anadolu'nun güvenliğinin tam olarak sağlanamadığından ötürü bu anlaşmayı reddedeceğini bildirmiştir.

Tekirdağ Mebusu Faik Bey⁵⁸³; “ *Muahedenin ihtiva ettiği mevad arasında hukuku esasiyemizi, hakkı bakamızı, hukuku meşruamızı, bir kısım ırkdaşlarımızın hayat ve huzurunu tehdit ve ihlal eden birçok mevad vardır.* ”⁵⁸⁴ Diyerek başladığı konuşmasında özellikle Trakya sınırı hakkında yoğun eleştirilerde bulunmuş, öngörülen sınırın Edirne şehrinin güvenliğini ve geleceğini temin etmediğine ve anavatanı için her türlü fedakârlığa katlanan Bati Trakya halkının düşman eline terk edildiğine değinmiş ayrıca Gelibolu'daki bir kısım arazinin mezarlık statüsünde düşmana terk edilmesini de

⁵⁷⁹ Protestoname için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.232-233.

⁵⁸⁰ Yahya Kemal Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.233-234.

⁵⁸¹ Hamdullah Suphi Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.234-235.

⁵⁸² Şükrü Kaya Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.235-238.

⁵⁸³ Faik Bey'in beyanati için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.238-241.

⁵⁸⁴ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.238

eleştirmiş ve milletin fedakârlığıyla eşdeğerde olmayan Lozan Antlaşması'na kırmızı oy vereceğini beyan etmiştir.

22 Ağustos 1923 tarihinde devam eden görüşmelerde ilk sözü alan İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey konuşmasında; “ ...Muahedenin tenkidatına ilk sayfasından elim bir ıztırapla başlıyorum. Muahedenin baştarafında görüyoruz ki, bizi kardeşlerimizden ayırmışlardır. Üzerinde senelerce yaşadığımız sevgili yerlerimizi de bizden koparmışlardır. Efendiler! Bizi dindaşlarımızdan ayıran bu Muahedeyi kabul edemeyiz. ... Efendiler! Muahede natamamdır, katî değildir. Efendiler! Biz böyle natamam bir Muahede karşısında bilâkaydüşart rey veremeyiz. Çünkü kuponlar meselesi hallolunmamıştır. Muahede natamamdır. Çünkü bizden ayrılması imkân dâhilinde olmıyan Musul kıtası için heyet daha bir karar vermemiştir. Musul kıtası, Türk'tür ve ilelebet Türk kalacaktır. ...Bu Muahedede iktisadî millimiz temin olunmamıştır. Muahede bu husufta da sakattır. Düyunu Umumiyenin taksiminde de âdilâne bir taksim nazan dikkate alınmamıştır. Bütün borçların kısmi küllisi Türk milletine yivkletilmiştir. ...Efendiler! Daha garip bir vaziyet vardır : Evrakı nakdiye ve istikrazı dahilinin ödenilmesi tek mil Türk Milletinin üzerine bırakılmıştır. Bundan yedi sekiz sene evvel bütün Osmanlı İmparatorluğu harbe sürüklenirken yalnız Türk Milleti mi karar vermiştir? ...Bu Muahede efradın ve cemiyetin hukukunu tanımamıştır.”⁵⁸⁵ “...Sonra efendiler! Hicaz demiryolu vardır; bu Hicaz demiryolu bütün Osmanlı İmparatorluğuna mensup efradın ianeleriyle yapılmıştır. Efendiler! Hicaz demiryoluna ait Muahedemizde bahis yoktur. Bize aidolan hisseyi bize terk etmelidir veyahut bir Şirketi İslâmiye halinde bırakılmalı, bizim hissemiz de bulunmalıdır. Nasıl olur da efradın ianesiyle yapılan bir müessese, şunun bunun eline terk olunabiliyor? Binaenaleyh burada da Avrupalılar ve Düveli Âkide tam mânasiyle ve âdilâne bir hakkaniyet gözetmemişlerdir. ...Muahedede kanunlarımızın ahkâmına karşı da muhalefet vardır. ...Bu Muahedede kapitülâsyon kokusu vardır. ...Muahedenin 16 ncı maddesine bakınız! Bu Muahedede Harbi Umumide düveli ecnebiye (tebaası gibi muamele görenlerin zararlarını kabul etmişiz. Yani mahmiliği kabul etmişizdir. Biz düveli ecnebiye tebaası gibi muamele gören Rumların zararlarını da tazmin etmeye mecbur kalıyoruz. Bu kapitülâsyon değil de nedir? ...Muahedemizde sıhhiye müşavirlerini de 'kabul etmişiz. Sonra efendiler! Adli müşavirler de vardır. Yani adliyemizde müşavir kabul etmişiz ve şayanı dikkat olan bu noktayı bilhassa nazarı dikkatlerine arz ederim. Bu müşavirler kavanin komisyonlarında bulunacaklar; bu ne için ve neden? Bunun esbabını sarahatle ve katiyetle öğrenmek isteriz ve bilmek isteriz.”⁵⁸⁶ “...Sonra asıl bu Muahedenin en şayanı dikkat olan ve bizi en ziyade korkutan ciheti; ticaretimize mütaallik olan kısımdır. Ticaretimiz beş sene müddetle hali atalette kalmıştır. Biz efendiler! Yükselmek istiyoruz, teali etmek istiyoruz, kendi memleketimizde kuvvetli olmak istiyoruz, kendi memleketimizde efendi olmak istiyoruz. Avrupalıların, Düveli Âkidenin hâlâ büyük bir ihtirasla, bir dikkat ve teyakkuzla bizi ezmek için çalışmalarına ne mâna veriliyor? ...Efendiler! Bu Muahede

⁵⁸⁵ T.B.M.M.Z.C., D.2, C.1, s.246.

⁵⁸⁶ T.B.M.M.Z.C., D.2, C.1, s.247.

daha garip bir cihet var. Arazimizde mezarlıklara tasarruf salâhiyetini Düveli Âkideye terk ediyoruz. ...Efendiler! En ziyade nazarı dikkati celbeden bir mesele de mübadele meselesinde Heyeti Murahhasamızın lütfkârlığıdır. Mübadelede zahirî bir şeraiti mütesaviye vardır. ...Mübadelede canilerle en ziyade insaniyetkârane hareket eden insanları müsavi görüyorsunuz. Bunun neresinde müsavat var?’⁵⁸⁷ “...Efendiler! Muahedenin en acı safhasına girmiş oluyoruz. Muahedenin kalbleri karartan, gözleri yaşartan acı bir safhası var. Efendiler. Bu safha Muahedenin (59) ncu maddesinde mukayyettir. Deniyor ki, Türkiye harbin temadisinden ve onun netavicinden mütevellit Yunanistan’ın buhranı malîsini nazarı dikkate alarak tamirat meselesinde Yunanistan’a karşı her türlü metalibinden sureti katiyede feragat eder. Efendiler! Yerleri, yurtları yakılmış milyonlarca halkın hakkını cüretkârane bir surette bağışlayan bu Muahedenin bu maddesini yangın olan bir yerin Mebusu olmak itibariyle katiyen kabul edemem.’⁵⁸⁸ Diyerek Lozan Antlaşması’na ret oyu vereceğini açıklamıştır.

Saruhan Mebusu Vasıf Bey⁵⁸⁹ ise; Türk yargı sisteminde yabancı hâkim ve mahkemelerin bulunmasını eleştirerek söze başladığı konuşmasında; Lozan Antlaşması’nın ticaret sözleşmesi, kabotaj meselesi, Osmanlı borçları, şirketler ve imtiyazlar meselelerinde iktisadi ve milli bağımsızlığa aykırı birçok maddeler içerdiğinin, anlaşmada ayrıca, boğazlarda askersiz ve tarafsız bölgeler öngörüldüğünün, Trakya sınırı ve Güney sınırının Türk ulusunun aleyhine halledildiğinin ve bir kısım arazi için ölüme mahkûm olmuş binlerce insanın hakkı olan savaş tazminatından feragat edildiğinin altını çizerek Lozan Antlaşması’nı kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.

Lozan Antlaşması hakkında olumsuz görüş bildiren mebuslardan sonra sırayla İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Bey⁵⁹⁰, Bozok Mebusu Avni Bey⁵⁹¹, Karesi Mebusu Ahmed Süreyya Bey⁵⁹² ve İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey⁵⁹³ söz alarak antlaşmanın lehinde beyanat vermişlerdir.

Süleyman Sırrı Bey, Lozan Antlaşması’nın Avrupa’nın dediği gibi Türklük için bir muzafferiyet ya da anlaşmayı eleştirenlerin dediği gibi bir mahkumiyet özelliği taşımadığına değinerek, Lozan Antlaşması’nı Türk Ulusu’nun dökülen

⁵⁸⁷ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.248.

⁵⁸⁸ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.249.

⁵⁸⁹ Vasıf Bey’in beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.249-252.

⁵⁹⁰ Süleyman Sırrı Bey’in beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.252-254.

⁵⁹¹ Avni Bey’in beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.254-255.

⁵⁹² Ahmed Süreyya bey’in beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.256-258.

⁵⁹³ Abdurrahman Şeref Bey’in beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.258-260.

kanlarının büyük bir muvaffakiyeti olarak nitelendirmiştir. Antlaşmanın birçok eksik yani olduğunu kabul eden Sırrı Bey; meseleye olumlu noktalarından da bakmanın gereğine değinmiş, özellikle antlaşmanın ağırlık merkezi olarak nitelendirdiği kapitülasyonların kaldırılmış olması dolayısıyla, kendisinin bu anlaşmaya kabul oyu vereceğini belirtmiştir.

Avni Bey de antlaşmanın ülke ve millet namına zararları maddeleri olduğuna katılmakla beraber, altı asırlık bir yönetimin tasfiyesi neticesinde Hükümetin ve Meclisin bir emrivaki olarak bu antlaşmayı imzalamaya mecbur olduğunu ifade etmiş; yakın zamana kadar Türk Ulusu'na yaklaşmaya çekinen Batılı devletlerin şimdi birbirleriyle yarışarcasına Türk Milleti'yle anlaşmaya çalışmasını bir başarı olarak nitelendirmiş ve barışın sağlanması için Meclisin bu antlaşmaya kabul oyu vermesini istemiştir.

Ahmed Süreyya Bey; antlaşmanın noksanlarını kabul etmekle beraber, ülkenin içinde bulunduğu şartların daha iyi koşullarda bir anlaşma yapmaya uygun olmadığını belirtmiştir. Antlaşmanın Meclisçe onaylanması halinde dünya sahnesine tam bağımsız bir Türk devleti çıkacağını ifade eden Süreyya Bey; patrikhanenin ve kapitülasyonların ilga edilmesinin ne denli önemli olduğuna değinmiş, antlaşmanın savunmasını yaparak Meclis'in bu antlaşmaya onay vermesini istemiştir.

Mebusların görüşlerini bildirmelerinden sonra yeniden söz alan Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri Tefik Rüşdü Bey⁵⁹⁴, eleştirilen noktalara açıklık getirerek Lozan Antlaşması'nı savunmuş ve konuşmasının sonunda “...âmâli milliyeyi tatmin eder bir şekilde olan bu Muahedenameyi Türkiye'nin, aziz Türkiye'nin, Şark'm yegâne unsuru intizamı olan Türk'ün menfaati bunu reddetmemekte olduğunu tekrar ederim.”⁵⁹⁵ Diyerek Lozan Antlaşması'nın Meclis tarafından onaylanmasını talep etmiştir.

23 Ağustos 1923 tarihli Meclis oturumunda söz alan Hariciye Vekili ve Malatya Mebusu İsmet Paşa⁵⁹⁶ yaptığı uzun soluklu konuşmada Lozan süreci ve Lozan Antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi sunmuş ve yapılan eleştirilere cevap vermiştir.

⁵⁹⁴ Tefik Rüşdü Bey'in beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.260-261.

⁵⁹⁵ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.261.

⁵⁹⁶ İsmet Paşa'nın beyanatu için bkz. *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.264-282.

İsmet Paşa'nın konuşması bittikten sonra Lozan Antlaşması'nın dört ayrı kanun tasarısı şeklinde ve açık usulle oylanmasına başlanmıştır. Oylamanın sonucunda birinci kanun tasarısı 213 kabul oyuna karşı 14 ret oyu; ikinci kanun tasarısı 206 kabul oyuna karşı 14 ret oyu; üçüncü kanun tasarısı 208 kabul oyuna karşı 13 ret oyu ve dördüncü kanun tasarısı 212 kabul oyuna karşı 13 ret oyu ile kabul edilmiştir.⁵⁹⁷ Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in Antlaşmanın onaylanması sebebiyle dua okunmasını ve okunacak Fatihaların da şehitlerin ruhuna hediye edilmesini teklif etmesi üzerine⁵⁹⁸ kürsüye gelen Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Efendi'nin duasından sonra Fatihalar okunarak oturuma son verilmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.284.

⁵⁹⁸ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.284-285.

⁵⁹⁹ *T.B.M.M.Z.C.*, D.2, C.1, s.285.

SONUÇ

Anadolu toprakları, jeopolitik ve kültürel değerlerinden dolayı, emperyalist devletlerin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Türk hakimiyeti ortadan kaldırılmadıkça bu coğrafyada hüküm sürmenin imkânsız olduğunu gören bu devletler, aralarında kişisel çıkarlarına dayanan çeşitli ortaklıklar kurmuşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmasıyla siyasetlerine hız kazandırmış, Mondros ve Sevr sürecinde emellerini hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Müttefik Devletlerin Anadolu'da işgallere başlaması üzerine; vatansız ve tutsak yaşamaya tahammülü olmayan Türk ulusu işgallere büyük bir direniş göstermiş, azimle yürüttüğü Kurtuluş Savaşı'nı muzafferiyetiyle sonuçlandırarak ülkesinden düşmanları kovmuştur.

Bu muzafferiyetlerin neticesinde Mudanya Mütarekesi ile geçici barış sağlanmış, kalıcı barış için yeni bir konferans düzenlenmesine karar verilmiştir.

Müttefiklerin, Lozan'da toplanması kararlaştırılan barış konferansına hem İstanbul Hükümetini hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini çağırarak, Türk Devleti'nin yönetiminde bir keşmekeş yaratma arzuları başarısız olmuş; saltanat kaldırılmasıyla ülke yönetimindeki çift başlılık bertaraf edilmiş ve T.B.M.M milletin tek temsilcisi olduğunu cihana ispat etmiştir.

20 Kasım 1922 tarihinde faaliyete geçen Lozan Konferansı görüşmeleri çok çetin geçmiştir.

Türk tarafı mevcudiyetini ve istiklalini tüm cihana onaylatmak için, Milli Mücadele'nin muzaffer devleti namıyla Konferans'a iştirak ederken, Müttefik Devletler ise; Türk Ulusu'nun Milli Mücadelesini yok sayarcasına, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri sıfatıyla Konferansı sürdürmek istemişlerdir.

Taraflar arasındaki bu zihniyet farkı Konferans'ın her aşamasında kendini göstermiş ve Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramıştır.

3 aya yakın bir süre devam eden Konferans'ın bu ilk evresi boyunca Müttefik Devletler, Sevr Projesi'nin devamı niteliğinde bir anlaşmayı Türk tarafına

imzalatmaya çalışmışlardır. Gerek Türk Hükümeti gerekse onun temsilcisi olarak Lozan'da görev alan Türk Temsilci Heyeti, bu çabalara büyük bir azimle karşı durmuş; Misak-ı Milli prensipleri etrafında şekillenen Türk Milleti'nin haklı davasını yılmadan savunmuşlardır.

Lozan Konferansı'nın kesintiyle sonlanan birinci evresi boyunca T.B.M.M., gerek açık gerekse gizli celseler boyunca, müzakere sürecini tetkik etmiştir.

Başvekil Rauf Bey, İsmet Paşa'dan gelen raporlar doğrultusunda T.B.M.M. mebuslarını bilgilendirmeye çalışmış, yaptığı açıklamalarla meclis içindeki milli mücadele ruhunu ayakta tutmaya çalışmıştır.

Konferans'ın ilk evresi boyunca yapılan meclis müzakerelerindeki genel hava, Türk davasının her koşulda ve ne pahasına olursa olsun kazanılacağına yönelik azmin dışı vurumu olmuştur. Konferans süreci buhranlı bir hal aldıkça, Mustafa Kemal Paşa'nın icraatına muhalif olan mebusların gerek Hükümet gerekse Türk Temsilci Heyeti'ne karşı tutumları sertleşmiştir. Muhalif mebuslar, meclis'in Lozan müzakereleri hakkında yeterince bilgi sahibi edilmediği ve Türk davasının Konferans esnasında yeterince savunulmadığı yönünde sert eleştirilerde bulunmuşlardır.

Kanaatimizce, meclis'in yeterince bilgilendirilmediği yönündeki eleştirilerin haklılık payı vardır. İsmet Paşa, Hükümet Başkanlığına gönderdiği raporlarda Konferans süreci hakkında bilgi sunmasına rağmen, Başvekil Rauf Bey'in meclis beyanatları genelde üstü kapalı bir mahiyette olmuştur.

Konferans'ın 4 Şubat 1922 tarihinde dağılması ve Türk Heyeti'nin yurda dönmesiyle birlikte, Lozan süreci Meclis'in gizli oturumlarında hararetli şekilde tartışılmıştır.

Bilindiği üzere Konferans dağılmadan önce İsmet Paşa, kesinti ihtimalini öngördüğünden, bunun sorumluluğu Türkiye üzerinden atmak ve dünya kamuoyunu Türkiye lehine çevirmek için bazı meselelerde fedakârlık yapılabileceğine dair tekliflerini Müttefiklere iletmiştir.

T.B.M.M.'nin muhalif mebusları bu fedakârlıkları, Hükümet'e ve Lozan Heyeti'ne yönelttikleri eleştirilerde koz olarak kullanmışlar ve işbaşındaki idarecileri Misak-ı Milli'den fedakârlık yapmakla suçlamışlardır. Bu eleştirilerin boyutu o kadar

yükselmiştir ki, karşıt fikirli mebusların atışmaları yer yer hakarete ve karşılıklı tehditleşmelere varan boyutlara ulaşmıştır.

Kesinti dönemi boyunca yapılan meclis müzakereleri süresince; muhalif kanadın tüm saldırganlığına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın yerinde müdahaleleri sonucunda T.B.M.M., Hükümet' e ve Lozan Heyeti'ne bir kere daha güven oyu vermiştir.

Zaten mevcut olan meclis içi ayrılıkların iyice belirginleştiği bu dönemde, barış kararının mevcut olan meclis'ten çıkmayacağı anlaşılmış ve bunun üzerine Birinci T.B.M.M.'nin feshedilerek, yeni bir meclis oluşturulması ve bu yolla barış kararının alınması için seçimlere gidilmesine karar verilmiştir.

Kesinti süresi boyunca taraf devletler, Konferans'ın yeniden toplanabilmesi için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin neticesine Lozan Konferans'ı 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden faaliyete geçmiştir.

Muhalif kanadın sesinin çokça yükseldiği ve gerekli kararların alınmasında birçok zorluğun yaşandığı Birinci T.B.M.M.'nin feshedilmesi ve bu sayede Muhalif baskısının bertaraf edilmesi, Türk Hükümeti ve Türk Temsilci Heyeti'ne, yeni dönem müzakerelerinde daha rahat hareket etme imkânını vermiştir.

Çetin müzakerelerin geçtiği ve Hükümet ile Türk Delegasyonu'nun arasındaki görüş ayrılıklarının daha da belirginleştiği bu dönem sonunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.

11 Ağustos 1923 tarihinde faaliyete geçen İkinci T.B.M.M., birkaç gün süren müzakereler neticesinde 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamıştır.

Lozan süreci hakkındaki tartışmalar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de popülaritesini korumaktadır.

Bize göre, Lozan Antlaşması'nın bir kazanım olmadığına yönelik eleştirilere katılmak mümkün değildir. Tarihsel olayları, olayların geçtiği dönemin koşullarına göre ele almak, tarih biliminin en temel kurallarından biri olması sebebiyle Lozan

PDF Eraser Free

olgusu irdelenirken, dönemin zor ve olağan dışı şartları göz önünde bulundurulmalıdır.

Yıllar boyu süren ağır mücadelelerin, tüm maddi, manevi ve insani kaynaklarını tükettiği bir ülkenin, tüm bu olumsuzluklara rağmen dünyayı dize getirip, varlığını ve bağımsızlığını insanlık âlemine onaylatması, Türk Milleti'nin yüceliğine yakıştığı kadar bu ölçüde de takdiri hak etmektedir.

Türk Ulusu'nun yapması gereken en temel şey, Türk davasının ne koşullar altında kazanıldığını derinlemesine inceleyerek, bu tarihsel evrenin her aşamasından kendine bir ders çıkarmak, bağımsız ve uygar Türk Devleti'nin bekasını temin edecek milli politikaları oluşturmaktır.

KAYNAKÇA**1. Arşiv Belgeleri:**

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No:400-6, Fon Kodu:30..18.1.1., Yer No:7.15..8., Tarih:10/4/1923.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No:400-175, Fon Kodu:30..10.0.0., Yer No:218.474..15., Tarih:4/9/1923.

2. Resmi Yayınlar:

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.112, 4 Ekim 1922.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.121, 18 Ekim 1922.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.131, 2 Kasım 1922.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.162, 25 Aralık 1922

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.166, 1 Ocak 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.180, 25 Ocak 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.182, 28 Ocak 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.183, 29 Ocak 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.187, 5 Şubat 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.188, 7 Şubat 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i: 196, 21 Şubat 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.3, i.200, 27 Şubat 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.2, 2 Mart 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.3, 3 Mart 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.4, 4 Mart 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.5, 5 Mart 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.6, 6 Mart 1923.

PDF Eraser Free

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.7, 21 Ağustos 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.8, 22 Ağustos 1923.

T.B.M.M.G.C.Z., C.4, i.9, 23 Ağustos 1923.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24, i.128, 28 Ekim 1922.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C. 24, i.129, 30 Ekim 1922.

T.B.M.M. Z.C., D.1, C.24,i.130, 1 Kasım 1922.

T.B.M.M.Z.C.,D.1,C.24, i.131, 2 Kasım 1922.

T.B.M.M.Z.C.,D.1,C.24, i.132, 3 Kasım 1922.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.24., i.138, 15 Kasım 1922.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25., i.147, 29 Kasım 1922.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.25., i.157, 16 Aralık1922.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26., i.167, 3 Ocak 1923.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26., i.168, 4 Ocak 1923.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.26., i.180, 25 Ocak 1923.

T.B.M.M.Z.C., D.1, C.27., i.184, 31 Ocak 1923.

3. Gazeteler:

Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ekim 1922, No:648.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1922, No: 649.

Hâkimiyet-i Milliye, 2 Kasım 1922, No:650.

Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1923, No:873.

Vakit, 3 Kasım 1922, No:1757.

Vakit, 25 Temmuz 1923, No:2018.

4. Telif Ve Tetkik Eserler:

Akarıslan, Mediha, *Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk*, Arıon Yayınları, İstanbul 1995.

Akın, Rıdvan, *T.B.M.M. Devleti (1920-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul 1976.

Altuğ, Yılmaz, *Türk İnkılâp Tarihi (1919-1938)*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1997.

Aralov, S. I., *Gözleri Çeliktendi Atatürk'ün: Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları*, Ulus Yayınları, İstanbul.

Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C.1-2, Alkım Yayınevi, İstanbul.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk (Vesikalar)*, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

Atatürk, Mustafa Kemal., *Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, haz. Refik Turan vd., Okutman Yayıncılık, Ankara 2009.

Atatürk' ün Söylev Ve Demeçleri III (1918-1937), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, ed. M. Derviş Kılınçkaya , Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 2001.

Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.1, İzmir 1984.

Aydemir, Ş. Süreyya., *Tek Adam*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

....., *Tek Adam*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

....., *Tek Adam*, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

....., *İkinci Adam*, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Balkaya, İ. Sabri, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi, C.3, Kaynak Kitaplar, İstanbul 1975.

Baykara, Tuncer, *Milli Mücadele*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Baytok, Taner, *İngiliz Belgeleriyle Sevr' den Lozan'a*, İstanbul 2007.

Bayur, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Birsel, M. Cemil., *Lozan, C.2*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Çelik, Muammer, *Hüseyin Avni Ulaş*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1996.

Demirel, Ahmet., *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Doğan, Avni., *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1964.

Eroğlu, Hamza., *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1981.

Goloğlu, Mahmut., *Türkiye Cumhuriyet (1923)*, Ankara 1971.

....., *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Gönlübol, Mehmet. ve Sar, Cem., *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Göze, Ayferi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2006.

Güneş, İhsan, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985.

İnan, A. Afet., *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977.

İsmet İnönü: Hatırlar, C.2, der. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Karacan, A. Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

Karal, E. Ziya., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1975.

Kaya, Önder, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1995.

Kocatürk, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007

Lausanne on its 70th ANNIVERSARY, The Ministry Of Culture Of The Turkish Republic.

Lozan'ın 70. Yıldönümünde İsmet İnönü, T.C. Kültür Bakanlığı.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2008.

Meray, Seha L. ve Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1977.

Meray, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.1, C.1, K.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.1, C.1, K.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.1, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.1, C.3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.1, C.4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.2, C.1, K.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.2, C.1, K.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

....., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, T.2, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Merdanoğlu, Hüsnü, *Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Milliye*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2006.

Meydan-Larousse, C.5, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971.

Meydan-Larousse, C.10, Meydan Yayınevi, İstanbul 1972.

Mutlu, N. Yücel, *Lozan'da Mübâdele ve Memlekette Türk Nüfusunun Arttırılması*, Ankara 2005.

Nur, Rıza, *Lozan Hatırları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Özçelik, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.

Şamsutdinov, A. M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, 4.Baskı, İmge Kitabevi.

Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, Örgün Yayınlar, İstanbul 1981.

Şimşir, Bilâl N., *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

....., *Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

....., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Tarih IV: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Taşyürek, Muzaffer, *Lozan'a Hayır Diyenler*, İhtar Yayıncılık, İstanbul 1995.

Tunaya, T. Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, K.1, C.2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl " Lozan (1922-1923)", T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri, haz. E. Semih Yalçın vd., Siyasal Kitabevi, Ankara 2004.

Türk İstiklâl Harbi (Batı Cephesi), C.2, k.6, K.4, Gnkur. Basımevi, Ankara 1969.

Türk İstiklâl Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı), C.1, Gnkur. Basımevi, Ankara 1999.

Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923), C.2, T.B.M.M. Vakfi Yayınları, Ankara 1995.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Velidedeoğlu, H. Veldet, *İlk Meclis ve Milli Mücadele'de Anadolu*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.

5. Makaleler Ve Bildiriler

Akbulut, Mustafa, “ Türk-Amerikan İlişkileri: 1923-1938 ve Sonrası Sorunlar ve Beklentiler ”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi: Bildiriler, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, C.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, ss.959-964.*

Akgül, Suat, “ Paris Konferansı’ndan Sevr’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi ”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.23, C.VIII, Mart 1992, ss.381-395.*

Davison, Roderic H., “ Mondrostan Lozana Kadar Türk Siyaseti ”, çev. Mine Erol, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.25, 1981, ss.81-112.*

Ercan, Yavuz, “ Kurtuluş savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları ”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, S.25, 1981, ss.41-59.*

Erim, Nihat, “ Türkiye Cumhuriyetinin Kuzey Doğu ve Doğu Sınırları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.9, S.1-2, 1952, ss.*

Erhan, Çağrı, “Lozan’ın Genel Çerçevesi ”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, ss.11-16.

Ersel, Birsal, “ Sivas’ın Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi Ve Sivas Kongresi ”, *Cumhuriyet’in 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2003, ss.47-59.

Ertan, T. Faik, “ Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle T.B.M.M Hükümeti Arasındaki İlişkiler ”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.18, C.VI, Temmuz 1990, ss.615-626.*

Giritli, İsmet, “ Lozan Kahramanı: İnönü “, *Lozan’ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, ss.38-46.

Arıkan, Zeki, “ Lozan Görüşmeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ”, *80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyumu Bildirileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, ss.61-80.

Kaptan, Eyüp., “ Azınlıklar Sorunu ”, *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, der. Max Schweizer, Phoenix Yayınları, Ankara 2005, ss.93-95.

Kemal, Cemal, “ Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi ”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.40, Kasım 2007, ss.643-691.

Kısıklı, Emine, “ Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi ”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 1999-2003, ss.487-526.

Loloğlu, Faruk, “ Heyet Başkanı İsmet İnönü ”, *Ankara ve Lozan Arasında: Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, der. Max Schweizer, Phoenix Yayınları, Ankara 2005, ss.60-66.

Tezel, Y. Sezai, “ Birinci Büyük Millet Meclisi Anti – Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı ”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXV, No. 4, Aralık 1970, ss.287-318.

Yavuz, B. Sükan, “ Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi ”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.24, Kasım 1999-2003, ss.527-561.

EKLER

Ek 1: Hariciye Vekili ve Türk Temsilci Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün Türk Temsilci Heyeti'ne dağıttığı kendi imzasını taşıyan fotoğraf. (*Lozan'ın 70. Yıldönümünde İsmet İnönü*, s.48.)

Ek 2: Türk Temsilci Heyeti azalarından Rıza Nur Bey (*Lausanne on its 70th Anniversary*, s.15)

Ek 3: Türk Temsilci Heyeti Azalarından Hasan Bey (*Lausanne on its 70th Anniversary*, s.15.)

Ek 4: Lozan Konferansı'nın Birinci Dönemi'nde görev alan Türk Heyeti (*Lozan'ın 70. Yıldönümünde İsmet İnönü*, s.45.)

لوزان قونفرانسده تدرکيا بونک ملت مجلی اعضا سندن
 فیه تدرک هیتہ مرضیه شی درلرین جامدی
 لیستہ در

طالعردیک	مدلیه متتاری
نیریک	خارجیه صفره شی دری
صحه بیک	امدرسیایه مدیری
تخصیه بیک	ارکان صریه قانققی شی
نصرت بیک	خارجیه ایتیم صفره شی دری
فداریک	مالیه دکالتن محاسبات محویه مدیری
سها درت دبله	لجیریه تات دری
تخصیه کامن بیک	امدرسیایه مدیری

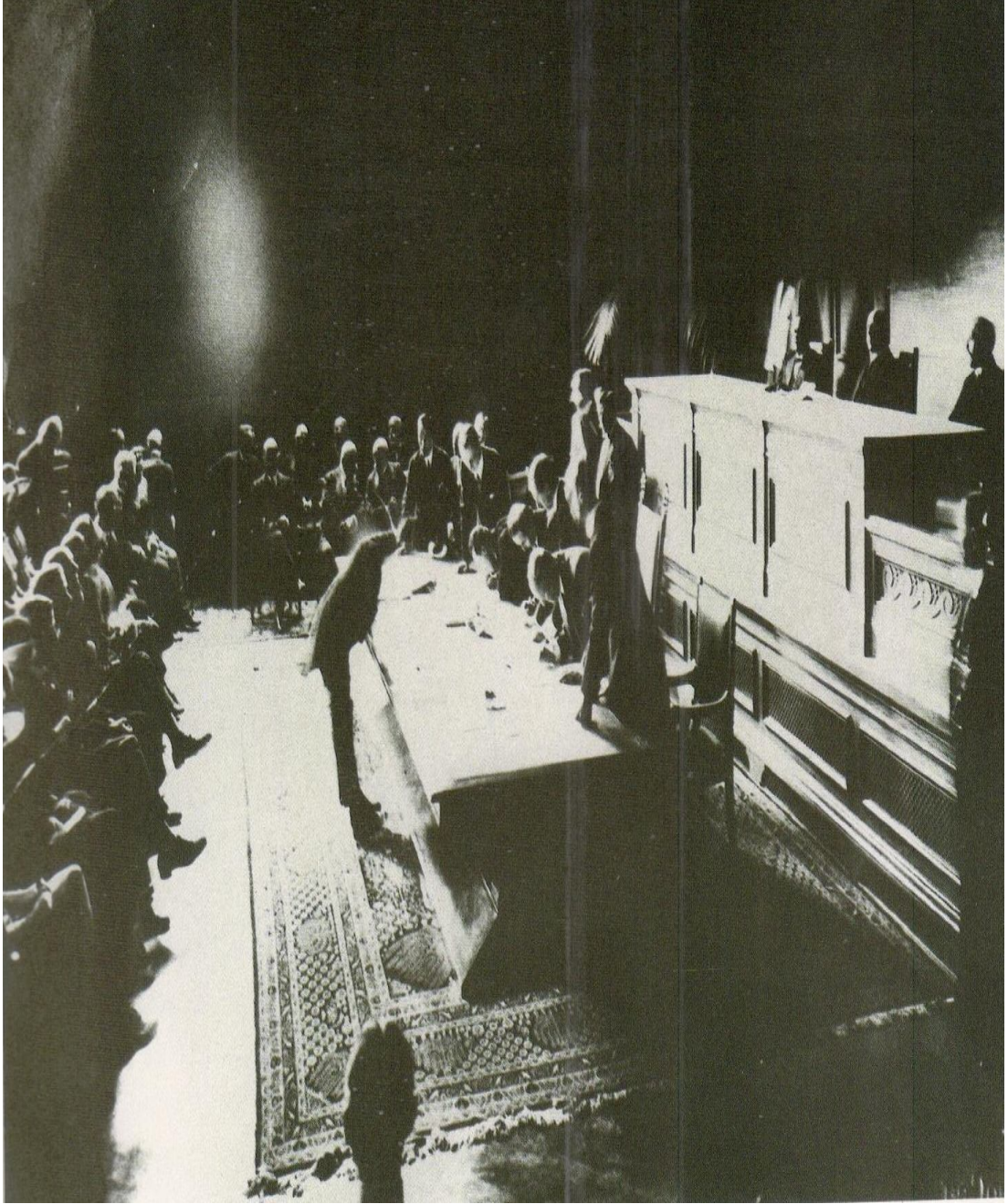
030	10			218	474	15

5

Ek 6: T.B.M.M.'den seçilenler hariç Lozan Konferanslarında bulunan müşavir ve mütehasısların isim listesi (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No:400-175, Fon Kodu:30..10.0.0., Yer No:218.474..15., Tarih:4/9/1923)

Ek 7: Türk Delegeleri Lozan Barış Antlaşması'nın imza törenine giderken çekilmiş bir fotoğraf. (*Lausanne on its 70th Anniversary*,s.53.)

Ek 8: İsmet Paşa'nın Lozan Barış Antlaşması'nı imzalama anı. (*Lausanne on its 70th Anniversary*, s. 56.)

وقت
پوینتو

۱۰ ژوئیه ۱۹۲۳ - سال ۱۰ - شماره ۲۱ - ۱۹۲۳

مطبعه روزنامه‌های
استانبول - تلفن ۱۰۰ - حیدرآباد - ۱۹۲۳ - مطبعه روزنامه‌های
کابل - ۱۹۲۳ - مطبعه روزنامه‌های - ۱۹۲۳ - مطبعه روزنامه‌های

آنا و نلک دوقوز سنلک یاس باغی بونگور جون دوقوزور ۲۴ جون گندی بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

تورکمنی بو کورن کورتن خانلی شیدارنی، غازی نی، نلک قوت واسعه نی اولاری لوتوغا، ویدوا قارننه ایوان، ایرون تورک ایلی سورد اولان (وشتت) بونگورک سولک کورن کورتن بوردمنده کندي وارنفر باشا باجمن دره نك ميبدنر.

Ek 10: Vakit Gazetesi, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasını "Anavatannın dokuz senelik yas bağı bugün çözülüyor" ifadesiyle okuyucularına duyuruyor. (Vakit, 25 Temmuz 1923)

Ek 11: 10 Ağustos 1923. Lozan'dan dönen Türk Heyeti İstanbul'da törenlerle karşılanıyor. (Lausanne on its 70th Anniversary, s.72.)

Ek 12: 25 Temmuz 1923. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması sebebiyle Eskişehir'de yapılan kutlamalar. (*Lausanne on its 70th Anniversary*, s.76.)

EK 13: Sevr Antlaşması'na göre Osmanlı İmparatorluğu ve Lozan Antlaşması'na göre Türkiye Cumhuriyeti (*Lausanne on its 70th Anniversary*, s.44-45.)